

Азия/Еуропа

Ақпараттық сараптама журналы
Басылымның 5-ші жылы, №50, Сәуір (4) 2020

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN AYLIK YAYINIDIR ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АЙ САЙЫН ШЫҒАТЫН БАСЫЛЫМЫ

ASSESSMENT OF OIL MARKET: PRICE VS MARKET FACTORS

ОБЗОР РЫНКА НЕФТИ: ЦЕНА И ФАКТОРЫ РЫНКА

RÖPORTAJ СҰХБАТ

**PROF. DR. ABDULVAHAP KARA,
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR
ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ**

ӘБДУАҚАП ҚАРА, МИМАР СИНАН
КӨРКЕМ-ӨНЕР УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ПРОФЕССОРЫ, ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ
ДОКТОРЫ

**PITFALLS OF
ACADEMIC MOBILITY**

ЛОВУШКИ
АКАДЕМИЧЕСКОЙ
МОБИЛЬНОСТИ

GULNAR NADIROVA

**US-CHINA TRADE WAR: ECONOMIC
CAUSES AND CONSEQUENCES**

ТОРГОВАЯ ВОЙНА США И КИТАЯ:
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ И
ПОСЛЕДСТВИЯ

AZIMZHAN KHITAKHUNOV

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Vakur Sümer

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Dr. Suat Beylur

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Dr. Zhandos Ranov

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Omurbek Hanayı
Aigerim Manatkızı
Kanat Makhanov

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Dr. Suat Beylur
Dauren Aben

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Kanat Makhanov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Vakur Sümer
Zhengizkhan Zhanaltay
Dr. Suat Beylur
Dr. Zhandos Ranov
Dr. Gulnar Nadirova
Dauren Aben

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayin tescil belgesi No: 15793-J, tarihi: 27.01.2016.

Kazakistan Cumhuriyeti Haberleşme ve İletişim Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Tiraaj: 300 adet. Her ay yayınlanmaktadır. Dağıtımı Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır. Dağıtımı ücretsizdir.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан берілді.

Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады.

Тираж: 300 дана. Ай сайын жарияланады. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы аумағында тегін таратылады.

DOÇ. DR. VAKUR SÜMER

Değerli okuyucularımız,

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'ne bağlı Avrasya Araştırma Enstitüsü olarak her ay çıkarmakta olduğumuz ve dört dilde içerik barındıran Asya Avrupa dergisinin 50. sayısı ile karşınızdayız.

Dergimizin 50. sayısını hazırlamakta olduğumuz günlerde, Ocak ayında Çin'de başlayıp Şubat ayının ikinci yarısında giderek bu ülkenin sınırlarının dışına taşma eğiliminde olan COVID-19 salgını henüz küresel bir tehlide dönüşmemiş idi. Salgının etkisinin büyük oranda Çin ile sınırlı kalacağı ve esasen bu ülkenin ekonomisinde kayda değer bir hasar bırakacağı düşünülmektedir. Biz de, COVID-19 adı verilen virüsün eğitim üzerindeki farklı etkilerini konu alan bir analizimize bu sayıda yer veriyoruz.

Mart ayı başladığında salgın, önce İran ve arkasında İtalya'da yoğun yayılma merkezleri oluşturmuştu. Mart ayının ikinci haftasıyla birlikte virüsün dünyanın 100'den fazla ülkesine yayıldığını gördük ve pek çok devlet çok sıkı karantina ve kısmi sokağa çıkma yasakları uygulamaya başladı. Onlarca ülkede okullar tatil edildi, memurlar evlerine gönderildi, uluslararası sınırlar kapatıldı, uçuşlar durduruldu. Alınan tüm olağanüstü tedbirlerle rağmen Nisan ayı başında küresel çaptaki can kaybı 50 bine doğru hızlı bir tırmanış içindeydi. Önce Çin, ve ardından tüm dünyada talebin düşmesiyle birlikte petrol fiyatları son 20 yılın en düşük seviyelerini test etti. Bu satırların kaleme alındığı tarih itibarıyla COVID-19 krizinin hangi boyutlara varacağı henüz belli değildir. Ancak farklı disiplinlerden pek çok uzmana göre bu kaotik süreç, bir çağ değişimine işaret etmektedir ve dünyada hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Ulus-devlet sistemi ve küreselleşme 1945 sonrasında en büyük sınavla karşı karşıyadır ve şu an için geçerli tek kavramın ancak "belirsizlik" olduğunu söylemek mümkündür.

Dergimizin 50. Sayısında COVID-19 meselesi dışında da analizler hazırlayarak Orta Asya ve bölgemize komşu diğer coğrafyalardan pek çok farklı konuyu ele aldık.

İyi okumalar dileklerimizle birlikte, saygılarımızı sunarız.

Құрметті оқырмандар,

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіне қарасты Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ай сайын жарық көретін және төрт тілдегі материалдарды қамтитын «Азия Еуропа» журналының 50-ші санын назарларыңызға ұсынамыз.

Журналымыздың 50-ші санын дайындаған кезде, қаңтар айында Қытайда басталып, ақпан айының екінші жартысында барған сайын бұл елдің шекарасынан шыға бастаған COVID-19 індеті әлі жаһандық қауіпке айналмаған еді. Індеттің әсері көбіне Қытаймен шектеліп, негізінен осы елдің экономикасына айтарлықтай зиян тигізеді деп саналған болатын. Журналымыздың бұл санында біз COVID-19 вирусының білім беру саласына тигізген әсерін жан-жақты қарастырамыз.

Наурыз айының бас кезінде індет әуелі Иранда, содан кейін Италияда қарқынды таралу ошақтарын қалыптастырған еді. Наурыз айының екінші аптасында вирустың әлемнің 100-ден астам еліне таралғанын көрдік және көптеген мемлекеттер қатаң карантин режимі мен жартылай коменданттық сағат енгізе бастады. Ондаған елдерде мектептер уақытша жабылып, қызметкерлер үйлеріне жіберілді, халықаралық шекаралар жабылды, рейстер тоқтатылды. Қабылданған барлық төтенше шараларға қарамастан, сәуір айының басында ғаламдық масштабта өлім-жітім көрсеткіші 50 мыңға дейін өсті. Алдымен Қытайда, содан кейін бүкіл әлемде сұраныстың төмендеуіне байланысты мұнай бағасы соңғы 20 жылдағы ең төменгі деңгейге түсті. Осы жолдарды жазып отырған сәттегі жағдай бойынша, COVID-19 дағдарысының ауқымы қандай болатындығы әлі де болса белгісіз. Алайда, әртүрлі салалардағы сарапшылардың пікірінше, бұл бейберекет үдеріс нәтижесінде заман өзгеріп, енді әлем бұрынғыдай болмайды. Ұлт-мемлекет жүйесі мен жаһандану 1945 жылдан кейінгі ең үлкен сынаққа тап болды және қазіргі таңда белең алған жағдайды тек «белгісіздік» деп сипаттауға ғана болады.

Журналымыздың 50-ші санында біз COVID-19 мәселесі бойынша басқа да талдауларды дайындадық және Орталық Азия мен аймағымызға іргелес жатқан аймақтарға қатысты көптеген тақырыптарды талқыладық.

Келесі санымызда қайта қауышқанша.

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ DOÇ. DR. VAKUR SÜMER.....	1
--	---

RÖPORTAJ СҰХБАТ

ӘБДІУАҚАП ҚАРА, МИМАР СИНАН КӨРКЕМ-ӨНЕР УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ПРОФЕССОРЫ, ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ PROF. DR. ABDULVAHAP KARA, MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ.....	4
---	---

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

ASSESSMENT OF OIL MARKET: PRICE VS MARKET FACTORS ОБЗОР РЫНКА НЕФТИ: ЦЕНА И ФАКТОРЫ РЫНКА KANAT MAKHANOV	20
PITFALLS OF ACADEMIC MOBILITY ЛОВУШКИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ GULNAR NADIROVA	28
US-CHINA TRADE WAR: ECONOMIC CAUSES AND CONSEQUENCES ТОРГОВАЯ ВОЙНА США И КИТАЯ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ AZIMZHAN KHITAKHUNOV	35
COVID-19 AND EDUCATION: HOW DOES KAZAKHSTAN FACE THE PANDEMIC? COVID-19 И КАЗАХСТАН: КАК КАЗАХСТАН ПРОТИВОСТОИТ ПАНДЕМИИ? ILANA DAUTOVA.....	43
PARADIGMASIZ ULUSLARARASI SİSTEM ABD'NİN KONTROLLÜ GERİ ÇEKİLİŞİNİN BİR SONUCU OLABİLİR ПАРАДИГМАСЫЗ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖҮЙЕ АҚШ-ТЫҢ ЖОСПАРЛЫ ШЕГІНІСІНІҢ НӘТИЖЕСІ БОЛУЫ МҮМКІН ALPEREN KÜRŞAD ZENGİN.....	51
TÜRKİSTAN'DA UYGULANAN SOSYAL VE KÜLTÜREL PROJELER ТУРКИСТАН ҚАЛАСЫНЫҢ МӘДЕНИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖОБАЛАР АЯСЫНДА ӨРКЕНДЕУІ DAULET ZHAILYBAYEV	59

<i>PRESIDENT TRUMP IN INDIA: MAJOR OUTCOMES</i> <i>ПРЕЗИДЕНТ ТРАМП В ИНДИИ: ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ</i> ALBINA MURATBEKOVA	66
<i>ALMANYA'DA AŞIRI SAĞCI TERÖRÜN NEDENLERİ</i> <i>ГЕРМАНИЯДАҒЫ ӘСІРЕ ОҒШЫЛ ТЕРРОРИЗМНІҢ СЕБЕПТЕРІ</i> OLMIRBEK HANAYI	74
<i>KAZAKHSTAN'S UPDATED FOREIGN POLICY CONCEPT:</i> <i>OLD PRINCIPLES, NEW APPROACHES</i> <i>ОБНОВЛЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА:</i> <i>СТАРЫЕ ПРИНЦИПЫ, НОВЫЕ ПОДХОДЫ</i> ASSET ORDABAYEV	82
<i>PRESCHOOL EDUCATION: RESPONSIBILITY AND NEEDS</i> <i>ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ПОТРЕБНОСТИ</i> GULNAR NADIROVA	89
<i>TÜRKİYE'NİN NÜKLEER ENERJİ POTANSİYELİ VE AKKUYU NÜKLEER SANTRALİ</i> <i>ТҮРКИЯНЫҢ АТОМ ЭНЕРГЕТИКА ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ АККУЙУ АТОМ</i> <i>ЭЛЕКТР СТАҢСАСЫ</i> DINARA TALDYBAYEVA	96
<i>RUSYA'NIN DEMOGRAFİK YAPISI VE DEVLET YARDIMLARI</i> <i>РЕСЕЙДІҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУЫ</i> ERKINBEK TURGINOV	104
<i>ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ BÜTÇE SİSTEMİ: MİRZİYOYEV'İN REFORMLARI</i> <i>ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІ:</i> <i>МИРЗИЁЕВТЫҢ РЕФОРМАЛАРЫ</i> ZHANDOS RANOV	111
<i>AZERBAIJAN PARLAMENTO SEÇİMLERİ SONRASI YENİ DEĞİŞİMLER</i> <i>ӘЗЕРБАЙЖАНДАҒЫ ПАРЛАМЕНТ САЙЛАУЫНАН КЕЙІНГІ ӨЗГЕРІСТЕР</i> ERKINBEK TURGINOV	117

ETKİNLİKLER İC-ШАРАЛАР

..... 124

İNFOGRAFIK ИНФОГРАФИКА

..... 130

**PROF. DR. ABDULVAHAP KARA
MİMAR SİNAN GÜZEL
SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ**

**ӘБДІУАҚАП ҚАРА
МИМАР СИНАН КӨРКЕМ-
ӨНЕР УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ПРОФЕССОРЫ, ТАРИХ
ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ДОКТОРЫ**

Hoş geldiniz! Bizlere akademisyenliği seçerek bilim yoluna nasıl girdiğinizi anlatabilir misiniz? Ayrıca, Türkiye'deki Kazaklar'ın yaşam tarzından bahsedebilir misiniz?

Hoş gördük! Bilim alanında çalıştığымdan dolayı anavatanıma her geldiğimde üniversiteleri, enstitüleri, kütüphaneleri ziyaret ederek son gelişmeleri takip etmeye çalışıyorum. Bu geleneğe uyarak Avrasya Araştırma Enstitüsü'nü de ziyaret ettim. Enstitü yönetimi ile bir araya gelerek enstitünün dünya düzeyindeki çeşitli kategorilerdeki başarılarından haberdar olup, mutluluk duydum. Şu anda hem Kazakistan hem de Türkiye için büyük önem arz eden alanın, bilim olduğu bilinmektedir. Dünyanın hızla geliştiği bir zamanda zihinsel çalışmaya, yeniliğe, yani yaratıcılığa odaklanmamız gerekir. Aksi takdirde, çok şey kaybedeceğiz. Bu bağlamda modern fırsatları kullanarak faaliyet gösteren Avrasya Araştırma Enstitüsü'ne üstün başarılar diliyorum.

Küçüklüğümden beri kitaplara ve bilime ilgi duyuyorum. Çocukken arkadaşlarımla evime oyun oynamaya gittiğimde, önce o evde bulunan kitap raflarındaki kitaplara bakıyor-

Қош келдіңіз! Ғылымға келу жолыңызды жақын танысудан бастасақ. Сонымен қатар, Түркиядағы қазақтардың өмір салтынан да әңгімелеп берсеңіз!

Қош көрдік! Ғылымда жүрген соң, ата-мекенге әр келгенімде университеттер мен институттарға, кітапханаларға соғып, олардың соңғы жетістіктерімен таныспай кетпеймін. Сол әдетім бойынша Еуразия ғылыми-зерттеу институтына келдім. Басшылығымен жолығып, институттың әлемдік деңгейдегі түрлі категорияларда жеткен жетістіктерін естіп қуанып отырмын. Қазіргі уақытта Қазақстанға да, Түркияға да ең көп көңіл бөлетін сала – ғылым саласы. Әлем қарқынды дамып жатқанда, ой еңбегіне, инновацияға, яғни жасампаздыққа мән беруіміз керек. Олай болмаса көп нәрседен құр қаламыз. Заманауи мүмкіндіктерді пайдаланып, жұмыс жасап отырған Еуразия ғылыми-зерттеу институтына болашақта да жетістіктер тілеймін.

Жастайымнан кітап пен ғылымға қызығып өстім. Бала кезімде қатарлас құрдастарымның үйіне ойнауға барғанда, ең бірінші сол

dum. İlgimi çeken kitapları bulunca, çocuklar oyun oynarken ben de kitap okumaya devam ediyordum. Muhtemelen çok kitap okuduğumdandır, parayla ve maddi şeylerle pek ilgim olmadı. Ayrıca babamın maddi durumu çok iyiydi. Babam da o zamanlarda Türkiye'deki Kazaklar'ın ana mesleklerinden birisi olan deri üretimi ile uğraşıyordu. Babamın üzerinde çok çalıştığı ve titizlikle biriktirdiği işini paylaşmamak ve kendi ekmeği mi kendim kazanmak için tamamen farklı bir yola girdim. Yükseköğretim hayatımı önce elektronik alanında tamamladım. Mezun olduktan sonra 1982-1986 yılları arasında İstanbul Atatürk Havalimanı Elektronik Bölümünde Kablosuz Telekomünikasyon alanında görev yaptım. O dönemde Kazaklar neden Türkiye'ye göç ettiler? Neden anavatanında yaşamıyorlar? Kazak devleti neden Sovyetler Birliği'ne bağımlı? gibi sorular beni endişelendirmeye başladı. Bunun yanı sıra Kazak tarihi hakkında bilgi çok azdı. Bu fikirden ilham alarak tarih üzerinde çalışmak istedim. Eğitim alanı üzerine bilgi sahibi olan kişilerden İstanbul'da en iyi tarih eğitimi veren üniversitenin hangisi olduğunu öğrenmek istediğimde birçoğunun verdiği cevap İstanbul Üniversitesi oldu. Sonrasında eğitim hayatına dönmeye karar vererek sınavlara girdim ve kazandım. Bir yandan hava alanında çalışırken, diğer yandan da tarih alanında okumaya başladım. Ayrıca, havaalanında bir gün çalışanlara iki gün izin verilmekteydi.

1990'lı yıllara kadar Türkiye'de Kazaklar'ın ana mesleğinin deri üretimi olduğunu biliyoruz. Şu anda Kazaklar'ın Türkiye'de hangi alanlarda çalıştıklarını ve ne tür işler yaptıklarından bahsedebilir misiniz?

1990'dan önce Türkiye'deki Kazaklar'ın hayatına baktığımda, deri üretiminin onlar için hem mutluluk hem de felaket olduğunu söyleyebilirim. Mutluluk dememin sebebi, deri ile

**KAZAKİSTAN'DA
DİĞER BİRÇOK
ÜLKENİN SAHİP
OLMADIĞI
AVANTAJLARDAN
BİRİ, TOPLANTI
SALONLARININ VE
ODİTORYUMLARIN
ÇOĞUNUN YENİ
TEKNOLOJİLERLE
DONATILMIŞ
OLMASIDIR**

**АЛ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
КӨП МЕМЛЕКЕТТЕ
ЖОҚ
АРТЫҚШЫЛЫҚТЫҢ
БІРІ ЖИНАЛЫС
ЗАЛДАРЫ МЕН
ДӘРІСХАНАЛАРДЫҢ
КӨБІСІНІҢ ЖАҢА
ТЕХНОЛОГИЯЛАРМЕН
ЖАБДЫҚТАЛҒАН
БОЛУЫ**

үйдің кітап сөрелеріндегі кітаптарға қарайтынмын. Өзімді қызықтырған кітаптар болса, жиналған балалар ойнап біткенше кітап оқып отыра беретінмін. Кітап көп оқығандықтан болса керек, ақшаға, дүниеге аса қызықпадым. Оның үстіне әкемнің материалдық жағдайы жақсы болды. Әкем де сол кездегі Түркия қазақтарының негізгі шаруашылығы тері өндірісімен айналысатын. Әкемнің арып ашып, тырнақтап жинаған кәсібіне ортақтаспайын, өз табан ет, маңдай теріммен күн көрейін деп, өзім мүлдем бейтаныс жолмен кеттім. Жоғарғы оқуда алдымен электроника саласы бойынша білім алдым. Оны бітіріп шыққаннан кейін 1982-1986 жылдар аралығынла Ыстамбұл Ататүрік әуежайында Электроника департаментінде Сымсыз телефон және байланыс саласында қызмет атқардым.

Сол кезде мені қазақтар Түркияға неге көшті? Туған отанында неге өмір сүрмейді? Қазақ мемлекеті неге Кеңес одағының боданы болып отыр? – деген сұрақтар мазалай бастады. Оның үстіне Қазақ тарихы туралы оқып танысайын десек, мағлұматтар аз. Осы ойдың жетегімен тарихты зерттегім келді. Білімді азаматтардан Ыстамбұлда тарих бойынша терең білім беретін университет қайсы? деп сұрадым. Көпшілігі Ыстамбұл университеті екенін айтты. Содан қайта оқуға бел шешіп, емтихан тапсырып, ұтып шығып, бір жағынан әуежайда жұмыс істеп, екінші жақтан тарих мамандығы бойынша білім алуды бастап кеттім. Өйткені әуежайда түнде жұмыс істеп екі күн дем алу мүмкіндігі бар еді.

1990 жылдарға дейін Түркиядағы қазақтардың негізгі жұмысы тері өндірісі болғанын білеміз. Қазір Түркиядағы қазақтардың қандай жұмыспен айналысады?

uğraşan Kazaklar'ın çok iyi bir yaşam sürmesi ile ilgilidir. Çünkü deri işinde maaş yüksekti ve iş adamları bol miktarda kazanç elde edebildiler. Felaket dememin sebebi ise deri üretiminin yararlarına güvenen Türk Kazakları, çocuklarının eğitime gereken önemi pek veremediler ve açıkcası bazı gençlerin de öğrenmeye pek hevesleri yoktu. 1990'ların başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin vatandaşlarının deri alımları gittikçe artmaya başladı. Bunun sonucu olarak deri işindeki kâr miktarı da artış eğilimine girdi. Bu durum Türk iş adamlarının dikkatinden kaçmadı. Böylece, dericilikle uğraşan Türkiye Kazakları'nın bazılarının firmaları bu güçlü rekabete dayanamayarak ya küçüldüler veya iflas ettiler. Öte yandan bu dönemde pek çok genç de işsiz kaldı. Deri sektöründeki diğer yaşanan gelişmelere ek olarak gelir düzeyinin düşmesi ile birlikte Kazak gençleri de yeni arayışlar içerisine girerek eğitime daha fazla önem vermeye başladılar. Bugün gençlerimiz aldıkları eğitimle değişik alanlarda çalışmaktadır. Elbette bu memnuniyet verici bir durumdur, çünkü hiçbir toplum

1990 жылға дейінгі Түркия қазақтарының өміріне зер салып қарағанда, тері өндірісі олар үшін әрі бақ, әрі сор болды дер едім. Бақ болатын себебі, терімен айналысқан қазақтардың тұрмыс жағдайы өте жақсы болды. Өйткені тері кәсібінде жалақы жоғары, іскер азаматтарға пайда шаш етекпен еді. Сор болды дейтін себебім, терінің мол пайдасына сенген түркиялық қазақтар балаларын оқытуға көп маңыз бермеді, жастар да оқуға құлшынбады. 1990 жылдардың басында Кеңес одағы құлағаннан кейін бұрынғы Кеңестік елдер азаматтары көптеп тері киім сатып ала бастады. Сонда пайда одан әрі көбейді. Бұл жағдай Түркиядағы қалталы іскер азаматтардың назарынан тыс қалмады. Сөйтіп Түркиялық қазақтар күшті бәсекелестікке төтеп бере алмай, компаниялары бірінен соң бірі банкротқа ұшырап, жастар жұмыссыз қала бастады. Содан кейін ғана қазақ жастары оқуға көбірек көңіл бөле бастады. Қазір жаппай білім алып әртүрлі салада еңбек етіп жүр. Бұл енді әріне қуантарлық жағдай, өйткені білім мен мәдениет болмай ешбір қоғам алға баспақ

еğitim ve kültür olmadan ilerleyemez. Benim eğitime olan ilgim ise hem yurtda belirttiğim gibi kitaplara olan ilgimden ve Servet Volga isimli ilköğretimimden bana gösterdiği özel ilgiden dolayı olabilir.

Gençlerin bir büyüğü olarak onlara ve öğrencilere neler tavsiye edersiniz?

Okumak ve eğitim almak her zaman önemlidir. Hızla gelişen teknoloji çağında yaşıyoruz. Bu bağlamda, internet ve yüksek teknoloji araçlarını doğru kullanabilmemiz gerekir. İnternet bugünün gençleri için büyük bir fırsat ve aynı zamanda büyük bir felakettir. İlk mesleğim teknoloji ile ilgili olduğu için, interneti ve modern teknolojileri akranlarımdan daha verimli kullanıyorum. Kitap okuma veya makale yazma açısından bilgisayarın çok fazla yararı vardır. Yani hızlı araştırma ve hızlı yazma tekniklerini iyi kullanıyorum. Bu, zamanımı akıllıca kullanmamı sağlıyor. Bu yüzden gençler teknolojinin dilini bilmeli. Gerekirse sosyal ağları kullansın, bilgisayar oyunları oynasın ve film izlesinler. Ama herşeyin bir dozu olması gerekiyor. Bilgisayar ekranında fazla zaman geçirerek interneti aşırı bir şekilde kullanmasınlar. Bu bağlamda internette kendilerini geliştirmek ve bilgi arama için daha fazla kullanmalarında yarar vardır. Özellikle, bilgiyi artıran e-kitapları, belgeselleri, tartışmaları izlesinler. Yabancı dil öğrenme sitelerine bir göz atsinlar. Yabancı dile ek olarak bir bilgisayar programlama dilini de öğrenmelerinin faydaları oldukça fazladır. Cep telefonlarına bu dillerde programlar yazarak insanlara fayda sağlamanın ve hem kendilerine hem de ülke ekonomisine gelir getirmenin yollarını düşünsünler. Bunu yapmak için bilgisayar uzmanı olmalarına gerek yoktur. İsterlerse avukat, şair, yazar olsunlar. Bu becerileri internetteki programlar sayesinde öğrenme fırsatları bulunmaktadır. Ayrıca cep telefonlarının rasyonel kullanım yöntemlerini de öğrenmek

TARİHİ, DİLİ VE DİNİ BİR OLAN TÜRKİYE'YE GÖÇ EDERSEK MİLLİ KİMLİĞİMİZİ KORUYABİLİRİZ DİYE DÜŞÜNÜLMÜŞTÜR

SONDYQTAN DA, TARİХИ БІР, ДІНІ БІР, ТІЛІ БІР ТҮРКІЯҒА БАРАТЫН БОЛСАҚ, ҰЛТТЫҚ ҚАСИЕТТЕРІМІЗДІ САҚТАП ҚАЛАМЫЗ

емес. Мен жоғарыда айтқандай қаршадайымнан кітап оқуға құмар болдым. Мектептегі Серует Волға деген мұғалімнің маған ерекше көңіл бөленінде әсері бар шығар.

Ел ағасы жасқа келдіңіз, Сіз жастарға және шәкірттерге қандай кеңес айтасыз?

Қай кезеңде де оқу өте маңызды. Біздің ғасырымызда технология жақсы дамыған. Соның ішінде интернетті және жоғары технологиялық құралдарды дұрыс пайдалану керек. Интернет қазіргі жастар үшін үлкен мүмкіндік, әрі үлкен қасірет. Менің алғашқы мамандығым техникамен байланысты болғандықтан бүгінгі таңда өз қатарластырыма қарағанда интернет және заманауи технологияларды көбірек ұтымды пайдаланамын. Кітап оқығанда, мақала жазғанда, компьютердің мүмкіндігі мол. Яғни сол арқылы тез зерттеп, тез жазу әдестерін пайдаланамын. Бұл маған уақытты ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді.

Сондықтан жастарға айтарым технология тілін жетік білсін. Керек болса әлеуметтік желіні қолдансын, компьютер ойындарын ойнасын, кино да көрсін. Бірақ бәрінің де өлшемі болсын. Әсіре кетіп, уақытын интернетпен өткізбесін. Арада өзін жетілдіретін білімдерді ғаламтордан тауып үйренсін. Атап айтқанда білімді күшейтетін э-кітап, деректі фильм, пікір таластарды көрсін. Шет тілдерін үйрететін сайттарды қарасын. Шетел тілі сияқты бір компьютерлік бағдарлама тілін үйренсін. Сол тілдер арқылы ұялы телефонға бағдарлама жазып халыққа пайдалы болуға және өзінің қалтасына, ел экономикасына кіріс келтірудің жолдарын қарастырсын. Бұл үшін компьютер маманы болу қажет емес. Мейлі адвокат, мейлі ақын, мейлі жазушы бол. Бұларды сырттай үйренетін мүмкіндіктер интернетте бар. Сонымен қатар ұялы телефонды ұтымды пайдаланатын әдістерді

lazım. Örneğin, ben ilk başta sabah uyanır uyanmaz sosyal ağlarda neler olduğuna bakıyordum. Bir iki saat sonra, bir makale ya da kitap yazmaya devam etmeye çalıştığımda çabucak yorulduğumu fark ediyordum. Bunun nedeni ise sabah bütün enerjimi sosyal ağlarla tüketmemdir. Tıpkı şarjı %100 dolu telefonu bir veya iki saat kullandıktan sonra şarjının %80'e düştüğünü fark ettiğiniz gibi, sabahları bir veya iki saat cep telefonundan bir şeyler izledikten sonra %100 gücünüzün makale yazmaya başladığınızda %80'e düştüğünü fark edeceksiniz. Bundan dolayı, sabahları sadece bilimsel çalışmalara vakit ayırdıktan sonra sosyal ağlara girmeye başladım. İşte verimli çalışmak dediğimiz budur. Kısacası, yüksek teknolojinin kölesi değil, efendisi olmalıyız. Gençlere bir başka tavsiyem daha fazla kitap okusunlar. Bilgiye ek olarak, kitaplar özellikle edebi eserler yazarların çeşitli yaşam deneyimlerini sunmaktadır. İnsanlar bu tecrübelerden öğrenerek hayatlarında bu tür hata ve pişmanlıklardan kaçınabilirler. Kitap, insan bilgisinin ufuklarını genişletmektedir. Eğitilmiş bir kişi eğitim seçimi, eş seçimi, meslek seçimi gibi hayatın önemli dönüm noktalarında iyi

білсін. Мәселен мен, алғашқы кезде азанда ояна салып, әлеуметтік желіде не болып жатыр? деп соған қарайтынмын. Бір екі сағат өткеннен кейін жұмысымды істейін мақала немесе кітабымды жазуды жалғастырайын десем тез шаршағанымды байқадым. Неге? Өйткені, таңертеңгі бүкіл энергиям әлеуметтік желіге кетіп қалады екен. Сіз телефон батериясын 100 пайыз толтырып бір-екі сағат қолданғаннан кейін 80 пайызға түсіп қалғанын байқасыз ғой, сол секілді таңертеңгі 100 пайыз қуатыңызды бір-екі сағат ұялы телефонда ананы-мынаны тамашалағаннан кейін, мақала жазуға кіріскенде 80 пайызға түскенін байқаймыз. Содан бері таңертең алдымен ғылыми жұмыстарға көңіл бөлгеннен кейін ғана, арасында әлеуметтік желілерге қарайтын болдым. Міне өнімді жұмыс деген осы. Қысқасы, біз жоғары технологияның құлы емес, қожайыны болуымыз керек. Жастарға тағы бір кеңесім кітап оқуға көбірек уақыт бөлсін. Кітапта мәліметпен қатар, әсіресе әдеби шығармаларда жазушы келтірген сан түрлі өмірлік тәжірбелер де бар. Адам содан сабақ алып, өзінің өмірінде ондай қателіктер мен

kararlar alır. Akılcı kararlar ise başarıya ve mutluluğa yol açar.

Kazakistan ve Türkiye'nin eğitim alanları üzerindeki bilgi ve birikiminize dayanarak iki ülkenin de bu alanlarının avantajları ve dezavantajları sizce nelerdir?

Her iki ülkenin de birbiriyle paylaşabileceği birçok iyi noktaları bulunmaktadır. Tabii ki, her iki ülkenin de eksikliklerinin olduğunu da göz ardı edemeyiz. Kazakistan'ın bilim alanında beni çok endişelendiren iki şey vardır. Bu ikisi ortadan kaldırılmadan Kazakistan'da bilimsel gelişmeden söz edemeyiz. Birincisi, bürokrasidir. Bilim adamları çeşitli alanlarda çok fazla kağıt işlemleri ile uğraşmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde böyle bir durum söz konusu değildir. İkincisi, bilim adamlarının üniversitelerde ve enstitülerde kendi odalarının bulunmamasıdır. Özel odası olmayan kişilerin araştırma yapmaları bir takım güçlükler doğurmaktadır. Çünkü böyle bir odanız varsa, üniversitede ders verdikten sonra, başkan değilseniz, odanızda çalışabilirsiniz. Odaya kendi kitaplarınızı ve gerekli belgelerinizi getirebilir ve işiniz bittikten sonra eve gittiğinizde kapıyı kilitlersiniz. Odaya kimse giremez, kişisel eşyalarınız kaybolmaz. 15-20 bilim insanının oturduğu odaya ise kimin girip çıktığı belli değildir. Kendi kitaplarınızı, evraklarınızı veya dizüstü bilgisayar gibi araçlarınızı getiremezsiniz. Yurt dışında bilim adamlarının ayrı odaları olmayan üniversitelerin, yüksek seviyeli üniversiteler arasına giremediği görülmektedir. Kazakistan'daki diğer birçok ülkenin sahip olmadığı avantajlardan biri, toplantı salonlarının ve oditoryumların çoğunun yeni teknolojilerle donatılmış olmasıdır. Ayrıca, olanakları ve hizmetleri açısından iyi durumda olan kütüphanelerin olanakları ve kaynakları sürekli güncellenmekte ve yenilenmektedir. Gördüğüm kadarıyla kütüphanelerdeki arama sistemleri zamana uygun bulunmaktadır. Herhangi bir yazarın kitaplarını, hatta gazete ve dergiler-

**1952'DE DÖNEMİN
TÜRKİYE
BAŞBAKANI ADNAN
MENDERES'İN GÖÇ
EDEN KAZAKLARLA
BULUŞARAK
ONLARLA ÜLKE
İÇERİSİNDE NERELERE
YERLEŞECEKLERİ
HAKKINDA
GÖRÜŞTÜĞÜ
BİLDİRİLMEKTEDİR**

**1952 ЖЫЛЫ
ТҮРКІЯНЫҢ
ПРЕМЬЕР-МИНИСТРІ
БОЛҒАН АДМЕН
МЕНДЕРЕС
ҚАЗАҚТАРМЕН
КЕЗДЕСЕДІ.
ҚАЗАҚТАРДЫҢ
ТҮРКІЯҒА
ОРНАЛАСТЫРУ
ТУРАЛЫ АЙТЫЛАДЫ**

өкінішке көп ұрынбайтын болады. Кітап адамның білім көкжиегін кеңейтеді. Өмірде оқу таңдау, жар таңдау, кәсіп таңдау сынды шешуші сәттерде білімді адам шешімдер қабылдайды. Ұтымды шешімдер сізді табыс пен бақытқа жетелейді.

Сіз Қазақстан мен Түркияның білім беру саласын жақсы білесіз. Кімде қандай артықшылық, қандай кемшіліктер бар?

Екі елдің де бір-бірінен алатын жақсы жақтары бар. Екі елдің де әрине өзіндік кемшін тұстары бар. Ғылым саласында Қазақстанда екі нәрсе мені қатты алаңдатады. Бұл екеуі жойылмай Қазақстанда ғылымның бағы ашылады деп ойламаймын. Оның біріншісі, қағазбастылық. Ғалымдар әр салада көп қағаз жинап жүреді екен. Дамыған елдерде мұндай нәрсе жоқ. Екіншіден ғалымдардың университет пен институттарда өздерінің жеке бөлмелері де болмайды екен. Жеке бөлмесі болмаған адам зерттеу жасай алмайды. Өйткені сіздің ондай бөлмеңіз болса, университетте сабақты бергеннен кейін, егер бастық болмасаңыз, бөлмеңізде отырып зерттеумен айналасу мүмкіншілігіңіз бар. Өйткені онда өз жеке кітаптарыңыз бен керекті құжаттарды әкеп қоясыз. Жұмысыңыз біткенде үйге кетерде есігін құлыптап кетесіз. Ешкім кірмейді, жеке заттарыңыз жоғалмайды. Ал 15-20 ғалым отырған бөлмеде кімнің кіріп-шыққаны белгісіз. Жеке кітаптарыңызды, деректеріңізді, ноутбук сияқты құрал-саймандарыңызды әкеп қоя аламайсыз. Шетелде ғалымдарына жеке бөлме қарастырмаған университеттерді жоғары университет қатарына қоспайды.

Ал Қазақстандағы көп мемлекетте жоқ артықшылықтың бірі жиналыс залдары мен дәрісханалардың көбісінің жаңа технологиялармен жабдықталған болуы. Сонан соң кітапханалар жақсы жұмыс істей-

abdulvahapkar.com

deki makaleleri hemen bulabilirsiniz. Bunun yanı sıra, bugün Kazakistan kütüphanelerinde kitapların dijitalleştirilmesi ve internette yayınlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Onları tebrik ediyorum. Bu bağlamda, bilim adamlarının belirtilen fırsatlardan yararlanmasını engelleyen bürokrasinin en kısa sürede daha da azaltılmasını ümit ediyorum.

Akademisyen kimliğiniz ve tarih alanındaki bilgi birikiminizi bizimle daha fazla paylaşmanız adına size birkaç soru daha sormak isterim. Bize Türkiye'deki Kazaklar'ın göç tarihini anlatabilir misiniz?

Şu an Türkiye'de yaşayan Kazaklar'ın hepsi bir arada ve aynı zamanda göç etmemişlerdir. İlk göç edenlerin babaları Abılay han döneminden başlayarak 1917 Kazak devrimine kadar Kazak topraklarından Doğu Türkistan bölgesine göç etmişlerdir. 1911'de Mançurya'nın yıkılmasının ardından bağımsız hareket eden Çinli askeri valilerin yerel halka uyguladıkları şiddet ve zulüm nedeniyle dilinin ve dininin yok edilmeye çalışıldığı bir dönemde ilk göç eden Kazaklar 1930'lu yılların sonunda Dün-

ді. Олардың қоры ұдайы толықтырылып отырады. Кітапханадағы іздеу жүйесі өте ыңғайлы. Кез келген автордың кітаптарын тіпті газет, журналдардағы мақалаларын бір сәтте табуға болады. Және қазіргі таңда Қазақстан кітапханалары кітаптарды цифрландырып ғаламторға салу жұмыстарын да жақсы жүргізіп отыр. Оларды құттықтаймын. Әттең осы мүмкіншіліктерді ұтымды пайдалану үшін ғалымдарға көп уақытын алып кедергі болып отырған қағазбастылық тез арада жойылса екен!

Ғалым адам болғаннан кейін өзіңізден көп нәрсе сұрағымыз келеді. Соның бірі Түркияға қазақтардың бару тарихы туралы айтып берсеңіз.

Қазіргі Түркияда өмір сүріп жатқан қазақтар бірден сол жаққа көшпеген. Олардың ең алдымен аталары Абылай Хан тұсынан бастап 1917 жылғы қазақ төңкерісінде дейін Қазақстан жерінен Шығыс Түркістан аймағына көшкен. Кейін, яғни 1911 жылы Мәнчур билігі құлағаннан кейінгі дербес қытайлық әскери генерал губернаторлар-

gen bölgesini ve Tibet'i aşarak Hindistan'a göç etmiştir. İkinci göç akını ise II. Dünya Savaşı'nın ardından Çin'deki komünizm ideolojisinin baskılarına boyun eğmeyen babalarımız, neslimizin dil ve dinen ayrılmasın diyerek ilk göç edenlerin arkasından göç etmek zorunda kalmıştır. Bu arada Türkiye Kazakları'ndan Osman Batur, Sultan Şerip Teyci, Kalibek Hakim ve Hüseyin Teyci gibi liderler Mao Zedong'un devrimi sırasında yurtdışına kaçamayan Doğu Türkistan'da kalanlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Urumçi konsolosu ve yanındaki 20 kişiye Tibet üzerinden ABD'ye ulaşmalarına yardımcı oldular. Konsoloslarına yardım edilmesi sebebiyle Amerikan hükümeti 1951'de babalarımıza yardım etmek istedi. Bu zamanlarda ABD'nin "National Geographic Magazine" dergisinin muhabirleri ve fotoğrafçıları gelerek onlarla bağımsızlık yolundaki zorluklar hakkında röportajlar yaparak Kasım 1954'deki sayılarında yayınlamışlardır. Amerikalılar "Sizleri Amerika'ya götürelim" diyerek Amerika'ya göç etmelerini teklif ederler. Göç liderleri ise "Biz Aksakallarımız ile görüşüp cevabını iletiriz" diyerek cevap verirler. So-

дың зорлық-зомбылықтары кезінді тіліне, дініне, діліне қианат жасалып жақсы мен жайсандары қырып-жойып жатқан тұста алғашқы көш легі 1930 жылдардың аяғында Дүнген жері мен Тибеттен өтіп Үндістанға көшіп келген.

Екінші көш толқыны Дүниежүзілік екінші соғыстан кейін Қытайда басталған коммунистік идеологиялық қыспаққа көнбеген аталарымыз, ұрпағымыз тілінен, дінінен ажырап қалмасын деп бұрын көш бастаған қандастарының артынан көшуге мәжбүр болған. Бұл арада Түркия қазақтарының Оспан батыр, Сұлтан Шәріп тәйжі, Қалибек әкім және Құсайын тәйжі сынды жетекшілері Мао Цзе Тун төңкерісінен қаша алмай Шығыс Түркістанда қамалып қалған Американың Үрімші консулы мен қасындағы жиырма шақты жолдасының Тибет арқылы АҚШ-қа баруына көмектеседі. Консулдарына көмектескені үшін Америка үкіметі Кәшмірге 1951 жылы жеткен біздің аталарымызға көмектескісі келеді. Міне, сол кезде АҚШ-тың "National Geographic

нуң оларак онлар да “Егер Америка’ға гидекек олурсак онлар бизлере конут, аш ve çocuklarımız ve gelecek nesillerimize iyi eğitim imkanı sunacaklardır ve refah içinde yaşayabiliriz fakat o zaman çocuklarımız dilinden ve dininden uzaklaşarak Amerikalılar’a dönüşürler. Bizlerin Doğu Türkistan’dan göç etmemizin asıl amacı nesillerimizin dili ve dininden kopmamalarını sağlamaktadır. Eğer biz yurtdışına çıkarak Amerikalı olacaksak o zaman neden Doğu Türkistan’dan göç ettik? ve niye bu göç yolunda bu kadar kayıplar verdik? Bu yüzden tarihi, dili ve dini bir olan Türkiye’ye göç edersek milli kimliğimizi koruyabiliriz” demişlerdir. Buna ek olarak on yıl önce 1941’de Doğu Türkistan’dan Hindistan’a göç eden Kazaklar’ın da onlara “Bizler Türkiye’ye gidiyoruz, hepimiz orada buluşalım” dediklerini de hatırlamaktadırlar. Böylece Kazaklar’ın Türkiye’ye göçü 1952-1956 yılları arasında gruplar halinde olacak şekilde düzenlenmiştir. 1930’larda Altay’dan başlayarak bağımsızlık arama adına başlayan bu göçе tam оларак kaç kişinin katıldığını kimse net olarak bilmemektedir. Bu konuda 18 bin ile 50 bin arasında çeşitli rakamlar verilmektedir. Halkın bildiği tek net

Magazine” деген атақты журналының фото тілшілері келіп олармен әңгімелесіп еркіндікке жету жолындағы тартқан азаптарын 1954 жылы қараша айындағы сандарына басып шығарғанын да реті келгенде айта кеткен жөн.

Америкалықтар: «Сіздерді Америкаға көшіріп алайық» деген ұсыныс жасайды. Көш жетекшілері: «Біз Қазақ ақсақалдарымызбен ақылдасып жауап берейік» дейді. Сонда олар, «Егер де біз Америкаға көшетін болсақ, олар басымызға үй, баурымызға қазан асып береді, ұрпағымыз жақсы білім алып, жақсы өмір сүреді, алайда, тілі мен дінінен айырылып қалады. Американдық болып кетеді. Ал, біздің Шығыс Түркістаннан көшудегі мақсатымыз ұрпақтарымыздың тілі мен дінінен айырылып қалмауын қамтамасыз ету еді ғой. Біз шетке шығып американдық болатын болсақ, онда біз Шығыс Түркістаннан неге көштік? Неге көш жолында соншама құрбан бердік? Сондықтан да, тарихи бір, діні бір, тілі бір Түркияға баратын болсақ, ұлттық қасиеттерімізді сақтап қаламыз» деген пікірге келеді. Оның

rakam ise Altay'dan Түркия'ге улашан Казаклар'ын санынын садеце 1,850 киши олдуғудур. Яни бағымсызлык ара-
ышы yolunda her 10 Казак'tan en fazla
bir veya ikisi arzuladıkları hayallerine
улашбилдиği görünmekte olup Müslü-
manlığını ve Казак kimliğini hür bir
yaşam sürerek koruma adına binlerce
kişinin kayıp verildiği de görülmekte-
dir.

О dönemde Түркия Бағбакан'нын да гөч едерек үлкеге gelen Казак- лар'ы kabul edişi hakkında bizlere bilgiler verebilir misiniz?

1952'de dönemin Түркия Бағбакан
Adnan Menderes Казаклар ile buluша-
rak onlarla үлке içerisindeki yerleşim
yerleri hakkında görüştüğü bildiril-
mektedir. Menderes Казаклар'dan ne
tür işlere yatkın olduklarını sorar ve
Казаклар da Altay'daki avcılığa uy-
gun olacak, bir tarafı dağ bir tarafı
düz arazi olan bölgelerde yaşamayı
arzuladıklarını bildirirler. Menderes,
Казаклар'ı dinledikten sonra kendi
istekleri ile onları Түркия'nin üç dağ-
lık bölgesine yerleştirilmesini sağlar.
Түркия hükümetinin kararı ile Казак-
лар Niğde Altay köyünde 160 hane,
Niğde Aksaray'da 60 hane, Kayseri
Develi'de 75 hane, Kayseri Yahya-
lı'da 15 hane, Kayseri Yeşilhisar'da 25
hane, Konya İsmil'de 60 hane, Konya
Ereğli'de 15 hane ve Manisa Salihli'de
180 hane olmak üzere bu bölgelere
yerleştirilirler. Түркия'deki yaşamları-
на alışmaya başlayan Казаклар kendi
düşündükleri gibi yaşadıkları yerler-
de avcılıkla uğraşamadıkları için ge-
çim sıkıntısı çekmeye başlamaları ne-
deniyle 1950'li yılların sonuna doğru
İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır.
İstanbul'da öncelikli olarak Zeytin-
burnu semtine yerleşerek demiryolu
ve inşaat sektöründe vasıfsız işçi ola-
rak çalışmaya başlarlar. Sonraki dö-
nemlerde para biriktirenler deri ve el
sanatı üzerine kendi işyerlerini açarak
çalışmaya devam ederler. Çalışkan
olmaları nedeniyle de yerel halk ile
uyumlu bir şekilde yaşamlarını de-
vam ettirirler. 1991'de Казакстан'ın

**GELEN GAZETE VE
DERGİLERİ DÜZENLİ
OLARAK TAKİP
EDİYORDUM. O
ZAMAN MUSTAFA
ÇOKAY HAKKINDA
TARTIŞILAN PEK
ÇOK KONUNUN
OLDUĞUNU FARK
ETTİM**

**ҚАЗАҚСТАННАН
КЕЛІП ТҰРҒАН ГАЗЕТ
ЖУРНАЛДАРДАН
ДЕР КЕЗІНДЕ БІЛІП
ОТЫРДЫҚ. СОЛ
КЕЗДЕ БАЙҚАҒАНЫМ
М. ШОҚАЙҒА
ҚАТЫСТЫ ДАУЛЫ
СҰРАҚТАР КӨП ЕКЕН**

үстіне, олардан он жылдай бұрын,
атап айтқанда 1941 жылы Шығыс
Түркістаннан Үндістанға барған қа-
зақтар оларға хабарласып «Түркия-
ға барғалы отырмыз, барлығымыз
сонда бас қосайық» деп айтқан
екен.

Қазақтардың сонымен Түркияға
көші 1952 жылдан 1956 жылға
дейін топ тобымен іске асырылды.
Сонау Алтайдың күн бетінең 1930
жылдары бостандық іздеп көтеріл-
ген көштің алғашқы санын еш-
кім анық білмейді. Осы орайда 18
мыңнан 50 мыңға дейінгі аралықта
түрлі сандар келтіріледі. Жұрт
білетін анық сан – Алтайдан Түркия-
ға аман жеткен қазақтардың саны.
Ол – 1850 адам. Сонда азаттық үшін
арпалысқан он қазақтың ең көп
дегенде бірі ғана арманына жет-
кен ғой! Еркін өмір сүру, қазақтың
қалпын сақтау, мұсылманшылығын
жалғастыру үшін он мыңдаған адам
құрбан болған.

**Сол уақыттағы Түркияның пре-
мьер-министрінің көшіп келген
қазақтарды қабылдауы туралы
да айтып берсеңіз.**

1952 жылы Түркияның пре-
мьер-министрі болған Адмен
Мендерес қазақтармен кездеседі.
Қазақтардың Түркияға орналасты-
ру туралы айтылады. Қазақтардан
қандай шаруашылыққа ыңғайлы
жерге орналасуын сұрайды. Қа-
зақтар Алтайда өздері аң атып
күн кешкен бір жағы тау, бір жағы
қырлы жерлер болса екен деп ар-
ман тілектерін айтады. А. Менде-
рес талаптарын тыңдап қазақтар-
ды өздерінің қалаулары бойынша
Түркияның үш таулы аймағына ор-
наластырады. Түркия Үкіметінің үй-
ғаруы бойынша көшпенді қазақтар
Нигде Алтай ауылына 160 үй, Нигде
Ақсарайға – 60 үй, Қайсері Деве-
лиге – 75 үй, Қайсері Яхиялаға – 15
үй, Қайсері Жасылхисарға – 25 үй,
Кония Исмильге – 60 үй, Кония Ере-
глизиге – 15 үй, Маниса Салихлиға

бағымсызлығын ilan etmesi ve bunu da ilk Түркия'nin tanımasına oldukça sevinerek "zamanında babalarımız doğru yolda yürümüşler ve Түркия'yi seçmeleri de oldukça isabetli olmuş. Çünkü Түркия sadece bizi kabul etmekle kalmayarak ana vatanımızı Kazakistan Cumhuriyeti'nin бағымсызлығын da ilk olarak tanıyarak desteğini göstermiştir" ifadelerini kullanmışlardır.

Kazak biliminde sizin isminiz dile getirildiğinde aklıma Mustafa Çokay gelir. Mustafa Çokay hakkındaki araştırmanıza nasıl başlamakta karar verdiniz?

Tarih fakültesindeki eğitimimi bitirdikten sonra Almanyа'nın Мүнһ şehrinde Azattık Radyosu'nda 1988-1995 yılları arasında çalışmak kaderimizde yazılmıştı. Bu dönem Kazakis-

– 180 үй орналастырылды.

Түркияның жағдайында бейімделген қазақтар өздері ойлағандай аң-құсы болмағаннан және ауылда күн көру қиын болғандықтан 1950 жылдың соңынан бастап Ыстамбұлға шоғырлана бастады. Ыстамбұлдың ең алдымен Зейтүнбұрны ауданына келіп, алдымен темір жол және құрылыс істерінде қара жұмыс істейді. Кейін біраз ақша тапқаннан кейін, тері мен қол өнеріне көшіп, өз шаруашылықтарын аша бастайды. Жақсы еңбек еткендері жақсы өмір сүріп жергілікті халықпен сіңісіп кетеді. 1991 жылы Қазақстан тәуелсіздік алғанда Түркия бірінші болып таныған уақытта, Түркия қазақтарының төбесі көкке жетті. «Кезінде көш жетекшілеріміз дұрыс жол таңдаған екен. Ақсақалдарымыз алы-

tan'ın bağımsızlığının ilk yılları olan zorlu kuruluş zamanına denk gelmekteydi. Ülkedeki pek çok haberi radyoya gelen gazete ve dergilerden öğrenmekteydik. Gelen gazeteleri ve dergileri düzenli olarak takip ediyordum ve o zaman Mustafa Çokay hakkında tartışılan pek çok konunun olduğunu fark ettim. 1988-1989 yılları arasında birçok Aлаш figürünün Komünist Parti kararnamesiyle beraat ettiklerini lakin Mustafa Çokay'ın hala kendi halkına bir hain gibi gösterilme sürecinin devam ettirildiğini müşahade ettim. 1990'dan itibaren Beybit Koyşıbay ve Anuar Alimjanov gibi büyüklerimiz cesurca Çokay'ın hakkında bu suçlamaların doğru olmadığı yönünde yazmaya başladılar. Bu olay benim de ilgimi çekmişti, Çokay bir hain mi? yoksa bir vatansever Aлаш figürü müydü? Doğruyu bulmanın

сты көре білген екен. Түркия тек бізді кезінде қабылдаған жоқ, сонымен қатар атамекеніміз Қазақстанның тәуелсіздігіне, мемлекеттігіне де бірінші болып қолдау көрсетіп жатыр» десті.

Қазақ ғылымында Сіздің есіміңіз аталған кезде Мұстафа Шоқай есімі де еске оралады. М. Шоқай туралы зерттеуге қалай келдіңіз?

Тарих факультетін бітіргеннен кейін Германияның Мюнхен қаласындағы Азаттық радиосында 1988-1995 жылдары арасында жұмыс істеу пешенемізге жазылған екен. Ол кезең Қазақстан үшін өте күрделі қайта құру мен тәуелсіздіктің алғашқы жылдарын қамтыған кезең болды. Көп жағдайды Радио редакциясына Қазақстаннан келіп тұрған газет журналдардан дер кезінде біліп отырдық. Оларды үзбей оқып, атамекендегі жаңалықтармен танысып тұрдым. Сол кезде байқағаным М. Шоқайға қатысты даулы сұрақтар көп екен. 1988-1989 жылдары Алаш қайраткерлері Компартияның қаулысымен ақталып жатқанда М. Шоқайды туған халқына «сатқын» етіп көрсету әлі де жалғасып жатқан еді. 1990 жылдан бастап қана Бейбіт Қойшыбай, Әнуар Әлімжанов сияқты ағаларымыз оны ақтап батыл жаза бастады. Міне бұл жағдай менің назарымды аударды. Шоқай сатқын ба, әлде Алаш қайраткері, нағыз патриот па еді? Осы шындықтың бетін ашатын кілт Кеңес одағында емес, Еуропа, әсіресе, Германияның нацистік кезеңіне қатысты архив құжаттарында еді. Сондықтан мен Түркияда докторлық диссертация тақырыбы ретінде Шоқайды таңдадым.

Рухани Жаңғыру бағдарламасы аясындағы Алаш идеясы туралы пікіріңізді білсек!

Алаш қайраткерлері басты кезде Кеңес одағының идеологиялық езгісінде болған жоқ. Сондықтан олардың ойы еркін болды. Бірақ Кеңестік билік мықты орнағаннан кейін ғалымдар, соның ішінде гуманитарлық ғылым саласының мамандары кеңес одағының идеологиялық қысым-шектеулерінің шеңберінен шыға алмады. Одан біраз асайын деп Кенесары Қасымұлы туралы зерттеулер жүргізген қазақтың тұңғыш

анахтары ise Sovyetler Birliđi'nde deđil de Avrupa'da Almanyа'nın Nazi döneminden kalan arşivlerindeydi. Bu yüzden ben doktora tezimin konusu olarak Çokay'ı seçtim.

Ruhani Uyanış programı çerçevesinde Alaş fikri hakkındaki görüşlerinizi öğrenebilir miyiz?

Alaş aydınları Sovyetler Birliđi'nin (SB) ilk kuruluş dönemi ideolojik baskıları altında kalmayarak kendi hür fikirlerini beyan etmişlerdir. Lakin SB'nin kurumsal gücünün artması ile birlikte pek çok akademisyen ve uzman SB'nin ideolojik sınırlarının dışına çıkamamışlardır. Bu şartların ve kısıtlamaların biraz dışına çıkan ve Kenesarı Kasımoğlu hakkında çalışmalar yürüten ve Kazaklar'ın ilk doktora derecesini alan tarihçisi Ermuhan Bekmahanov'u sert bir ceza ile Sibirya'ya sürmüşlerdir. O dönemde SB Kazak tarihçilerinin hür düşünceleri ve milli tarihleri hakkında bağımsız çalışmalar yürütmelerine imkan vermemiştir. Bu yüzden bağımsızlık sonrasında Alaş tarihi ve Alaş fikrine yeni bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Buna ek olarak Alaş döneminde yaşayan yazarlar ve bilim insanlarının eserlerinin bağımsızlık ruhuna uygun şekilde yeniden araştırıldığını bilmekteyiz ve bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Malumunuz bu yıl Abay Yılı olarak ilan edildi. Bu minvalde Abay üzerine çok sayıda yeni çalışma yapılacağını tahmin edebiliriz. Sizce, Abay'ın Kazakistan dışında diğer milletler tarafından araştırılması ve tanıtılması sürecinde hangi hususlara dikkat edilmelidir?

Her şeyden önce, Abay Kazak halkının bir evladı, büyük bir düşünür ve bilge bir şairdir. Buna ek olarak o Özbek, Türkmen, Kırgız, Tatar ve Türkler gibi kardeş halklarca da yakın tanınan bir simadır. Bir cümle ile Abay Türk halklarının ortak bir figürüdür. Onun eserlerinde Kazaklar'ı pek çok kez eleş-

“AL-FARABİ DÜNYANIN İKİNCİ HOCASI” SÖZÜNÜN BİLE DERİN ANLAMINI HALA KAVRAYAMAMAKTAYIZ

ӘЛ ФАРАБИ ӘЛЕМНІҢ ЕКІНШІ ҰСТАЗЫ. БІЗ ОСЫ СӨЗДІҢ МӘНІН ТЕРЕҢ ТҮСІНЕ АЛМАЙ КЕЛЕМІЗ

доктор атағы болған академиялық тарихшысы Ермұхан Бекмаханов қатаң жазаланып, Сіберге айдалып кетті. Сөйтіп Кеңес одағы – қазақ тарихшыларының еркін ойлап, ұлттық тарихты бейтарап жазуларына мүмкіндік бермеді. Тәуелсіздік алғаннан кейін Алаш тарихы мен Алаш идеясына жаңаша баға берілуі керек екені түсінікті. Сондықтан Алаш замандағы жазушылар мен ақындардың шығармалары тәуелсіздік рухта қайта зерттеліп жатыр. Бірақ бұл үдеріс әлі аяқталған жоқ, жалғасып жатыр.

Абайды басқа халықтардың зерттеуі мен таныту да нендей қағидалар ескерілуі керек?

Абай біріншіден, қазақтың ұлы перзенті, ойшылы, дана ақыны. Сонымен қатар, менің ойымша, ол өзбек, түркімен, қырғыз, татар, түрік сынды өзге бауырлас халықтарға да алыс емес. Біз сөзбен айтқанда Абай Түркі халықтарына ортақ тұлға. Оның шығармаларын сырттай қарап отырсаң, қазақты қатты сынағаны көрінеді. Алайда, оның сынаған бүкіл проблемалары меніңше Түркі мұсылман халықтарының ортақ проблемалары. Сондықтан Абайдың шығармаларындағы қазақ деген сөздің орнына өзбек, түркімен, қырғыз, татар, түрік деген сөздердің бірімен алмастырсаң оны оқыған сол халықтың қайсы бір өкілі бөтен-сінбейді де “Рас бізге айтылған сөз” екен дер еді.

Сынау арқылы ол қиын жағдайды түркі халықтарын білімділікке, өркениетке ілесуді насихаттады. Өйткені Абай уақытында, XIX ғасырда түркілер арасындағы рухани және мәдени байланыс бүгінгіден әлдеқайда жоғары деңгейде еді. Олардың өзара түсінісіп оқитын ортақ әдеби тілдері де баршылық еді. Мұның дәлелі 1883-1918 жылдары арасында Қырымның Бақшасарай қаласында 35 жылы жарық көрген Исмаил Гаспиринскийдің “Тәржұман” газеті. Мұны

tirdiğini görmekteyiz, lakin benim görüşüme göre bu sorunlar tüm Türk Müslüman toplumlarının ortak sorunlarıdır. Bu yüzden onun eserlerinde yer alan Kazak kelimesini, Özbek, Türkmen, Kırgız, Tatar veya Türk olarak değiştireceksek bu eserleri okuyan bu halklara mensup kişiler yazılanlara yabancı kalmayarak “Doğru bizde söylenmiştir” şeklinde düşüneceklerdir. Eleştiri ile Abay zor durumdaki Türk halklarını bilgi ve medeniyet arayışına çağırmıştır. Çünkü Abay’ın yaşadığı dönemde 19. Yüzyılda Türk halkları arasında ruhani ve kültürel bağların günümüz ile karşılaştırıldığında çok daha yüksek seviyede olduğunu görmekteyiz. Buna örnek olarak 1883-1918 yılları arasında Kırım Bahçesaray’da İsmail Gaspıralı’nın “Tercüman” gazetesinin yayınlanmakta olduğunu gösterebiliriz. Bu gazeteyi İstanbul’dan Kaşgar’a, Orınbor’dan Taşkent’e kadar Türk Dünyası’nın önde gelen entelektüelleri okuyarak birbirleri ile irtibat içerisindeydi. İkinci bir örnek olarak ise şahsım ve Türkiye’deki birkaç meslektaşım ile birlikte yakın zaman içerisinde Abay’ın eserlerini Türkçe’ye çevirdik. Bu çalışmalar sırasında gözlemlerime göre onun eserlerinde Türkçe kelimelere rastlamak mümkündür ve bu da Abay’ın belli ölçüde Türkçe bildiğini göstermektedir. Bazı kelimelerin etimolojisi Arapça’ya ait olduğundan Kazak metinleri içerisinde Arapça kelimeler olarak yorumlanmaktadır. Bu hata sayılmamakla birlikte işin aslı bu kelimelerin günümüz Türkçesi’nde hala kullanılmakta olduğunun belirtilmesi gerekir. Bazı Arapça’ya uymayan ve has Türk dilindeki bir iki kelimenin veya ekin manasının Abay araştırmacıları tarafından ya bulunamadığı veya yanlış manada kullanıldığı da görülmektedir. Bu da anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü bu çalışmaların çoğu Türkiye ile bağların oldukça az olduğu SB döneminde yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu araştırmaları yapan akademisyenlerin bu kelimelerin Türkçe olduğunu bilmediği ya da bilse de baskı görebileceği endişesi ile bilmemiş gibi görünmüş olabilecekleri ihtimali de bulunmaktadır. Bizler böyle sözleri çevirmeyerek kendi çalışmamızda Türkçe’de kullanıldıkları gibi aldık.

Bu yıl Abay ile birlikte Abu Nasr Al-Farabi’nin de 1150. Yıldönümünü kutlamaktayız. Bu dönemde nelere dikkat etmeliyiz?

Bizler Al-Farabi ve Abay’ı henüz tam anlamıyla tanıyabilmiş değiliz. Al-Farabi, dünyanın ikinci

↑

Ыстанбұлдан Қашғарға, Орынбордан Ташкентке дейін бүкіл түркі дүниесінің зиялылары оқып бірбірінен хабар алып тұратын. Екінші дәлелі мен жақында Абай шығармаларын Түркиядағы бір неше әріптесіммен тізе қоса отырып түрік тіліне аудардық. Сонда байқағаным оның шығармаларында түркі тілінен сөздер баршылық. Яғни бұл Абайдың түрік тілін білетінін айғақтайды.

Енді ондай сөздердің кейбіреуінің этимологиясы араб тіліне жататындықтан, қазақша мәтіндердің астында оларға арабша сөз деп түсініктеме берілген. Бұл да қате емес, бірақ олар бүгінгі түрік тілінде сақталып әлі қолданыста болып отыр. Ал некен саяқта болса бір екі сөз араб тілінен келмеген, нақ түрік тілі немесе сөз тіркесі ондай сөздердің мағынасы Абай тану ғылымында шешілмеген, немесе қате мағына берілген екен. Ол да түсінікті. Өйткені ондай зерттеулер көбінесе Түркиямен байланыс тиым астында болған Кеңес уақытында жасалған. Кей ғалымдар оның түрік тіле екенін білмеген, білсе де идеологиялық қысымға ұшыраудан сескеніп білмеген болып көрінуі де ықтимал. Біз ондай сөздерді аудармай сол күйінде қалтырып түрік тілінде орнына қойдық.

Биыл Қазақстанда Абаймен қатар Әбу Наср Әл Фарабидің 1150 жылдығын да атап атап өтудеміз. Осы кезеңде қандай дүниелерді ескеруіміз керек?

Біз әлі де Әл Фарабиді де, Абайды да толық танып білген жоқпыз. Әл Фараби әлемнің екінші ұстазы. Біз осы сөздің мәнін терең түсіне алмай келеміз. Біз осы сөздің мәнін түсінсек, ортағасырда осы аймақтағы білімнің дәрежесін түсінер едік. Гректерден Арестотель шыққаннан кейін әлемнің екінші ұстазы француздардан, немістерден, ағылшындардан шығуы керек еді. Алайда, орта ғасырдағы қазақ даласындағы білім ошақтарының мықты болуының арқасында Әл Фараби сияқты ұлы тұлға осы аймақта қалыптасты. Әл Фарабиды да күллі түркі әлеміне ортақ тұлға ретінде көтеріп, зерттейтін болсақ, түркі халықтарының бірлігі арта түседі.

Кеңес үкіметі қарамағындағы түркі халықтарды жеке жеке ұлт ретінде бөліп

hocası sözünün bile derin anlamını hala kavrayamamaktayız. Eğer biz bu sözün manasını anlayabilirsek, Orta Çağ'da bu bölgedeki bilimin seviyesini idrak edebiliriz. Aristo'nun Yunanlar'dan çıkmasının ardından dünyanın ikinci hocası muhtemelen Fransız, Alman veya İngilizler'den çıkabilirdi. Ama orta çağda Kazak topraklarındaki bilim merkezlerinin kalitesi ve güçlülüğü sayesinde Al-Farabi gibi büyük bir şahsiyet bu bölgeden çıktı. Al-Farabi'yi tüm Türk Dünyası'nın ortak figürü olarak tanıtarak araştırmalarımızı bu yönde çoğaltırsak bu Türk halklarının arasındaki birliğin de artmasını sağlayacaktır. SB hükümeti kendi yönetimi altındaki Türk halklarını sadece milletlere bölmekle kalmayarak Türk tarihinin ortak şahsiyetlerinin de milletlere bölünmesini yaygınlaştırdı. Örnek olarak Al-Farabi Kazak, Ali Şir Nevai'yi ise Özbek algısını yerleştirdiler. Bu yüzden Kazaklar Nevai, Özbekler ise Farabi üzerine çalışmalar yürüterek tanıtılması konusunda pek istekli görünmemektedirler. Bizler eğer yaşadığımız dönemi ele alacak olursak günümüz Türk halkları oluşmadan önce bu isimler kendi eserlerini çoktan yayınlamışlardı. Bizler de şu an onları bu Kazak, Özbek diyerek ayırt etmeden ortak değerler olarak görmeli ve tanıtmalıyız. Eğer tüm Türk halkları birleşirsek 300 milyon nüfuslu bir halk oluruz. Şu an dünya'da yaklaşık 7 milyar insan yaşamakta olup eğer tüm Türk halklarını teker teker ele alırsak nüfusları en fazla on milyonlarla ifade edilebilir. Eğer bir halk olarak sayılırsak o zaman işte 300 milyona ulaşırız. Bunun için öncelikli olarak ruhani ve kültürel bağlarımızı güçlendirmemiz gerekmektedir. Bu boşluğu, her şeyden önce, Abay, Al-Farabi, Ali Şir Nevai, Mahmut Kaşgari gibi büyük şahsiyetlerin eserlerinin ve hayatlarının kökünün bir olarak araştırılması ve okutulması ile doldurabiliriz.

Şu an üzerinde çalıştığınız araştırmalarınızdan bahsedebilir misiniz?

Tarih alanında daha önce kullanılmamış bir metod ve özgün bir konsept ile küresel tarihi kaleme almaktayım. Bu çalışmam üzerinde üçüncü senemi bitirip dördüncü yılına girdim. Günümüzde tüm dünyanın küresel bir köy haline dönüştüğü bir zamanda küresel tarihi Kazaklar'ın gözünden yazıyorum. Bu konuda daha önce Kazak veya Türk Müslüman tarihçilerin herhangi bir çalışması bulunmamaktadır. Çünkü küresel tarih yazımında bu metodun

қана қоймай, түркі тарихының ортақ ұлы тұлғаларын да ұлт ұлтқа бөліп жекешелендірілуіне серпін берілді. Мәселен, Әл Фараби қазақ, Ә. Науайи өзбек деген ұғым қалыптастырылды. Сондықтан қазақ Науайиді, өзбек Әл Фарабиді зерттеп насихаттауға құлшынысты емес.

Біз егер олар өмір сүрген кезеңге мұқият зер салатын болсақ, бүгінгі түркі халықтары пайда болмай тұрған кезде осы ұлы тұлғалар бар еді, еңбектерін әлдеқашан жазып қойған еді. Қазіргі уақытта ол тұлғаларды мынау қазақ, анау өзбек деп жеке жеке иеленбей, ортақ тұлға ретінде насихаттауымыз керек. Біз біріксек, 300 миллион халық боламыз. Қазір әлемде адам саны 7 миллиардтан асып отыр, соның ішінде түркі халықтарын жеке жеке алсақ олардың әрбірі көп болса бір неше он миллионнан қана есептеледі. Ал бір тұтас түркі халықтары десек 300 миллион боламыз. Сол үшін ең алдымен рухани және мәдени байланысты арттыру керек. Осы олқылықты ең ал-

ortaya çıkışı sadece 20 yıl öncesine dayanmaktadır. Bundan sonra bu tür araştırmacıların da aramızda çoğalacağını düşünüyorum. Muhtemelen bu alanda öncü araştırmacılardan birisi olabiliriz. Günümüz şartlarına ve okuyucuların kısa kitaplara artan ilgisini de göz önüne alarak kitabı 200-250 sayfa civarında çıkarmayı düşünmekteyim. Dünya tarihini bu kadar az sayfalı bir kitapta çıkarmanın kendine göre bir metodu bulunmaktadır. Notunu okuyucuların vereceği bu kitabı bu yıl Eylül veya Ekim aylarında bitirerek baskıya göndermeyi planlamaktayım.

Röportajımız için değerli vaktinizi ayırdınız, çok teşekkür ederiz.

дымен Абай, Әл Фараби, Ә.Науайи, Махмұт Қашғари сынды ұлы тұлғалардың еңбектерін ортақ, өмірлері түп аталарымыз деп зерттеп оқығанда ғана толтыра аламыз.

Қазір қандай еңбек жазып жатырсыз?

Тарих саласы бойынша бұрын мүлдем қолданылмаған әдіспен, өзгеше концепциямен жаһандық тарихнама зерттеп жүргеніме үш жылдан асып төртке жылға келе жатыр. Қазір бүкіл әлем жаһандық ауыл сияқты. Жаһандық тарихнаманы қазақтың көзқарасымен жазып жатырмын. Бұған дейін бұл тақырыпта қазақ және өзге түркі мұсылман тарихшылары жазбаған екен. Өйткені әлемдік тарихнамада бұл әдістің пайда болғанына да небары 20 жыл қана болған. Бұдан кейін әрине мұндай зерттеушілер ортамызда көбейе түседі. Бәлкім біз мұның алғашқыларынан бірі болармыз. Заман талабына және жалпы оқырманның қысқа да, нұсқа кітаптарға көбірек көңіл бөлетінін ескеріп, кітапты 200-250 бет көлемінде шығаруды жоспарлап отырмыз. Дүниежүзі тарихын осынша аз көлемде сыйдырудың өзіндік методикасы бар. Нақты бағасын оқырман беретін бұл кітапты осы жылдың қыркүйек, қазан айларында бітіріп, баспаға беруді межелеп отырмын.

Уақыт бөліп сұхбат бергеніңізге рақмет!

ASSESSMENT OF OIL MARKET: PRICE VS MARKET FACTORS

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ОБЗОР РЫНКА НЕФТИ: ЦЕНА И ФАКТОРЫ РЫНКА

The recent events brought dramatic changes to the previous projections on the global oil market. On March 9 of 2020 the futures prices of oil tumbled by an astonishing 25% in one trading session setting a new record biggest daily drop within the last 30 years. The widely traded ICE Brent plunged as low as \$34.36/b [OPEC, 2020]. A week after the decline pattern continued breaking the minimums of 2016 and reaching the levels of 2003 [Markets.businessinsider.com, 2020]. The dramatic decline of the oil price, however, was triggered at the meeting of the OPEC, on which Saudi Arabia and Russia, the two largest oil producers after the United States, failed to agree on production cuts [Foreignpolicy.com, 2020]. The situation is exacerbated by the ongoing outbreak of Covid-19 pandemic, which by that moment was already widespread in Europe. The expected decrease of the global demand for oil caused a further deterioration of the investors' expectations around the world driving the oil prices below the minimums of 2015-2016.

Taking into account the above mentioned events the OPEC lowered the global demand for oil significantly from 0.99 mb/d (million barrels per

**IN ORDER NOT TO
INCREASE THE GLOBAL
OIL STOCK IN 2020,
THE OPEC NEEDS TO
CUT ITS SUPPLY BY AT
LEAST 1.17 MB/D**

**ЧТОБЫ НЕ
УВЕЛИЧИВАТЬ
ДОБЫТЫЕ ЗАПАСЫ
НЕФТИ В 2020 ГОДУ,
ОПЕК НЕОБХОДИМО
БУДЕТ СОКРАТИТЬ
ЕЕ ПОСТАВКИ КАК
МИНИМУМ НА 1,17
МЛН БАРРЕЛЕЙ В
СУТКИ**

Последние события внесли кардинальные изменения в предыдущие прогнозы на мировом рынке нефти. 9 марта 2020 года фьючерсные цены на нефть упали примерно на 25% за одну торговую сессию, установив новый рекордный дневной спад за последние 30 лет. Широко торгуемая марка ICE Brent упала в цене до 34,36 долл. США за баррель [ОПЕК, 2020]. Через неделю после снижения цены побили антирекорд 2016 года, достигнув уровней 2003 года [Markets.businessinsider.com, 2020]. Такое резкое снижение цены на нефть последовало за заседанием ОПЕК, на котором Саудовская Аравия и Россия, два крупнейших производителя нефти после США, не смогли договориться о сокращении добычи [Foreignpolicy.com, 2020]. Ситуация усугубилась продолжающейся вспышкой пандемии COVID-19, которая к тому моменту уже быстро распространялась в Европе. Ожидаемое снижение мирового спроса на нефть вызвало дальнейшее ухудшение ожиданий инвесторов во всем мире, в результате чего цены на нефть опустились ниже минимальных значений 2015–2016 годов.

Принимая во внимание вышеупо-

day) to about 0.06 mb/d [OPEC, 2020]. The supply side has also undergone revisions and throughout 2020, the non-OPEC oil supply growth projections were lowered by 0.49 mb/d to 1.76 mb/d. On the other hand, the supply from OPEC is expected to grow in 2020 by 0.03 mb/d to an average of 4.83 mb/d. The projected price response to the price decline, however, is different for every oil-producing country mainly depending on the costs of production. The production of oil in the U.S. is expected to keep increasing despite declining oil price causing the non-OPEC supply to grow. Therefore, in order not to increase the global oil stock in 2020, the OPEC needs to cut its supply by at least 1.17 mb/d. However, it is clear that real changes in the demand and supply balance in order to drive the prices upwards require much larger cuts in production.

We should also bear in mind that the new OPEC report is very likely to differ from the real situation in 2020. The global spread of the Covid-19 and associated radical mea-

мянутые события, ОПЕК значительно снизила мировой прогноз спроса на нефть с 0,99 млн. баррелей в сутки до примерно 0,06 млн. баррелей в сутки [ОПЕК, 2020]. Сторона предложения на рынке также подверглась пересмотру, и в течение 2020 года прогнозы роста поставок нефти, не относящиеся к ОПЕК, были снижены на 0,49 млн баррелей в сутки до 1,76 млн баррелей в сутки. С другой стороны, ожидается, что поставки из ОПЕК в 2020 году вырастут на 0,03 млн баррелей в сутки до в среднем 4,83 млн баррелей в сутки. Однако прогнозируемая реакция цены на снижение различна для каждой нефтедобывающей страны, в основном она зависит от затрат на добычу. Ожидается, что добыча нефти в США будет по-прежнему расти, несмотря на снижение цен на нефть, что приведет к росту поставок из стран, не входящих в ОПЕК. Поэтому, чтобы не увеличивать добытые запасы нефти в 2020 году, ОПЕК необходимо будет сократить ее поставки как минимум на 1,17 млн баррелей в сутки. Однако очевидно, что реальные измене-

asures taken all over the world and most importantly in main oil-consuming countries will probably decrease the demand beyond the expectations. The report also clearly envisages a further tendency towards the weakening of the OPEC as the oil production in non-member countries, mainly in the U.S., keeps increasing. Thus, looking at the figures of the report we can see that during 2010-2020, the combined share of OPEC in the oil market has decreased from 34% to 28.2%. Advances in technology and the rise of shale oil production played a great role in reducing the power of OPEC.

It is natural to expect growing concerns over the oil prices among OPEC member-states as well as other oil-exporting countries. Given that the oil market responded to the lack of cooperation among major oil exporters and that leading European oil importers are be-

Figure 1. Oil price projections by World Bank and IMF vs actual average prices

ния в балансе спроса и предложения для повышения цен требуют гораздо более значительного сокращения производства.

Необходимо также учитывать, что новый доклад ОПЕК, скорее всего, будет отличаться от реальной ситуации в 2020 году. Глобальное распространение COVID-19 и связанных с ним мер по предотвращению, принятых во всем мире, и, что наиболее важно, в крупнейших странах-потребителях нефти, вероятно, снизит спрос более ожидаемого. В отчете также ясно прослеживается дальнейшая тенденция к ослаблению ОПЕК, поскольку добыча нефти в странах, не являющихся членами этой организации, главным образом в США, продолжает расти. Таким образом, анализируя цифры отчета, мы видим, что в течение 2010-2020 гг. совокупная доля ОПЕК на рынке нефти снизилась с 34% до

Рисунок 1. Прогноз цен на нефть Всемирного банка и МВФ и фактические средние цены за год

	World Bank Всемирный банк		IMF МВФ		Actual average annual price Фактическая средняя цена
	Projected price Прогно- зируемая цена	Percentage error Процентная ошибка	Projected price Прогно- зируемая цена	Percentage error Процентная ошибка	
2012	89.7	4.6	91.9	-2.3	94.05
2013	87.1	-11.1	91.0	-7.1	97.98
2014	80.4	-13.7	86.6	-7.1	93.17
2015	54.7	12.3	83.7	71.8	48.72
2016	44.8	2.8	94.5	116.8	43.58
2017	57.5	13.1	111.4	119.1	50.84
2018	62.9	-3.1	111.2	71.3	64.90
2019	61.0	6.9	110.2	93.2	57.05

Source: Prepared by the author based on data from World Bank, IMF, and macrotrends.net

Источник: подготовлено автором на основе данных Всемирного банка, МВФ и macrotrends.net.

ing ravaged by the Covid-19, it is reasonable to expect further downward pressure on the oil price. However, the past records of the oil prices under certain market conditions and the quality assessment of the forecasts of oil prices give reasons not to accept price scenarios with certainty even when a situation seems very clear. For instance, annual forecasts based on sophisticated techniques by international organizations like the World Bank, the IMF or others often differ a lot from real prices that happen to be reached afterward. As we can see it from Figure 1, the error margins of annual price forecasts made at the beginning of every year might be over 100% in some cases.

The dynamics of oil prices are one of the most popular topics studied scientifically and despite all efforts, there has not been found highly efficient techniques that would be valid during long periods. During the rush of the oil market that lasts from the early 2000s to 2008, it was very common to refer to a belief that oil prices would

DURING 2010-2020, THE COMBINED SHARE OF OPEC IN THE OIL MARKET HAS DECREASED FROM 34% TO 28.2%

АНАЛИЗИРУЯ ЦИФРЫ ОТЧЕТА, МЫ ВИДИМ, ЧТО В ТЕЧЕНИЕ 2010-2020 ГГ. СОВОКУПНАЯ ДОЛЯ ОПЕК НА РЫНКЕ НЕФТИ СНИЗИЛАСЬ С 34% ДО 28,2%

28,2%. Достижения в области технологий и рост добычи сланцевой нефти сыграли большую роль в ослаблении влияния ОПЕК на рынок.

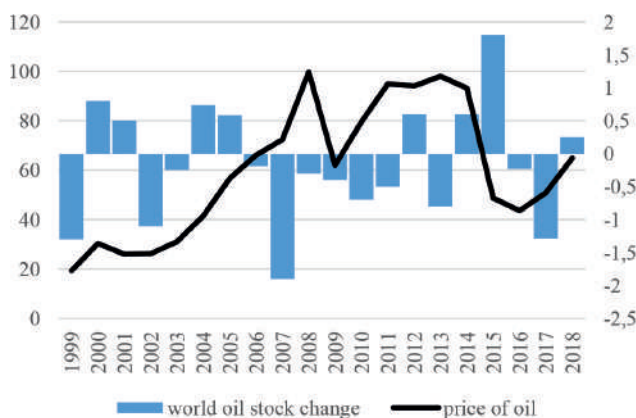
Естественно ожидать растущей обеспокоенности по поводу цен на нефть среди стран-членов ОПЕК, а также других стран-экспортеров нефти. Учитывая то, как рынок нефти отреагировал на отсутствие сотрудничества между крупными экспортерами нефти, и что COVID-19 сильно бьет по ведущим европейским импортерам нефти, можно ожидать дальнейшего давления на цену нефти. Однако поведение цен на нефть в прошлом при определенных рыночных условиях и оценка качества прогнозов цен на нефть дают основания не принимать ценовые сценарии за истину в последней инстанции, даже когда ситуация кажется очень ясной. Например, ежегодные прогнозы, основанные на глубоком анализе международных организаций, таких как Всемирный банк, МВФ или другие, часто сильно отличаются

go up forever and it was based on a simple understanding that oil deposits were subject to scarcity [Krautkraemer, 1998]. It can be said that market-induced price shifts not caused by rising costs, stimulate processes such as geological exploration, research, engineering, financial assistance, well drills, etc., which eventually increase the market supply of oil [Mossavar-Ramani and Denton, 1977]. There is a tremendous amount of studies and efforts devoted to unraveling the mechanism that determines the oil prices. However, frequent failure of these efforts makes it more likely that the oil market has undergone structural transformations that turn any relevant model in shorter-term perspectives obsolete for predictions during longer periods [Fattouh, 2007]. Moreover, the recent rise of shale oil production by the U.S. shows that technological advance supply of oil is very dependent on technological advance rather than the amounts available for extraction.

Figure 2. Oil prices vs changes of oil stocks (mb)

Рисунок 2. Цены на нефть против изменений запасов нефти (мб)

Source: OPEC and macrotrends.net
Источник: ОПЕК и macrotrends.net

It is reasonable to expect prices to respond to the changes in global oil stocks, which is an accurately calculated indicator. Figure 2 depicts the price movement and the change of oil stocks since 1999. We can observe that the negative growth of global oil stocks during six years in a row from 2006 to 2012 was accompanied by high oil prices.

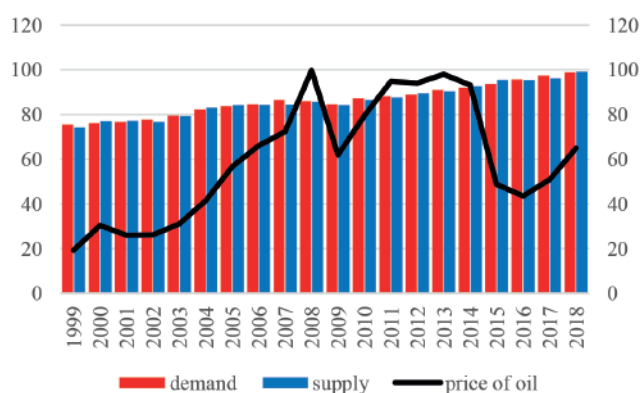
↑

от реальных цен, которые впоследствии складываются. Как видно из рисунка 1, погрешность годовых прогнозов цен, сделанных в начале каждого года, в некоторых случаях может превышать 100%.

Динамика цен на нефть является одной из самых популярных тем, изучаемых с научной точки зрения, и, несмотря на все усилия, высокоэффективных методов, которые были бы применимы в течение длительных периодов, не было найдено. Во время ажиотажа на рынке нефти, который длится с начала 2000-х до 2008 года, широкое распространение получило предположение о том, что цены на нефть будут расти вечно, и оно основывалось на простом понимании того, что нефтяные месторождения ограничены. [Крауткрамер, 1998]. Можно сказать, что рыночные сдвиги цен, не вызванные растущими затратами, стимулируют такие процессы, как гео-

Figure 3. Demand and supply (mb/d) vs oil price

Рисунок 3. Спрос и предложение (мб / д) относительно цены на нефть

Source: OPEC and macrotrends.net
Источник: ОПЕК и macrotrends.net

логоразведка, исследования, инжиниринг, финансовая помощь, бурение скважин и т.д., что в конечном итоге увеличивает рыночные поставки нефти [Моссавар-Рамани и Дентон 1977]. Огромное количество исследований и усилий посвящено раскрытию механизма, определяющего цены на нефть. Однако безуспешность

Throughout 1999-2018, large declines and rises of oil stocks indeed caused opposite price movements. For instance, the correlation coefficient between the two indicators during 1999-2018 is 0.046, which shows a reasonable negative relationship.

Comparing fundamental factors of demand and supply in the oil market with the price change, we can note a huge difference between the volatilities. For instance, during 1999-2018 the maximum change in average annual oil demand and supply was 3.5% and 4.7% respectively. On the other hand, the average annual price could change from year to year by more than 50%. Despite the big price volatilities of the oil price, the year-to-year changes in demand and supply in the market were very small and never reaching 5%. The most straightforward explanation for markets' overreaction to fundamental factors is the share of speculations in the market.

этих усилий, по-видимому, связана с тем, что рынок нефти постоянно претерпевает структурные преобразования, которые делают любую соответствующую модель в краткосрочной перспективе бесполезной для прогнозов на более или менее длительные сроки [Фаттух, 2007]. Более того, недавний рост добычи сланцевой нефти в США показывает, что предложение нефти на рынке в значительной степени зависит от технического прогресса, а не от объемов, доступных для добычи.

Разумно предположить, что цены будут реагировать на изменения мировых запасов нефти, что является достоверным и точным показателем. На рисунке 2 показано движение цен и изменение запасов нефти с 1999 года. Мы можем наблюдать, что отрицательный рост мировых запасов нефти в течение шести лет подряд с 2006 по 2012 год сопровождался высокими ценами на

УЧИТЫВАЯ ТО, КАК РЫНОК НЕФТИ ОТРЕАГИРОВАЛ НА ОТСУТСТВИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ КРУПНЫМИ ЭКСПОРТЕРАМИ НЕФТИ, И ЧТО COVID-19 СИЛЬНО БЬЕТ ПО ВЕДУЩИМ ЕВРОПЕЙСКИМ ИМПОРТЕРАМ НЕФТИ, МОЖНО ОЖИДАТЬ ДАЛЬНЕЙШЕГО ДАВЛЕНИЯ НА ЦЕНУ НЕФТИ

GIVEN THAT THE OIL MARKET RESPONDED TO THE LACK OF COOPERATION AMONG MAJOR OIL EXPORTERS AND THAT LEADING EUROPEAN OIL IMPORTERS ARE BEING RAVAGED BY THE COVID-19, IT IS REASONABLE TO EXPECT FURTHER DOWNWARD PRESSURE ON THE OIL PRICE

This is also a widely discussed issue among researchers and the ultimate unresolved question in this kind of study is – how significant is the role of speculations in determining the market price of oil. It is important to bear in mind, however, that one cannot disregard completely the role of the fundamental factors that ultimately shape the price trends in the long-run.

The oil market projections for 2020 give reasons to expect a downward trend of oil prices with increasing production and shrinking demand. The latest OPEC forecasts suggest a 2.7% increase in production and a near-zero increase in demand. The ongoing slowdown of economic activity all across the world is another serious negative factor for oil exporters. However, we should bear in mind that fundamental market factors are not the ultimate source of price trends and speculative activities and

DESPITE THE BIG PRICE VOLATILITIES OF THE OIL PRICE, THE YEAR-TO-YEAR CHANGES IN DEMAND AND SUPPLY IN THE MARKET WERE VERY SMALL AND NEVER REACHING 5%

НЕСМОТЯ НА БОЛЬШУЮ ВОЛАТИЛЬНОСТЬ ЦЕН НА НЕФТЬ, МЕЖГОДОВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА РЫНКЕ БЫЛИ БЛИЗКИ К МИНИМАЛЬНОМУ И НИКОГДА НЕ ДОСТИГАЛИ ДАЖЕ 5%

нефть. В течение 1999–2018 гг. значительное снижение и рост запасов нефти действительно вызывали противоположные движения цен. Например, коэффициент корреляции между двумя показателями в течение 1999–2018 годов составляет 0,046, что является ожидаемой отрицательной взаимосвязью.

Сравнивая фундаментальные факторы спроса и предложения на рынке нефти с изменением цен, мы можем отметить значительную несоразмерность волатильности изменениям количества спроса и предложения. Например, в течение 1999–2018 гг. максимальное изменение среднегодового спроса и предложения на нефть составляло 3,5% и 4,7% соответственно. В то же самое время среднегодовое изменение средней цены достигало более 50%. Несмотря на большую волатильность цен на нефть, межгодовые изменения спроса и

investors' expectations might act as pro-cyclical as well as anti-cyclical forces.

References:

1. Fattouh Bassam (2007). The Drivers of Oil Prices: The Usefulness and Limitations of Non-Structural Models, Supply-Demand Frameworks and Informal Approaches. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/44880/1/539673587.pdf>. Accessed on 19.03.2020.
2. Foreignpolicy.com (2020). Why This Oil Crash is Different. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2020/03/09/opec-russia-shale-oil-price-collapse/>. Accessed on 20.03.2020.
3. Krautkraemer, Jeffrey (1998). Nonrenewable Resource Scarcity, Journal of Economic Literature (36), pp. 2065-2107. Retrieved from https://econpapers.repec.org/article/aeajecclit/v_3a36_3ay_3a1998_3ai_3a4_3ap_3a2065-2107.htm. Accessed on 19.03.2020.
4. Macrotrends.net (2020). Crude Oil Prices - Historical Annual Data. Retrieved from <https://www.macrotrends.net/2516/wti-crude-oil-prices-10-year-daily-chart>. Accessed on 19.03.2020.
5. Markets.businessinsider.com (2020). Oil Tanks to Lowest since 2016 as Coronavirus Weigh on Demand — and It Could Fall Further as Crude Supply Faces a Record. Retrieved from <https://markets.businessinsider.com/commodities/news/oil-price-fall-lowest-2016-coronavirus-supply-record-price-war-2020-3-1028999377>. Accessed on 19.03.2020.
6. Mossavar-Ramani and Jesse Denton (1977). On the Theory of Crude Oil Prices—II. Price Elasticity of Crude Oil Reserves, Energy Conversion 17 (2–3), pp. 85-95. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0013748077900791>. Accessed on 19.03.2020.
7. ОПЕК (2020). Monthly Oil Market Report - March 2020? Retrieved from <https://momr.opec.org/pdf-download/>. Accessed on 19.03.2020.

предложения на рынке были близки к минимальным и никогда не достигали даже 5%. Самым простым объяснением чрезмерной реакции рынков на фундаментальные факторы является доля спекуляций на рынке. Это также широко обсуждаемая тема среди исследователей, и ответ на вопрос в подобных исследованиях - насколько значима роль спекуляций в определении рыночной цены нефти – остается нерешенным. Тем не менее, важно помнить, что нельзя полностью игнорировать роль фундаментальных факторов, которые в конечном итоге формируют ценовые тренды в долгосрочной перспективе.

Прогнозы рынка нефти на 2020 год дают

основание ожидать снижения цен на нефть с ростом добычи и сокращением спроса. Последние прогнозы ОПЕК предполагают увеличение производства на 2,7% и почти нулевой рост спроса. Продолжающееся замедление экономической активности во всем мире является еще одним серьезным негативным фактором для экспортеров нефти. Однако следует помнить, что фундаментальные рыночные факторы не являются окончательным источником ценовых трендов, и спекулятивные действия и ожидания инвесторов могут как усиливать, так и приводить к ослаблению рыночных ценовых трендов.

Источники:

1. Фаттух Бассам (2007). Движущие силы цен на нефть: полезность и ограничения неструктурных моделей, структуры спроса и предложения и неформальные подходы. Доступен по адресу: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/44880/1/539673587.pdf>. Дата обращения: 19.03.2020.
2. Foreignpolicy.com (2020). Почему этот нефтяной крах отличается? Доступен по адресу: <https://foreignpolicy.com/2020/03/09/opec-russia-shale-oil-price-collapse/>. Дата обращения: 20.03.2020.
3. Крауткрамер, Джеффри (1998). Нехватка возобновляемых ресурсов, Journal of Economic Literature (36), pp. 2065-2107. Доступен по адресу: https://econpapers.repec.org/article/aeajecclit/v_3a36_3ay_3a1998_3ai_3a4_3ap_3a2065-2107.htm. Дата обращения: 19.03.2020.
4. Macrotrends.net (2020). Цены на сырую нефть - исторические годовые данные. Доступен по адресу: <https://www.macrotrends.net/2516/wti-crude-oil-prices-10-year-daily-chart>, Дата обращения: 19.03.2020.
5. Markets.businessinsider.com (2020). Нефтяные резервы достигли самого низкого уровня с 2016 года и поставки сырой нефти достигают рекордно высокого уровня. Доступен по адресу: <https://markets.businessinsider.com/commodities/news/oil-price-fall-lowest-2016-coronavirus-supply-record-price-war-2020-3-1028999377>. Дата обращения: 19.03.2020.
6. Моссавар-Рамани, Биджан и Джесси Дентон (1977). К теории цен на сырую нефть - II. Ценовая эластичность запасов сырой нефти, Energy Conversion 17(2–3), стр.85-95. Доступен по адресу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0013748077900791>, Дата обращения: 19.03.2020.
7. ОПЕК (2020). Ежемесячный отчет о рынке нефти - март 2020? Доступен по адресу: <https://momr.opec.org/pdf-download/>. Accessed on 19.03.2020.

PITFALLS OF ACADEMIC MOBILITY

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ЛОВУШКИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ

The academic mobility of students today is one of the inevitable and acclaimed factors in the globalization of education, which for many countries is a conscious goal. In some countries, foreign students cover the shortage of local youth, enabling universities to preserve the existence of faculties, specialties, and traditions. It is already difficult to imagine the economies of some states without income from training foreign students. However, in this international movement of youth across borders not only positive aspects are seen, especially in recent years, and, in particular, concerning students from China. The reasons for the emergence of problems can be very different - political, social, and, as it now turns out, medical. The outbreak of coronavirus has become a difficult test for the international student movement, both in the direction from China and in the opposite direction, to China from other countries.

Before these events, Great Britain was afraid of being strategically dependent on the student population of this country. Recent data from the Office of Higher Education Statistics showed that more than 120,000 Chinese students studied in the UK in 2018-2019, representing one-third of all foreign

**THE ACADEMIC
MOBILITY OF
STUDENTS TODAY
IS ONE OF THE
INEVITABLE AND
ACCLAIMED
FACTORS IN THE
GLOBALIZATION OF
EDUCATION**

**АКАДЕМИЧЕСКАЯ
МОБИЛЬНОСТЬ
СТУДЕНТОВ
СЕГОДНЯ - ОДИН
ИЗ НЕИЗБЕЖНЫХ
И ОБЩЕПРИЗНАН-
НЫХ ФАКТОРОВ В
ГЛОБАЛИЗАЦИИ
ОБРАЗОВАНИЯ**

Академическая мобильность студентов сегодня является одним из неизбежных и общепризнанных факторов глобализации образования, которая для многих стран является сознательной целью. В некоторых странах иностранные студенты покрывают нехватку местной молодежи, позволяя университетам сохранять преподавателей, специальности и традиции. Уже сложно представить экономики некоторых государств без доходов от обучения иностранных студентов. Однако в международном перемещении молодежи через границы видны не только положительные аспекты, особенно в последние годы, в частности, в случае студентов из Китая. Причины возникновения проблем могут быть самыми разными - политическими, социальными и, как сейчас выясняется, медицинскими. Вспышка коронавируса стала тяжелым испытанием для международной студенческой мобильности, как в направлении из Китая, так и в обратном направлении, в Китай из других стран.

До этих событий Великобритания проявляла опасения по поводу стратегической зависимости от студенческого контингента из

students from non-EU countries [McKie, 2020]. These students were mainly trained in master programs: at five universities, including Liverpool, where half of all full-time students were from China. According to official estimates, the income of these educational institutions from Chinese students was at least 1,7 billion pounds, which is more than 10 percent of the income [Baker, 2020]. However, Australia's universities are even superior to Great Britain in terms of the number of Chinese investments received, for example, two leading Australian universities, the University of Sydney and UNSW Sydney received more than one-fifth of the total revenue from Chinese fees. According to the Ministry of Education, Chinese students form about 40% of the international student market at \$35 billion, and in 2018, the average Chinese student provided about \$72,000 of economic activity [van Onselen, 2020].

China is the largest source of international enrollment in American colleges and universities. According to the Institute for International Education, more than 360,000 Chinese students studied in the United States in the 2017-2018 academic year. This figure is 3

этой страны. Последние данные Управления статистики высшего образования показали, что в 2018-2019 годах в Великобритании обучалось более 120,000 китайских студентов, что составляет треть всех иностранных студентов из стран, не входящих в ЕС [МакКи, 2020]. Эти студенты в основном обучались по магистерским программам: в пяти университетах, включая Ливерпуль, где половина всех студентов дневного отделения происходили из Китая. Согласно официальным оценкам, доход этих учебных заведений от китайских студентов составил не менее 1,7 миллиарда фунтов, что составляет более 10 процентов дохода [Бэйкер, 2020]. Однако австралийские университеты даже превосходят британские по количеству полученных китайских инвестиций, например, два ведущих австралийских университета, Университет Сиднея и UNSW Sydney, получили более одной пятой общего дохода от китайских сборов. По данным Министерства образования, китайские студенты составляют около 40% международного студенческого рынка с 35 миллиардами долларов, а в 2018 году средний китайский

times more than compared with nine years earlier. Experts say schools in the US benefit from tuition, not only in the form of fees but also in the global perspective they add on campuses [Anderson and Svrluga, 2019].

New Zealand attracted 117,000 international students in 2018, including 36,000 from China, with international education earning \$5,1 billion a year and being the fourth largest exporter, providing 47,500 jobs [Collins, 2020].

And despite this, the relations of Western countries with China have recently been overshadowed by the growing geopolitical tensions that affect universities, provoking scandals related to espionage, cyber-attacks, and academic freedom. Now, in re-

**IN THIS
INTERNATIONAL
MOVEMENT OF
YOUTH ACROSS
BORDERS NOT ONLY
POSITIVE ASPECTS ARE
SEEN**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ
МОБИЛЬНОСТЬ
МОЛОДЕЖИ
ИМЕЕТ НЕ ТОЛЬКО
ПОЗИТИВНЫЕ
АСПЕКТЫ**

студент обеспечил около 72,000 долларов экономической активности [Ван Онселен, 2020].

Китай является крупнейшим международным поставщиком студентов в американские колледжи и университеты. По данным Института международного образования, в 2017-2018 учебном году в Соединенных Штатах обучалось более 360,000 китайских студентов. Этот показатель вырос в три раза за последние девять лет. Эксперты считают, что школам в США выгодно такое обучение, причем выгода имеет не только финансовую составляющую, но проявляется и как международное присутствие в кампусах [Андерсон and Сврлуга, 2019].

sponse to the coronavirus epidemic, British Airways has suspended all flights between the UK and mainland China, while Australia, the United States, and several other countries have denied entry to foreigners traveling from China. As a result, thousands of students who went home to celebrate the lunar New Year stayed in China. To reduce the harm caused by these restrictions, Australian universities have decided to develop more flexible and affordable strategies for international students, including online tuition and postponement options.

However, the damage to Australian universities can still reach \$8 billion (4,1 billion pounds). Executive Director of New Zealand Universities Chris Whelan said that universities "work with the appropriate government agencies to ensure that students will not be punished - either financially or educationally" [Collins, 2020]. He shares the general view that if students cannot return to their country of destination, they will need to consider re-

В 2018 году Новая Зеландия привлекла 117,000 иностранных студентов, в том числе 36 000 из Китая, соответственно принося стране 5,1 миллиарда долларов в год и став четвертой по величине принимающей страной, обеспечивая 47,500 рабочих мест [Коллинз, 2020].

И несмотря на это, отношения западных стран с Китаем в последнее время омрачены растущей геополитической напряженностью, которая затрагивает и университеты, провоцируя скандалы, связанные со шпионажем, кибератаками и академической свободой. Теперь, в ответ на эпидемию коронавируса, British Airways приостановила все полеты между Великобританией и материковым Китаем, в то время как Австралия, США и ряд других стран запретили въезд иностранцам, прибывающим из Китая. В результате тысячи студентов, которые отправились домой, чтобы отпраздновать лунный Новый год, остались в Китае. Чтобы уменьшить вред,

imbursing them. It is not their fault that they cannot return.

Experts from British universities are also worried about the emotional and psychological stress that many of their Chinese students experience, worrying about their families and the situation in their country. On the other hand, there is a clear understanding that it is important to prevent discrimination against them, hostility, fear, and suspicions from the local community [Grove, 2020]. Heads of several American universities help their students located in China return home and ask other students to refrain from planned trips [Lumpkin 2020].

Quarantine measures are carefully designed to maximize both containment effectiveness and long-term student confidence building.

наносимый этими ограничениями, австралийские университеты решили разработать более гибкие и доступные стратегии для иностранных студентов, включая онлайн обучение и варианты отсрочки.

Тем не менее, ущерб австралийским университетам все еще может достигать 8 миллиардов долларов (4,1 миллиарда фунтов). Исполнительный директор новозеландских университетов Крис Уилан сказал, что университеты «работают с соответствующими государственными органами, чтобы гарантировать, что студенты не будут задеты - ни в финансовом, ни в образовательном плане» [Коллинз, 2020]. Он разделяет общее мнение о том, что если студенты не могут вернуться в страну назначения, то необходимо рассмотреть возможности для возмещения нанесенно-

Western universities ensure that the spread of the disease is well contained and that any potential patients are identified and treated. University administrations promise to become more accessible, attentive and raise awareness on specific issues of supporting the Chinese student diaspora, removing all possible barriers, rumors, distortions, cynicism on the road to trustful and sustainable communication.

The epidemiological and social situation that struck China today can be repeated tomorrow in any other country on any continent. The test of flexibility, tolerance, empathy, humanism through which governments and educational systems of some countries of the world pass is essentially a test for all mankind. How it passes through it will testify to maturity and social responsibility, or vice versa, about the weakness of the spirit, selfishness, and inability to sympathize, empathize, and therefore about the imperfection of human society, at whatever stage of development it may be. Governments, universities, academic communities in different countries should learn to cope with the medical, economic and environmental consequences of global emergencies, although it would be better for everyone if such situations did not arise.

References:

1. Anderson, Nick and Svrluga, Susan (2019). Universities Worry About the Potential Loss of Chinese Students. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/local/education/universities-worry-about-potential-loss-of-chinese-students/2019/06/03/567044ea-861b-11e9-98c1-e945ae5db8fb_story.html. Accessed on 07.02.2020.
2. Baker, Simon (2020). UK Universities 'Increasingly Reliant' on Chinese Fee Income. Retrieved from <https://www.timeshighereducation.com/news/uk-universities-increasingly-reliant-chinese-fee-income>. Accessed on 03.02.2020.

THE RELATIONS OF WESTERN COUNTRIES WITH CHINA HAVE RECENTLY BEEN OVERSHADOWED BY THE GROWING GEOPOLITICAL TENSIONS THAT AFFECT UNIVERSITIES

ОТНОШЕНИЯ ЗАПАДНЫХ СТРАН С КИТАЕМ В ПОСЛЕДНЕЕ ВРЕМЯ ОМРАЧЕНЫ РАСТУЩЕЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТЬЮ, КОТОРАЯ ЗАТРАГИВАЕТ И УНИВЕРСИТЕТЫ

го им ущерба. Это не их вина, что они не могут вернуться.

Эксперты из британских университетов также обеспокоены эмоциональным и психологическим стрессом, который испытывают многие из их китайских студентов, переживая за свои семьи и ситуацию в своей стране. С другой стороны, существует четкое понимание того, что важно предотвратить дискриминацию по отношению к ним, враждебность, страх и подозрения со стороны местного сообщества [Гроув, 2020]. Руководство нескольких американских университетов помогают своим студентам, находящимся в Китае, вернуться домой и просят других студентов воздержаться от запланированных поездок [Лампкин, 2020].

Меры карантина тщательно разработаны, чтобы максимизировать как эффективность сдерживания, так и долгосрочное укрепление доверия студентов. Западные университеты гарантируют, что распространение болезни хорошо сдерживается и что любые потенциальные пациенты выявляются и лечатся. Администрации университетов обещают стать более доступными, внимательными и повышать осведомленность по конкретным вопросам поддержки китайской студенческой диаспоры, устранения всех возможных барьеров, слухов, искажений, цинизма на пути к доверительному и устойчивому общению.

Эпидемиологическая и социальная ситуация, поразившая Китай сегодня, может повториться завтра в любой другой стране на любом континенте. Тест на гибкость, терпимость, эмпатию, гуманизма, через который проходят правительства и образовательные системы некото-

3. Collins, Simon (2020). Coronavirus: Overseas Students Seek Fee Refunds After China Travel Ban. Retrieved from https://www.nzherald.co.nz/business/news/article.cfm?c_id=3&objectid=12306031. Accessed on 07.02.2020
4. Grove, Jack (2020). 'Major Disruption' to Student Mobility from Coronavirus Feared. Retrieved from https://www.timeshighereducation.com/news/major-disruption-student-mobility-coronavirus-feared?utm_source=THE+Website+Users&utm_campaign=5a71166ef5-EMAIL_CAMPAIGN_2020_02_03_03_15&utm_medium=email&utm_term=0_daa7e51487-5a71166ef5-60422349. Accessed on 07.02.2020.
5. McKie, Anna (2020). Minister Warns Against the UK Over-Reliance on Chinese Students. Retrieved from <https://www.timeshighereducation.com/news/minister-warns-against-uk-over-reliance-chinese-students>. Accessed on 03.02.2020.
6. Lumpkin, Lauren (2020). Students Studying in China Told to Return to D.C. Area as Coronavirus Spreads. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/local/education/students-studying-in-china-told-to-return-to-dc-area-as-coronavirus-spreads/2020/01/28/310ef662-41ee-11ea-b503-2b077c436617_story.html. Accessed on 07.02.2020.
7. Van Onselen, Leith (2019). Chinese International Students Flee Australia. Retrieved from <https://www.macrobusiness.com.au/2019/08/chinese-international-students-flee-australia/>. Accessed on 03.02.2020.

рых стран мира, по сути, является испытанием для всего человечества. То, как оно пройдет через это, будет свидетельствовать о зрелости и социальной ответственности, или, наоборот, о слабости духа, эгоизме и неспособности сочувствовать, сопереживать и, следовательно, о несовершенстве человеческого общества, на какой бы стадии развития оно ни находилось. Правительства, университеты, академические сообщества в разных странах должны научиться справляться с медицинскими, экономическими и экологическими последствиями глобальных чрезвычайных ситуаций, хотя для всех

UNIVERSITY ADMINISTRATIONS PROMISE TO BECOME MORE ACCESSIBLE, ATTENTIVE AND RAISE AWARENESS ON SPECIFIC ISSUES OF SUPPORTING THE CHINESE STUDENT DIASPORA

АДМИНИСТРАЦИИ УНИВЕРСИТЕТОВ ОБЕЩАЮТ СТАТЬ БОЛЕЕ ДОСТУПНЫМИ, ВНИМАТЕЛЬНЫМИ И ПОВЫШАТЬ ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ ПО КОНКРЕТНЫМ ВОПРОСАМ ПОДДЕРЖКИ КИТАЙСКОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ ДИАСПОРЫ

было бы лучше, если бы такие ситуации не возникали.

Дереккөз:

1. Андерсон, Ник, и Сврлуга, Сьюзен (2019). Университеты беспокоятся о возможной потере китайских студентов. Доступен по адресу: https://www.washingtonpost.com/local/education/universities-worry-about-potential-loss-of-chinese-students/2019/06/03/567044ea-861b-11e9-98c1-e945ae5db8fb_story.html. Дата обращения: 07.02.2020.
2. Бэйкер, Саймон (2020). Британские университеты «все больше зависят» от китайских доходов. Доступен по адресу: <https://www.timeshighereducation.com/news/uk-universities-increasingly-reliant-chinese-fee-income>. Дата обращения: 03.02.2020.
3. Ван Онселен, Лейт (2019). Китайские иностранные студенты бегут из Австралии. Доступен по адресу: <https://www.macrobusiness.com.au/2019/08/chinese-international-students-flee-australia/>. Дата обращения: 03.02.2020.
4. Гроув, Джек (2020). «Серьезное нарушение» мобильности студентов из-за опасения коронавируса. Доступен по адресу: https://www.timeshighereducation.com/news/major-disruption-student-mobility-coronavirus-feared?utm_source=THE+Website+Users&utm_campaign=5a71166ef5-EMAIL_CAMPAIGN_2020_02_03_03_15&utm_medium=email&utm_term=0_daa7e51487-5a71166ef5-60422349. Дата обращения: 07.02.2020.
5. Коллинз, Саймон (2020). Коронавирус: иностранные студенты добиваются возмещения расходов после запрета на поездки в Китай. Доступен по адресу: https://www.nzherald.co.nz/business/news/article.cfm?c_id=3&objectid=12306031. Дата обращения: 07.02.2020.
6. Лумпкин, Лорен (2020). Студентам, обучающимся в Китае, сказали возвращаться в округ Колумбия из-за распространения коронавируса. Доступен по адресу: https://www.washingtonpost.com/local/education/students-studying-in-china-told-to-return-to-dc-area-as-coronavirus-spreads/2020/01/28/310ef662-41ee-11ea-b503-2b077c436617_story.html. Дата обращения: 07.02.2020.
7. МакКи, Анна (2020). Министр предупреждает Великобританию от чрезмерной зависимости от китайских студентов. Доступен по адресу: <https://www.timeshighereducation.com/news/minister-warns-against-uk-over-reliance-chinese-students>. Дата обращения: 03.02.2020.

US-CHINA TRADE WAR: ECONOMIC CAUSES AND CONSEQUENCES

AZIMZHAN KHITAKHUNOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
JUNIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ТОРГОВАЯ ВОЙНА США И КИТАЯ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

The United States (US) under President Donald Trump revised its foreign economic policy. Since 2018, the United States started its protectionist policy towards its biggest trade partner China. According to the International Trade Center data (ITC, 2020) in 2018, the bilateral trade between these countries equaled \$683 billion, of which \$120 billion and \$563 billion were the US exports and imports, respectively. Donald Trump significantly increased tariffs for China's products and China retaliated. Many experts and analysts explain this problem by the US desire to contain China. This opinion became dominant in many regions and countries. However, there are important economic issues, which induced the US policymakers to conduct such kind of policy. This commentary aims to clarify the nature of the trade conflict based on economic causes.

The Figure 1 shows that China's market was more protected initially for the US companies. Because of the trade war, in 2020 average US tariffs increased to 19.3% and covered the import worth \$550 billion, while China's average tariffs reached 20.3%. After several retaliations, China had to make a Phase-one trade deal, according to which it has to purchase

**THE UNITED STATES
UNDER PRESIDENT
DONALD TRUMP
REVISED ITS FOREIGN
ECONOMIC POLICY**

**СОЕДИНЕННЫЕ
ШТАТЫ АМЕРИКИ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ
ДОНАЛЬДЕ ТРАМПЕ
ПЕРЕСМОТРЕЛИ
СВОЮ ВНЕШНЕ-
ЭКОНОМИЧЕСКУЮ
ПОЛИТИКУ**

Соединенные Штаты Америки при президенте Дональде Трампе пересмотрели свою внешнеэкономическую политику. С 2018 года США начали протекционистскую политику в отношении Китая, своего крупнейшего торгового партнера. Согласно данным Международного торгового центра (МТЦ, 2020), в 2018 году объем двусторонней торговли между этими странами составил 683 миллиарда долларов, из которых 120 и 563 миллиарда были соответственно экспортом и импортом США. Дональд Трамп значительно повысил тарифы на китайскую продукцию, а Китай ответил аналогичным образом. Многие эксперты и аналитики объясняют эту проблему желанием США сдерживать Китай. Это мнение стало доминирующим во многих регионах и странах. Однако существуют важные экономические проблемы, которые побудили политиков США применить подобные меры. Этот комментарий призван прояснить природу торгового конфликта на основе экономических причин.

Рисунок 1 показывает, что рынок Китая изначально был более защищен для американских компаний. Из-за торговой войны в 2020 году средние американские тарифы выросли до 19.3% и охватили импорт

additional \$200 billion American goods and services before the end of 2021.

Bown and Lovely (2020) criticize the trade war claiming that tariffs raised prices and punished American consumers. They also negatively assess the Phase-one trade deal. The authors note that the major problem with the agreement is that it remained unchanged the existing China's tariffs on the US products. It should be noted that during the trade war, China repeatedly retaliated against the US tariffs by increasing duties imposed on American companies and farmers, and lowered its tariffs toward exporters from the rest of the world. This policy put American producers at disadvantage. The authors note that this issue will strengthen China's state-owned enterprises, which are in the concern list of America's China policy. Indeed, this decision is one of the most controversial.

Hufbauer (2020) also points to the inability of the deal to reduce China's tariffs and non-tariff barriers. China can reach its commitments only by resorting to Soviet-style managed trade importing a certain dollar or physical volumes of detailed goods and services, regardless of market prices or demand conditions. The author argues that this deal can harm other countries, as China may reduce imports from third countries in order to reach its commitments. Therefore, this deal violates international trade norms.

Meltzer and Shenai (2019) distinguish following important economic reasons, which caused this trade conflict. Firstly, one of the most important factors are intellectual property theft and forced technology transfer. According to the US officials, such unfair trade practices of China threaten high wage jobs and high-value-add-

**USE OF SOES, THEIR
ACCESS TO SUBSIDIES,
AND LIMITED RULE
OF LAW IN CHINA
SUPPORT STATE
COMPANIES WITHIN
CHINA AND GLOBALLY**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЙ, ИХ
ДОСТУП К СУБСИДИ-
ЯМ И ОГРАНИЧЕН-
НОЕ ВЕРХОВЕНСТВО
ЗАКОНА В КИТАЕ
ПОДДЕРЖИВАЮТ
ГОСУДАРСТВЕННЫЕ
КОМПАНИИ В КИТАЕ
И ВО ВСЕМ МИРЕ**

на сумму 550 миллиардов долларов, в то время как средние китайские тарифы достигли 20.3%. После нескольких ответных мер Китаю пришлось заключить первую фазу торговой сделки, согласно которой до конца 2021 года он будет вынужден импортировать дополнительно американских товаров и услуг на сумму 200 миллиардов долларов.

Боун и Лавли (2020) критикуют торговую войну, утверждая, что тарифы повышают цены и наказывают американских потребителей. Они также негативно оценивают первую фазу торговой сделки. Авторы отмечают, что основная проблема с данной сделкой заключается в том, что она не изменила действующих в Китае тарифов на американскую продукцию. Следует отметить, что во время торговой войны Китай неоднократно предпринимал ответные меры против тарифов США, увеличивая пошлины на товары американских компаний и фермеров, и снижал свои тарифы в отношении экспортеров из других стран. Эта политика ставит американских производителей в невыгодное положение. Авторы отмечают, что этот вопрос укрепит государственные предприятия Китая, которые находятся в списке проблем американской политики в отношении Китая. Действительно, это решение является одним из самых спорных.

Хуфбауэр (2020) также указывает на неспособность сделки снизить китайские тарифы и нетарифные барьеры. Китай может выполнить свои обязательства, только прибегнув к управляемой торговле в советском стиле, импортируя определенные стоимостные или физические объемы подробных товаров и услуг, независимо от рыночных цен или спроса. Автор утверждает, что эта сделка может нанести ущерб другим странам, поскольку Китай может сократить импорт из третьих стран, чтобы выполнить свои обя-

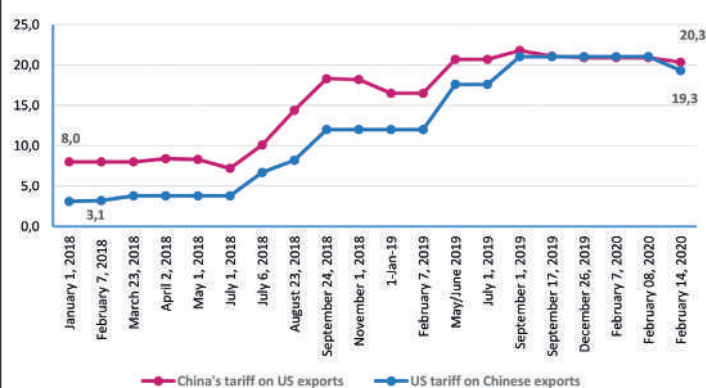

ed manufacturing in the US. Data shows that trade in counterfeit goods, pirated software, and trade secrets in China costs the US up to \$600 billion annually. Moreover, these costs do not include additional costs to companies of protecting intellectual property, disincentives for investment, reduced innovation, and employment effects on the US skilled labor. Secondly, the economic model of China and its state-owned enterprises (SOE), which are controlled by the Chinese Communist Party. Use of SOEs, their access to subsidies, and limited rule of law in China support state companies within China and globally. Thirdly, protectionist policies conducted by China, which requires the global market to be opened for its companies, but reluctant to open its own market for the global business. China officially claims that it never violates its commitments, strongly supports multilateralism and open economic policy, and calls for mutually beneficial global cooperation. However, it continues to renege on its World Trade Organization (WTO) commitments, and its economic model, where the state controls both public and private businesses, makes it difficult to use the WTO and its dispute settlement system.

зательства. Следовательно, данная сделка нарушает нормы международной торговли.

Figure 1. US-China Trade War Tariffs, %
Рисунок 1. Тарифы в период торговой войны, %

Source: The author's compilation based on the data from Bown (2020)

Источник: Составлено автором на основе данных из Боун (2020)

Мельцер и Шенай (2019) выделяют следующие важные экономические причины, вызвавшие этот торговый конфликт.

Во-первых, одними из наиболее важных факторов являются кража интеллектуальной собственности и принудительная передача технологий. По словам официальных

China's exchange rate policy is also a challenge for its trade partners and competitors. Mattoo and Subramanian (2011) show that 17 of the 18 studies concluded that the renminbi is undervalued, and the average estimate of the undervaluation was 19% and higher. The authors argue that China via its undervalued exchange rate imposes an import tariff and export subsidy. There is a fear that China will gain even greater market share as a result of any trade liberalization in the Doha Round, and many industrial and developing countries start to protect their markets from China, which can be seen from increasing share of antidumping actions against China (as a share of their total actions). In a later study, Mattoo et al. (2017) show that China's exchange rate changes can have significant and robust competitor country effects. In particular, a 10% appreciation of China's real exchange rate boosts a developing country's exports at the product level on average by about 1.5–2.5%. This means that by manipulating its exchange rate, China can significantly influence the global trade flows. The authors call for designing and implementing multilateral rules on exchange rate policies to manage and minimize the competitor country effects.

Thus, trade war is not a result of political containment, but a consequence of economic issues. It is important to note that China became a WTO member with the strong support from the United States. Bill Clinton, who endorsed China's accession to the WTO, hoped that this would bring changes to the economy of China and with the opening, it would transform into the responsible player in the global economy. In fact, this did not happen. China's market remains closed and it does not allow foreign companies to access its market. Therefore, the main

CHINA'S EXCHANGE RATE POLICY IS ALSO A CHALLENGE FOR ITS TRADE PARTNERS AND COMPETITORS

**ПОЛИТИКА
ОБМЕННОГО КУРСА
КИТАЯ ТАКЖЕ
ЯВЛЯЕТСЯ ВЫЗОВОМ
ДЛЯ ЕГО ПАРТНЕРОВ
И КОНКУРЕНТОВ**

лиц США, такая несправедливая торговая практика Китая угрожает сектору высокооплачиваемой занятости и производству с высокой добавленной стоимостью в США. Данные показывают, что от торговли контрафактными товарами, пиратским программным обеспечением и коммерческими секретами в Китае США несут ежегодные издержки до 600 миллиардов долларов. Кроме того, эти издержки не включают в себя дополнительные расходы компаний по защите интеллектуальной собственности, снижение стимулов для инвестиций, сокращение инноваций и влияние на занятость квалифицированной рабочей силы в США.

Во-вторых, экономическая модель Китая и его государственные предприятия (ГП), которые контролируются Коммунистической партией Китая. Использование государственных предприятий, их доступ к субсидиям и ограниченное верховенство закона в Китае поддерживают государственные компании в Китае и во всем мире.

В-третьих, протекционистская политика, проводимая Китаем, который требует, чтобы глобальный рынок был открыт для его компаний, но не хочет открывать собственный рынок для глобального бизнеса. Китай официально заявляет, что никогда не нарушает своих обязательств, решительно поддерживает многосторонность и открытую экономическую политику и призывает к взаимовыгодному глобальному сотрудничеству. Однако он не соблюдает свои обязательства перед Всемирной торговой организацией (ВТО), а его экономическая модель, в которой государство контролирует как государственный, так и частный бизнес, затрудняет использование норм ВТО и ее системы урегулирования споров.

Политика Китая по обмену курсом

consequence of the trade war will be in reshaping the global trade, in particular supply chains. The US administration constantly calls its companies back and implemented several economic reforms, including significant tax reductions. The offshoring made the US economy vulnerable and dependent on China's supplies, which can be affected by political decisions and tensions. It is also likely that the US corporations will shift their production to other Asian economies, with which new trade agreements can be conducted or unilateral concessions will be provided. Moreover, it is expected that the WTO will also be reformed and its major norms will be revised.

Thus, what kind of lessons can developing/transition/poor economies learn from this trade war?

Trade partners of China from developing world need to consider various conditions. On this point the first issue which comes to mind is the problems with property theft or forced technology transfer, however there are more important issues these countries or companies need to take into consideration.

su также является вызовом для его торговых партнеров и конкурентов. Мату и Сабраманиан (2011) показывают, что 17 из 18 исследований сделали вывод о том, что юань занижен, а средняя оценка занижения составила 19% и выше. Авторы утверждают, что заниженный обменный курс используется Китаем как импортный тариф и экспортные субсидии. Существует опасение, что Китай получит еще большую долю рынка в результате любой либерализации торговли в рамках Доха раунда, и многие промышленные и развивающиеся страны начинают защищать свои рынки, что видно по возрастающей доле их антидемпинговых действий против Китая (как доля их общих действий). В более позднем исследовании Мату и соавторы (2017) показывают, что изменения обменного курса в Китае могут иметь значительные последствия для стран-конкурентов. В частности, повышение реального обменного курса Китая на 10% увеличивает экспорт развивающейся страны на уровне продукции в среднем примерно на 1.5–2.5%. Это означает, что, манипулируя своим обменным курсом, Китай может существенно влиять на мировые торговые потоки.

When developing countries deal with China's state-owned enterprises or corporations, they should clearly understand that they will do business with the state. It should be noted that in advanced countries merger and acquisitions with China's SOE or selling strategic resources to Chinese companies are prohibited due to national security concerns. The sensitive sectors include technology, robotics, mineral resources and others. Industrial policy of China can also significantly affect the industrialization process of other developing countries. For instance, China's subsidies to its SOE may decrease the prices for its products, which put China's trade partners at disadvantage. Moreover, this will distort investment decisions of the developing industrializing country. Therefore, it is important to conduct appropriate economic assessment of the potential benefits and costs of dealing with China. Any kind of economic policy towards China should be assessed using both qualitative and quantitative methodology and by different independent researchers or research institutes. It is crucial to understand what economic forces make China's products cheaper or more competitive on the regional and global markets. Finally, if developing countries are going to open their markets to China (via preferential trade agreements), they should assess how China is open for those countries. There is no need in unilateral concessions, and countries should negotiate mutual market liberalization. Moreover, dispute settlement should be based on the WTO norms taking into account China's economic weight. Thus, the US-China trade war was caused not only by politics, but also by important and sensitive economic issues. Learning the lessons of this conflict can help developing countries to form appropriate economic policy towards China.

**THE US-CHINA
TRADE WAR WAS
CAUSED NOT ONLY
BY POLITICS, BUT
ALSO BY IMPORTANT
AND SENSITIVE
ECONOMIC ISSUES.**

**ТОРГОВАЯ ВОЙНА
МЕЖДУ США И
КИТАЕМ БЫЛА
ВЫЗВАНА НЕ ТОЛЬКО
ПОЛИТИКОЙ, НО
И ВАЖНЫМИ И
ЧУВСТВТЕЛЬНЫМИ
ЭКОНОМИЧЕСКИМИ
ПРОБЛЕМАМИ**

Авторы призывают к разработке и реализации многосторонних правил в области политики обменных курсов, направленных на управление ими и минимизацию влияния на конкурирующие страны.

Таким образом, торговая война не является результатом политического сдерживания, но есть следствие экономических проблем. Важно отметить, что Китай стал членом ВТО при сильной поддержке со стороны США. Билл Клинтон, который поддержал вступление Китая в ВТО, выразил надежду, что это приведет к изменениям в экономике Китая, и с ее открытием он превратится в ответственного игрока в мировой экономике. На самом деле этого не произошло. Рынок Китая остается закрытым, и иностранные компании не могут получить к нему доступ. Таким образом, основным последствием торговой войны будет изменение мировой торговли, в частности глобальных цепочек поставок.

Администрация США постоянно призывает свои компании вернуться обратно и провела несколько экономических реформ, включая значительное снижение налогов. Оффшоринг сделал экономику США уязвимой и зависимой от китайских поставок, на которые могут повлиять политические решения и трения. Также вероятно, что американские корпорации перенесут свое производство в другие страны Азии, с которыми могут быть заключены новые торговые соглашения или которым будут предоставлены односторонние уступки. Более того, ожидается, что ВТО также будет реформирована, и ее основные нормы будут пересмотрены.

Таким образом, какие уроки могут извлечь развивающиеся/переходные/бедные страны из этой торговой войны?

References:

1. Bown, Chad (2020). US-China Trade War Tariffs: An Up-to-Date Chart. Retrieved from <https://www.piie.com/research/piie-charts/us-china-trade-war-tariffs-date-chart>. Accessed on 25.03.2020.
2. Bown, Chad and Mary Lovely (2020). Trump's Phase One Deal Relies on China's State-Owned Enterprises. Retrieved from <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/trumps-phase-one-deal-relies-chinas-state-owned-enterprises>. Accessed on 20.03.2020.
3. Hufbauer, Gary (2020). Managed Trade: Centerpiece of US-China Phase One Deal. Retrieved from <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/managed-trade-centerpiece-us-china-phase-one-deal>. Accessed on 25.03.2020.
4. ITC (2020). Bilateral Trade between United States of America and China. Retrieved from https://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c842%7c%7c156%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1. Accessed on 26.03.2020.
5. Mattoo, Aaditya, and Arvind Subramanian (2011). China and the World Trading System. The World Bank Policy Research Working Paper 5897. Retrieved from <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5897>. Accessed on 11.03.2020.
6. Mattoo, Aaditya, Mishra, Prachi, and Arvind Subramanian (2017). Beggar-Thy-Neighbor Effects of Exchange Rates: A Study of the Renminbi. American Economic Journal: Economic Policy 9 (4): pp. 344–366.
7. Meltzer, Joshua and Neena Shenai (2019). The US-China Economic Relationship. A Comprehensive Approach. Retrieved from https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/02/us_china_economic_relationship.pdf. Accessed on 25.03.2020.

Торговым партнерам Китая из развивающихся стран необходимо учитывать разные аспекты. В связи с этим первым вопросом, который приходит на ум, являются проблемы с кражей имущества или принудительной передачей технологий, однако есть более важные вопросы, которые эти страны или компании должны принять во внимание. Когда развивающиеся страны имеют дело с государственными предприятиями или корпорациями Китая, они должны четко понимать, что будут вести бизнес с государством. Следует отметить, что в развитых странах слияния и поглощения с государственными предприятиями Китая или продажа стратегических ресурсов китайским компаниям запрещены по соображениям национальной безопасности. К чувствительным сферам относятся технологический сектор, робототехника, минеральные ресурсы и другие.

Промышленная политика Китая также может существенно повлиять на процесс индустриализации других развивающихся стран. Например, субсидии Китая его ГП могут снизить цены на его продукцию, что ставит торговых партнеров Китая в невыгодное положение. Более того, это исказит инвестиционные решения развивающейся страны с собственной индустриальной политикой. Поэтому важно провести со-

ответствующую экономическую оценку потенциальных выгод и издержек от сотрудничества с Китаем. Любая экономическая политика в отношении Китая должна оцениваться с использованием как качественной, так и количественной методологии, а также различными независимыми исследователями или исследовательскими институтами. Крайне важно понять, какие экономические факторы делают китайскую продукцию более дешевой или конкурентоспособной на региональных и мировых рынках.

Таким образом, если развивающиеся страны собираются открыть свои рынки для Китая (посредством преференциальных торговых соглашений), им следует оценить, насколько Китай открыт для этих стран. Нет необходимости в односторонних уступках, и страны должны вести переговоры о взаимной либерализации рынка. Кроме того, урегулирование споров должно основываться на нормах ВТО с учетом экономического веса Китая. Таким образом, торговая война между США и Китаем была вызвана не только политикой, но и важными и чувствительными экономическими проблемами. Изучение уроков этого конфликта может помочь развивающимся странам сформировать соответствующую экономическую политику в отношении Китая.

Источники:

1. Боун, Чад (2020). Тарифы американо-китайской торговой войны: актуальная диаграмма. Доступно по адресу: <https://www.piie.com/research/piie-charts/us-china-trade-war-tariffs-date-chart>. Дата обращения: 23.03.2020.
2. Боун, Чад и Мэри Лавли (2020). Первая фаза сделки Трампа опирается на государственные предприятия Китая. Доступно по адресу: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/trumps-phase-one-deal-relies-chinas-state-owned-enterprises>. Дата обращения: 20.03.2020.
3. Мату, Адитая и Арвинд Сабраманиан (2011). Китай и мировая торговая система. Рабочий документ Всемирного банка по исследованию политики 5897. Доступно по адресу: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5897>. Дата обращения: 11.03.2020.
4. Мату, Адитая, Мишра, Прачи и Арвинд Сабраманиан (2017). Эффект обменных курсов Разори соседа: исследование юаня. Американский экономический журнал: Экономическая политика 9 (4): с. 344–366.
5. Мельцер, Джошуа и Нина Шенай (2019). Американо-китайские экономические отношения. Комплексный подход. Доступно по адресу: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/02/us_china_economic_relationship.pdf. Дата обращения: 25.03.2020.
6. МТЦ (2020). Двусторонняя торговля между Соединенными Штатами Америки и Китаем. Доступно по адресу: https://www.trademap.org/tradestat/Billar_TS.aspx?nvpm=1%7c842%7c%7c156%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1. Дата обращения: 26.03.2020.
7. Хуфбауэр, Гарри (2020). Управляемая торговля: центральная часть Первой фазы торговой сделки США и Китая. Доступно по адресу: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/managed-trade-centerpiece-us-china-phase-one-deal>. Дата обращения: 25.03.2020.

COVID-19 AND EDUCATION: HOW DOES KAZAKHSTAN FACE THE PANDEMIC?

ILANA DAUTOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
JUNIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

COVID-19 И КАЗАХСТАН: КАК КАЗАХСТАН ПРОТИ- ВОСТОИТ ПАНДЕМИИ?

In the past few weeks, COVID-19 or, simply put, coronavirus affected 176 countries around the world. Due to the easily contagious condition of the virus, it has affected our daily life routines and operations of many sectors including construction, business, transport, manufacturing and education - in the way how students around the globe are educated at schools and universities. The coronavirus reshaped the world and induced the governments to make significant changes in economic, sociologic, enterprise and education spheres. Specifically, these changes will allow to identify the new techniques and methods, which the education system could shift to from now on and in the long-term perspective.

The coronavirus was first found in China, Wuhan province, when the government made an announcement about the first dozens of infected people on December 31, 2019 [The New York Times, 2020]. One month later, the number of deaths was 17 with more than 550 cases of infection in China [Aljazeera, 2020]. The virus has spread so rapidly across Asia, Europe, the Middle East and the United States, that on March 11, 2020 World Health Organization declared that the

**THE CORONAVIRUS
RESHAPED THE WORLD
AND INDUCED THE
GOVERNMENTS TO
MAKE SIGNIFICANT
CHANGES IN
ECONOMIC,
SOCIOLOGIC,
ENTERPRISE AND
EDUCATION SPHERES**

**КОРОНАВИРУС
ИЗМЕНИЛ МИР И
ПОБУДИЛ
ПРАВИТЕЛЬСТВА К
ЗНАЧИТЕЛЬНЫМ
ПЕРЕМЕНАМ В
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ,
СОЦИАЛЬНОЙ,
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬ-
СКОЙ И ОБРАЗОВА-
ТЕЛЬНОЙ СФЕРАХ**

За последние несколько недель COVID-19 или, иначе говоря, коронавирус, затронул 176 стран мира. Из-за лёгкости инфицирования вирус повлиял на нашу повседневную жизнь и деятельность во многих секторах, включая строительство, бизнес, транспорт, производство и образование, а также на то, как учащиеся во всём мире получают образование в школах и университетах. Коронавирус изменил мир и побудил правительства к значительным переменам в экономической, социальной, предпринимательской и образовательной сферах. В частности, эти перемены позволят выявить новые технологии и методы, которые система образования может использовать с настоящего времени и в долгосрочной перспективе.

Впервые коронавирус был обнаружен в Китае в провинции Ухань, когда правительство объявило о первых десятках инфицированных людей 31 декабря 2019 года [Нью-Йорк Таймс, 2020]. Спустя месяц число смертей в Китае достигло 17, а число инфицированных людей - более 550 случаев [Аль-Джазира, 2020]. Вирус настолько быстро распространился в Азии, Европе,

COVID-19 is a pandemic [Wired, 2020]. By a matter of weeks, the governments of affected countries, especially in Europe, announced that students at schools and universities were sent home and person-lectures will be switched to online learning in order to minimize the close interactions between students and lecturers [Havergal, 2020; The Guardian, 2020]. On March 13, 2020 Kazakhstan reported first two cases of COVID-19 - two Kazakhstani people were positively tested to the pandemic after the flight from Germany to Kazakhstan [Tengrinews, 2020b]. The day before, by the order of President Kassym-Jomart Tokayev, students at schools were sent home earlier to holidays from March 16 to April 5, while from 16th of March all the lectures at universities will be delivered online [Tengrinews, 2020a]. Overall, according to the OECD, 107 countries have closed schools and universities and more than 862 million of students across the world were affected by the spread of the virus [UNESCO, 2020].

Despite the inconvenience caused by these decisive actions and measures of shutting

на Ближнем Востоке и в Соединенных Штатах, что 11 марта 2020 года Всемирная организация здравоохранения объявила, что COVID-19 является пандемией [Wired, 2020]. В течение нескольких недель правительства стран, захваченных пандемией, особенно в Европе, объявили, что учеников школ и студентов университетов отправляют домой, а лекции будут проходить в режиме онлайн, чтобы свести к минимуму тесное взаимодействие между студентами и учителями [Хавергаль, 2020; Гардиан, 2020].

13 марта 2020 года Казахстан сообщил о первых случаях COVID-19 – заболевание было выявлено у двух казахстанцев, прилетевших из Германии [Тенгри Ньюс, 2020б]. Накануне, по распоряжению президента Касым-Жомарта Токаева ученики школ были отправлены домой на ранние каникулы с 16 марта по 5 апреля, а с 6 марта все лекции в университетах стали доступны онлайн [Тенгри Ньюс, 2020а]. В целом, по данным ОЭСР, 107 стран закрыли школы и университеты, и более 862 миллионов школьников и студентов

down schools and universities, it also pushed the education sector by finding new educational innovative methods in online learning. It is difficult to identify the exact impact of COVID-19 to the education systems nationwide. Nevertheless, there will be definitely influence to the online and digital learning methods, which will lead to further innovation.

For a long period of time the lectures worldwide have been conducted in classes with teachers teaching in-person in their classrooms. Due to precautionary measures taken against the spread of coronavirus, this method of teaching in a very short period of time radically changes to online version. This practice could be seen as a possible silver lining in this situation. For instance, in Hong Kong, students started learning through mobile apps [BBC News, 2020]. According to Dai (2020), China broadcasts school classes on public TV for 180 million primary-school students. As for Kazakhstan, universities also transited to online teaching. For example, Al-Farabi Kazakh National University announced on March 17, 2020 that all lectures will be transferred to distance learning with the

THE VIRUS HAS SPREAD SO RAPIDLY ACROSS ASIA, EUROPE, THE MIDDLE EAST AND THE UNITED STATES, THAT ON MARCH 11, 2020 WORLD HEALTH ORGANIZATION DECLARED THAT THE COVID-19 IS A PANDEMIC

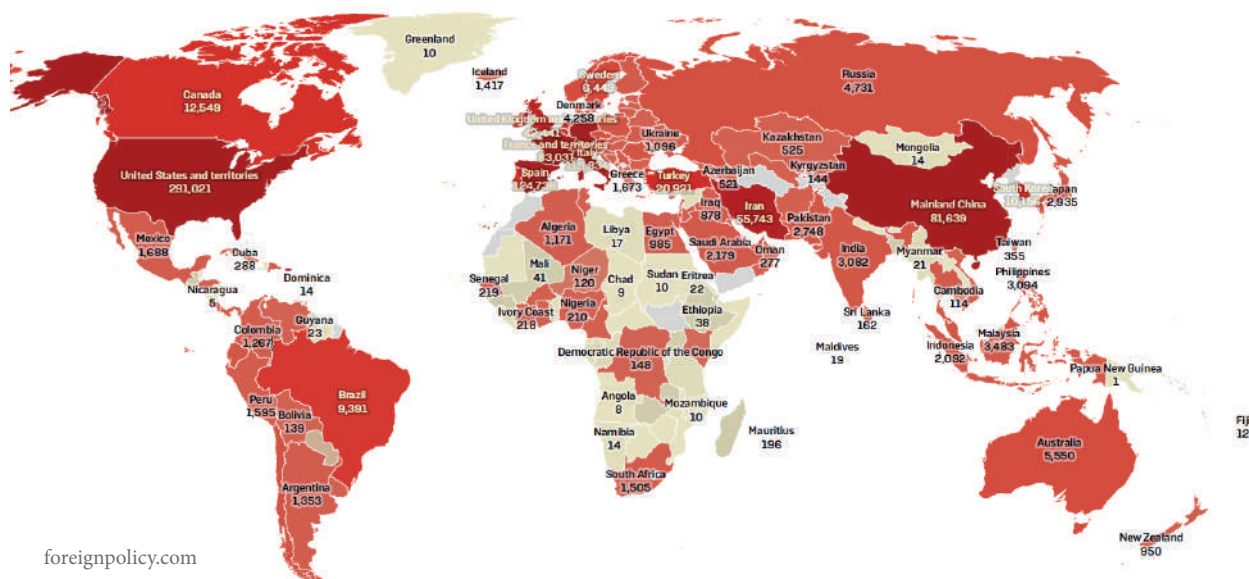
ВИРУС НАСТОЛЬКО БЫСТРО РАСПРОСТРАНИЛСЯ В АЗИИ, ЕВРОПЕ, НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ И В СОЕДИНЕННЫХ ШТАТАХ, ЧТО 11 МАРТА 2020 ГОДА ВСЕМИРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ОБЪЯВИЛА, ЧТО COVID-19 ЯВЛЯЕТСЯ ПАНДЕМИЕЙ

по всему миру вынуждены были изменить формат обучения из-за распространения вируса [ЮНЕСКО, 2020].

Несмотря на неудобства, вызванные этими решительными действиями и мерами по закрытию школ и университетов, коронавирус также подтолкнул систему образования к поиску новых образовательных инновационных методов в онлайн-обучении. В настоящее время трудно определить в полной мере влияние COVID-19 на систему образования. Тем не менее, это определенно повлияет на развитие методов онлайн- и цифрового обучения, что приведет к дальнейшим инновациям в этой сфере.

В течение длительного периода лекции по всему миру проводились в классах, во время которых учителя вели занятия лицом к лицу с учащимися. Благодаря мерам предосторожности, принятым против распространения коронавируса, этот метод обучения в очень короткие сроки был заменен на онлайн версию. Но нет худа без добра, и данная практика может рассматриваться как возможные

help of information-education platforms – “Univer 2.0” and “Moodle”. Those platforms provide full access to courses and allow students to attend the lectures ‘online’, to give home assignments and to check the performance of students [KazNU, 2020]. International Kazakh-Turkish University named after Khoja Akhmet Yassawi (IKTU) in Turkistan provide curriculum and lecture materials using PLATONUS and MOODLE for distance learning. All students and staff of IKTU are involved in online learning system through the KazTER system that has been successfully operated at university for several years [IKTU, 2020].

With modern technology and internet access students can experience online or digital format of education. Currently, even before the pandemic online learning from online courses were complementing the person-lecture studies in many countries. Now due to precautions measures of the coronavirus schools and universities in affected countries are switching to online format to continue teaching, but the quality is heavily dependent to the level of technology, internet access and speed of internet. According to Kemp (2020), only about 60% of world population is online. For developed countries with strong technological and internet infrastructure, switching to online education could be an easy process, while in less developed economies it is harder to adapt to distance teaching. According to the International Telecommunication Union (2019), in less developed countries the share of individuals, who have an access to internet, is around 19%. The study also indicates that 72.2% of people in the Commonwealth of Independent States (CIS) region have internet access. In the annual report of Website Tool Tester, Kazakhstan is listed 122nd in the ranking of the highest internet speed, followed by Brunei, Brasilia,

ON MARCH 13, 2020 KAZAKHSTAN REPORTED FIRST TWO CASES OF COVID-19 - TWO KAZAKHSTANI PEOPLE WERE POSITIVELY TESTED TO THE PANDEMIC AFTER THE FLIGHT FROM GERMANY TO KAZAKHSTAN

13 МАРТА 2020 ГОДА КАЗАХСТАН СООБЩИЛ О ПЕРВЫХ СЛУЧАЯХ COVID-19 – ЗАБОЛЕВАНИЕ БЫЛО ВЫЯВЛЕНО У ДВУХ КАЗАХСТАНЦЕВ, ПРИЛЕТЕВШИХ ИЗ ГЕРМАНИИ

первые шаги к изменениям в системе образования. Например, в Гонконге студенты начали учиться с помощью мобильных приложений [Би-би-си Ньюс, 2020]. По данным Даи (2020), Китай транслирует школьные занятия по местному телевидению для 180 миллионов учеников начальных школ. Что касается Казахстана, то университеты также перешли на онлайн-обучение. Например, 17 марта 2020 года Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби объявил, что все лекции будут переведены на режим дистанционного обучения с помощью информационно-образовательных платформ – «UNIVER 2.0» и «MOODLE». Эти платформы обеспечивают полный доступ к предметам и позволяют студентам посещать лекции в режиме онлайн, а преподавателям – давать домашние задания и проверять успеваемость студентов [КазНУ, 2020]. Международный Казахско-Турецкий Университет имени Ходжа Ахмеда Ясави (МКТУ) в Туркестане предоставляет учебные программы и лекционные материалы с использованием «PLATONUS» и «MOODLE» для дистанционного обучения. Все студенты и преподаватели МКТУ вовлечены в систему онлайн-обучения через систему KazTER, которая успешно применяется в университете в течение нескольких лет [МКТУ, 2020].

С современными технологиями и доступом в Интернет студенты могут учиться онлайн или выбрать цифровой формат обучения. В недавнем прошлом, ещё до распространения пандемии, онлайн-обучение дополняло преподавание лекций во многих странах. Сейчас из-за мер предосторожности от коронавируса школы и университеты в странах распространения пандемии переходят на онлайн-формат для продолжения обучения, но ка-

Armenia and Latvia. As stated in the report, in order to download 5 Gigabyte video, Kazakhstani user needs two hours and twenty-six minutes [Liter, 2020]. Even though the course materials and assignments are small-sized files, slow internet speed could be an obstacle for students and lecturers, when conducting a video lectures or webinars.

In spite the fact that schools and universities provide necessary educational materials online, some students might not be able to reach it due to different circumstances. Therefore, the responsible authorities should take into consideration the issue that some students might face difficulties on reaching their study materials. For instance, only 65% of Kazakhstan's population use smartphones [Sputnik Kazakhstan, 2016], while this figure is 94% in South Korea, which ranks 1st in smartphone ownership in the world [Sohn, 2018]. Furthermore, the responsible authorities should take into account that senior lecturers can face difficulties in using modern technology. According to the research of

чество образования в значительной степени зависит от уровня технологий, доступа в Интернет и его скорости. По данным Кэмпа (2020), только около 60% мирового населения подключено к Интернету или онлайн коммуникации. Для развитых стран с сильной технологической и интернет инфраструктурой переход на онлайн-образование может быть легким процессом, в то время как в менее развитых странах студентам сложнее перейти на дистанционное обучение. По данным Международного союза электросвязи (2019), в менее развитых странах доля людей, имеющих доступ к Интернету, составляет около 19%. Исследование также показывает, что 72,2% людей в странах Содружества Независимых Государств (СНГ) имеет доступ к Интернету. В ежегодном отчете Тестера Веб-Сайтов Казахстан занял 122-е место в рейтинге самого высокоскоростного Интернета, опередив Бруней, Бразилию, Армению и Латвию [Литер, 2020]. Согласно исследованию, для того чтобы загрузить видео объемом 5 ГБ, казахстанскому ин-

Irsaliyev et al. (2019), Senior teaching staff in schools and universities in Kazakhstan needs to involve more with the educational programs that would teach them how to use platforms like Google Disc, Moodle, E-learning platforms, etc. During the switching to online process competent bodies needs also take into consideration such nuances in order to increase the efficiency of the delivering online education services to student.

The rapid expansion of COVID-19 demonstrates that it is important to build resilience to face various threats in different spheres - from economics to education. The coronavirus is a reminder to the governments and people that we need to be prepared to cope with different situations which could rise in future. Also, as we see in the in the coronavirus situation effects to different sectors in economy and parts of our lives we need to use every opportunity to develop skills of future workforce – students. To develop those skills, it is necessary to modify the educational systems and compliment person-lecture with modern technology and internet. Currently, Kazakhstan is working on to switch to online learning in a country level where certain regions might face difficulties like internet access, speed, access to modern technology and knowledge of teachers how to use it. Therefore, there is a room for Kazakhstan's government to develop, modify and innovate its educational system in the time of coronavirus.

References:

1. Aljazeera (2020). Timeline: How the New Coronavirus Spread. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/news/2020/01/timeline-china-coronavirus-spread-200126061554884.html>. Accessed on 24.03.2020.
2. BBC News (2020). Keeping Kids Learning During a Coronavirus Outbreak. Retrieved from <https://www.msn.com/en-sg/news/other/keeping-kids-learning-during-a-coronavirus-outbreak/vi-BB10dVOI>. Acces-

NOW DUE TO PRECAUTIOUS MEASURES OF THE CORONAVIRUS SCHOOLS AND UNIVERSITIES IN AFFECTED COUNTRIES ARE SWITCHING TO ONLINE FORMAT

СЕЙЧАС ИЗ-ЗА МЕР ПРЕДОСТОРОЖНОСТИ ОТ КОРОНАВИРУСА ШКОЛЫ И УНИВЕРСИТЕТЫ В СТРАНАХ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПАНДЕМИИ ПЕРЕХОДЯТ НА ОНЛАЙН-ФОРМАТ

тернет-пользователю необходимо два часа двадцать шесть минут. Несмотря на то, что файлы с обучающими материалами и домашним заданием небольшие, невысокая скорость Интернета может стать препятствием для студентов и преподавателей при проведении видео-лекций и вебинаров.

Хотя школы и университеты предоставляют необходимые учебные материалы онлайн, некоторые учащиеся могут не иметь доступа к ним из-за различных обстоятельств. Поэтому уполномоченные органы должны учитывать, что некоторые студенты могут столкнуться с трудностями при получении своих учебных материалов. Например, только 65% населения Казахстана пользуется смартфонами [Спутник Казахстан, 2016], в то время как этот показатель составляет 94% в Южной Корее, которая занимает 1-е место по количеству владельцев смартфонов в мире [Сон, 2018]. Кроме того, уполномоченным органам следует учитывать, что преподаватели старшей возрастной группы могут столкнуться с трудностями при использовании современных технологий. Согласно исследованию Ирсалиева и других (2019), старший преподавательский состав в школах и университетах в Казахстане должен больше участвовать в образовательных программах, которые научат их использованию платформ Google Disc, Moodle и других. Все это необходимо иметь в виду, чтобы повысить эффективность предоставления образовательных услуг при переходе на онлайн-обучение.

Стремительное распространение COVID-19 демонстрирует важность повышения устойчивости в ситуациях возникновения различных угроз в разных сферах – от экономики до образования. Коронави-

sed on 19.03.2020.

3. Dai, Sarah (2020). With Schools Remaining Closed During Coronavirus Outbreak, China Launches National Remote Learning Platforms. Retrieved from <https://www.scmp.com/tech/policy/article/3050940/schools-remaining-closed-during-coronavirus-outbreak-china-launches>. Accessed on 24.03.2020.
4. Havergal, Chris (2020). Coronavirus: Austria, Denmark and Ireland Shut Universities. Retrieved from <https://www.timeshighereducation.com/news/coronavirus-austria-denmark-and-ireland-shut-universities>. Accessed on 19.03.2020.
5. International Telecommunication Union (2019). Measuring Digital Development: Facts and Figures 2019. Retrieved from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>. Accessed on 19.03.2020.
6. IKTU (2020). Address by B. Abdrasilov to University Employees. Retrieved from <http://ayu.edu.kz/en/archives/54039>. Accessed on 24.03.2020.
7. Irsaliyev, Serik, Kamzoldayev, Marat, Tashibayeva, Dilyara and Kopeyeva, Aigerim (2019). Teachers of Kazakhstan: Why Young People Choose This Profession and What Motivates Them to Stay in It? Retrieved from <https://beles-cas.kz/images/teacher.pdf>. Accessed on 19.03.2020.
8. KazNu (2020). KazNU Has Fully Transferred to Distance Learning. Retrieved from <https://www.kaznu.kz/en/3/news/one/19378/>. Accessed on 19.03.2020.
9. Kemp, Simon (2020). Digital Trends 2020: Every Single Stat You Need to Know about the Internet.

рус – это напоминание правительствам и людям о том, что мы должны быть готовы справиться с неожиданными ситуациями, которые могут возникнуть в будущем. Кроме того, влияние коронавируса на различные сектора экономики и наши жизни показывает, что нам необходимо использовать любую возможность для развития навыков будущей рабочей силы – студентов. Чтобы развить эти навыки, следует улучшить систему образования и дополнить преподавание лекций современными технологиями и Интернет-коммуникациями. В настоящее время Казахстан работает над тем, чтобы перейти к онлайн-обучению, но мы можем столкнуться с такими трудностями, как доступ в Интернет, его скорость, доступ к современным технологиям и использование знаний преподавателями. Таким образом, у казахстанского правительства есть возможность развивать, модифицировать и обновлять свою систему образования во времена коронавируса.

Retrieved from <https://thenextweb.com/growth-quarters/2020/01/30/digital-trends-2020-every-single-stat-you-need-to-know-about-the-internet>. Accessed on 19.03.2020.

10. Liter (2020). Kazakhstan Ranked 122nd in the World for Internet Speed. Retrieved from <https://liter.kz/kazakhstan-zanyal-122-e-mesto-v-mire-po-skor/>. Accessed on 19.03.2020.
11. Sohn, Ji-young (2018). Korea No. 1 Worldwide in Smartphone Ownership, Internet Penetration. The Korea Herald. Retrieved from <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20180624000197>. Accessed on 19.03.2020.
12. Sputnik Kazakhstan (2018). Research: 65% of Kazakhstani People Use Smartphones. Retrieved from <https://ru.sputniknews.kz/society/20160920/194430.html>. Accessed on 19.03.2020.
13. Tengrinews (2020a). Holidays for School Students Announced in Kazakhstan from March 16. Retrieved from https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kanikulyi-dlya-shkolnikov-obyavili-v-kazakhstane-s-16-marta-394316. Accessed on 19.03.2020.
14. Tengrinews (2020b). Two Kazakhstanis Diagnosed Coronavirus. Retrieved from https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/u-dvuh-kazahstantsev-vyiyavili-koronavirus-394194/. Accessed on 19.03.2020.
15. The Guardian (2020). How Do Coronavirus Containment Measures Vary Across Europe? Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/12/how-do-coronavirus-containment-measures-vary-across-europe>. Accessed on 19.03.2020.
16. The New York Times (2020). A Timeline of the Coronavirus. Retrieved from <https://www.nytimes.com/article/coronavirus-timeline.html>. Accessed on 24.03.2020.
17. UNESCO (2020). COVID-19 Educational Disruption and Response. Retrieved from <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies/coronavirus-school-closures>. Accessed on 19.03.2020.
18. Wired (2020). What's a Pandemic? Your Coronavirus Questions, Answered. Retrieved from <https://www.wired.com/story/whats-a-pandemic/>. Accessed on 24.03.2020.

Источники:

1. Аль-Джазира (2020). Хронология: как распространяется новый коронавирус. Доступен по адресу: <https://www.aljazeera.com/news/2020/01/timeline-china-coronavirus-spread-200126061554884.html>. Дата обращения: 24.03.2020.
2. Би-би-си Ньюс (2020). Обучение детей во время вспышки коронавируса. Доступен по адресу: <https://www.msn.com/en-sg/news/other/keeping-kids-learning-during-a-coronavirus-outbreak/vi-BB10dVOI>. Дата обращения: 19.03.2020.
3. Гардиан (2020). Как меры по сдерживанию распространения коронавируса варьируются в Европе? Доступен по адресу: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/12/how-do-coronavirus-containment-measures-vary-across-europe>. Дата обращения: 19.03.2020.
4. Даи, Сара (2020). В связи с тем, что во время вспышки коронавируса были закрыты школы, Китай запускает национальные платформы для дистанционного обучения. Доступен по адресу: <https://www.scmp.com/tech/policy/>

article/3050940/schools-remaining-closed-during-coronavirus-outbreak-china-launches. Дата обращения: 24.03.2020.

5. Ирсалиев, Серик, Камзолдаев, Марат, Ташибева Дильяра и Копеева, Айгерим (2019). Учителя Казахстана: Почему молодые люди выбирают эту профессию и что их мотивирует оставаться в ней? Доступен по адресу: <https://beles-cas.kz/images/teacher.pdf>. Дата обращения: 19.03.2020.
6. КазНУ (2020). КазНУ перешел на полное дистанционное обучение. Доступен по адресу: <https://www.kaznu.kz/en/3/news/one/19378/>. Дата обращения: 19.03.2020.
7. Кэмп, Саймон (2020). Диджитал тренды 2020 года: всё, что вам нужно знать об Интернете. Доступен по адресу: <https://thenextweb.com/growth-quarters/2020/01/30/digital-trends-2020-every-single-stat-you-need-to-know-about-the-internet>. Дата обращения: 19.03.2020.
8. Литер (2020). Казахстан занял 122-е место в мире по скорости Интернета. Доступен по адресу: <https://liter.kz/kazakhstan-zanyal-122-e-mesto-v-mire-po-skor/>. Дата обращения: 19.03.2020.
9. Международный союз электросвязи (2019). Измерение цифрового развития: факты и цифры 2019 года. Доступен по адресу: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>. Дата обращения: 19.03.2020.
10. МКТУ (2020). Обращение Б. Абдраилова к сотрудникам. Доступен по адресу: <http://ayu.edu.kz/en/archives/54039>. Дата обращения: 24.03.2020.
11. Нью-Йорк Таймс (2020). Хронология коронавируса. Доступен по адресу: <https://www.nytimes.com/article/coronavirus-timeline.html>. Дата обращения: 24.03.2020.
12. Сон, Джи-юн (2018). Корея №1 в мире по владению смартфонами и Интернет-проникновению. The Korea Herald. Доступен по адресу: <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20180624000197>. Дата обращения: 19.03.2020.
13. Sputnik Казахстан (2018). Исследование: 65% казахстанцев пользуются смартфонами. Доступен по адресу: <https://ru.sputniknews.kz/society/20160920/194430.html>. Дата обращения: 19.03.2020.
14. Тенгри Ньюс (2020a). Каникулы для школьников объявили в Казахстане с 16 марта. Доступен по адресу: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kanikulyi-dlya-shkolnikov-obyavili-v-kazakhstane-s-16-marta-394316. Дата обращения: 19.03.2020.
15. Тенгри Ньюс (2020b). У двух казахстанцев выявили коронавирус. Доступен по адресу: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/u-dvuh-kazahstantsev-vyiyavili-koronavirus-394194/. Дата обращения: 19.03.2020.
16. Хавергаль, Крис (2020). Коронавирус: Австрия, Дания и Ирландия закрывают университеты. Доступен по адресу: <https://www.timeshighereducation.com/news/coronavirus-austria-denmark-and-ireland-shut-universities>. Дата обращения: 19.03.2020.
17. ЮНЕСКО (2020). COVID-19 Нарушение образования и реагирование. Доступен по адресу: <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies/coronavirus-school-closures>. Дата обращения: 19.03.2020.
18. Уайед (2020). Что такое пандемия? Ответы на ваши вопросы о коронавирусе. Доступен по адресу: <https://www.wired.com/story/whats-a-pandemic/>. Дата обращения: 24.03.2020.

PARADİGMASIZ ULUSLARARASI SİSTEM ABD'NİN KONTROLLÜ GERİ ÇEKİLİŞİNİN BİR SONUCU OLABİLİR

ALPEREN KÜRŞAD ZENGİN

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

ҰЛТТЫҚ ҚОРҒАНЫС
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ДОКТОРАНТЫ

ПАРАДИГМАСЫЗ ХАЛЫҚАРА- ЛЫҚ ЖҮЙЕ АҚШ-ТЫҢ ЖОСПАР- ЛЫ ШЕГІНІСІНІҢ НӘТИЖЕСІ БО- ЛУЫ МҮМКІН

Улстарарасы ілішкілер теорілері тарихин белірі дөнемлерінде җағанлан сү-реңлері җорумламак аңасından бүйүк katkı сағламıştır. Соғук Саваш Дө-нemi'nde нүклеер silahларын "dehşet dengesi"ne (*mutually assured destruction-MAD*) dayanan iki kutuplu sis-tem, analiz edilmesi boyutuyla teori-lerin kavramsal çıkarımlarına yardımcı olmuştur. Dönemin nispeten istikrarlı durumu, Soğuk Savaş'ın sona erme-siyle birlikte yerini öngörülmesi güç, dost ve düşman ayırımının yapıl(a) madiğı çatışmaların yükselişte oldu-ğu ve geleneksel güvenlik kurum-larının gevşediğı bir döneme doğru evirilmiştir. Bahsi geçen bu durum özellikle son on yılda kendini daha fazla hissettirmiştir. ABD'nin görelі güç kaybı ve liberal düzenin zayıfla-dığı tartışmalarının yaşandığı günү-müzde, devletler daha başına buyruk hareket etme eğilimi göstermiş, ulus-lararası sistemde ABD'nin liderliğini dengeleyici, devletler ve bazı kurum-lar ortaya çıkmıştır.

Günümüz uluslararası sisteminde, devletlerin güç kullanma ve dış po-litika konularında ortaya koyacakları motivasyonları belirlerken dikkate almak zorunda olacakları küresel öl-çekte etkili bir kurallar bütününden bahsetmek (*code of conduct*) мүм-

**ABD, II. DÜNYA
SAVAŞI SONRASI
SİSTEMİN SORUMLU-
LUĞUNU ALMAYI VE
ULUS-ÖTESİ
POLİTİKALAR
ÜRETEREK BU
DÜZENİN LİDERLİĞİNİ
YAPMAYI KENDİNE
GÖREV EDİNMIŞTİR**

**АҚШ ЕКІНШІ
ДҮНИЕЖҮЗІЛІК
СОҒЫСТАН KEЙІНГІ
ЖҮЙЕ ҮШІН
ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ,
СОНДАЙ-АҚ,
ТРАНСҰЛТТЫҚ
САЯСАТ ЖҮРГІЗУ
АРҚЫЛЫ ОСЫ
ТӘРТІПТІ БАСҚАРУ
МІНДЕТІН ӨЗ
МОЙНЫНА АЛДЫ**

Халықаралық қатынастар теориясы тарихтың белгілі бір кезеңдерін-де болған үдерістерді түсіндіруге үлкен септігін тигізді. Қырғи қабақ соғыс кезеңіндегі ядролық қару-дың «үрейлі тепе-теңдігіне» (өза-ра сенімнің жойылуы - *mutually assured destruction-MAD*) негіз-делген екі үйекті жүйені талдау теориялардың тұжырымдамалық қорытындыларын жасауға көмек-тесті. Салыстырмалы түрде тұрақты жағдайдағы Қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейін, болжап білу-ге болмайтын, дос пен дұшпан-ның ара-жігі ажыратылмайтын қақтығыстар күшейіп, дәстүрлі қа-уіпсіздік құрылымдары әлсіреген кезең басталды. Бұл жағдайдың, әсіресе, соңғы онжылдықта одан әрі ушыққанын байқауға болады. АҚШ-тың біршама күш жоғалтуы және либералдық тәртіптің әлсіре-уі туралы пікірталастар орын алған қазіргі уақытта мемлекеттер өздігі-нен әрекет етуге бейім болса, ал ха-лықаралық жүйеде АҚШ-тың көш-басшылығына балама мемлекеттер мен кейбір ұйымдар пайда болды.

Қазіргі халықаралық жүйеде мем-лекеттердің күш қолдану және сы-ртқы саясат тұрғысынан уәждерді анықтау кезінде ескеруге тиісті

kүн деғildir. Bununla birlikte son derece belirsiz bir ortamda çok sayıda aktörün yer aldığı (devletler, devlet dışı silahlı gruplar) uluslararası sistemde sürekli değişkenlik gösteren çıkar ilişkileri ve buna bağlı geçici ittifaklar devletleri uzun ve orta vadeli stratejiler belirlemek bir tarafa kısa vadeli strateji üretmekte bile zorlanır hale getirmiştir. Bu durumda devletler (bazı blok dışı ittifaklarda bulunarak Soğuk Savaş döneminde hayal bile edilemeyecek hususları, bugün uygulamaya koymuştur, S-400 alımı) “kendi göbeğini kendi kesmek” olarak tabir edilecek bir duruma gelmiş, ulusal birlik ve bütünlüklerini korumak, dış politika hedeflerine varmak ve güvenlik stratejilerini oluşturmak için büyük ölçüde kendi kaynaklarının imkan ve kabiliyetlerine dayanan bir süreçle karşı karşıya kalmışlardır (Kibaroglu, 2019).

Bu Duruma Nasıl Gelindi?

20.yy'da ABD'nin önderliğinde inşa edilen “liberal uluslararası düzen” II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda; çok taraflı kurumlar, karmaşık ve genişleyen bir şekilde ekonomik oryantasyonun getirdiği açık pazar, güvenlik

жаһандық ауқымдағы тиімді ережелері (тәртіп кодексі) жоқ. Алайда, барынша беймәлім ортада көптеген акторлар (мемлекеттер, мемлекеттік емес қарулы топтар) қатысқан халықаралық жүйеде үнемі өзгеріп отыратын мүдде қатынастары мен осыған байланысты уақытша құрылатын одақтар мемлекеттер үшін ұзақ мерзімді және орта мерзімді стратегиялар түгіл, қысқа мерзімді стратегиялардың өзін жасауды қиындатты. Мемлекеттер (кейбір блоктан тыс одақтарға мүше бола отырып, бүгінгі күні мысалы «С-400» зымыран жүйесін сатып алу сияқты қырғи қабақ соғыс кезеңінде тіпті елестету мүмкін болмаған әрекеттерді жүзеге асырды) өз мәселелерін басқалардың көмегінсіз шеше алатын жағдайға жетті, ұлттық бірлік пен біртұтастықты қорғау, сыртқы саяси мақсаттарға қол жеткізу және қауіпсіздік стратегияларын қалыптастыруда негізінен өз мүмкіндіктеріне сүйенетін болды (Кибароглу, 2019).

Бұл жағдайға қалай келді?

XX ғасырда АҚШ-тың басшылығымен

аланında ішбірлігі, демократик daya-
нышма ve enternasyonalist idealleri
būnyesinde barındırmaktadır. Bu baғ-
lamda, ittifak sistemi іcherisinde Sovyet
tehdidine karşı NATO'nun başarisы, Al-
manya'nın yeniden birleşmesi ve Ja-
pon ekonomisinin kalkındırılması gibi
olaylar bahsi geçen düzenin başarisы
olarak sayılabilir. ABD, II. Dünya Savaşı
sonrası sistemin sorumluluğunu al-
mayı ve ulus-ötesi politikalar üreterek
bu düzenin liderliğini yapmayı kendi-
ne görev edinmiştir (Ikenberry, 2017).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte
liberal düzende bazı çatlaklar oluş-
muştur. Bu durumun iki nedeni vardır:
İlk olarak ABD'nin tek taraflı uygula-
malarının diğer devletlerin itirazıyla
karşılaşması ve liberal dünya düzeni-
nin eleştirilmesi, ikincisi ise bazı kü-
resel ve bölgesel güçlerin (yükselen
güçler olarak da tabir edilebilir) ulus-
lararası sistemde etkinlik kazanması-
dır.

1999 yılında ABD ve NATO'nun BM'ye
rağmen Kosova'ya tek taraflı müdaha-
le etmesi ve bazı Avrupalı devletlerde
dahil olmak üzere eleştirilmesi, 9/11
olayları sonrası G.W. Bush yönetimi-
nin terörizmle mücadele başlığı altın-
da birçok bölgeyi "şer eksenі" (*axis of
evil*) olarak adlandırılması ve "haydut
devlet" (*rogue state*), "başarısız dev-
let" (*failed state*) gibi kavramların or-
taya atılması ABD liderliğindeki liberal
düzenin sorgulanmasına yol açmıştır.

2003 yılında, ABD ve destekçileri yine
BM'ye daha aşikâr bir şekilde karşı
gelerek Irak'ı işgal etmişlerdir. Irak iş-
galinin ABD'ye faturası ağır olmuştur.
Bірçok can kaybının yaşandığı çatış-
maların ardından bölge ne ekonomik
olarak güçlenmiş ne de demokratik-
leşmiş başka bir deyişle, liberal bir du-
ruma gelememiştir. Ayrıca bölgedeki
istikrarsız durum oldukça uzun sür-
müş ve maliyet açısından handikaplar
ortaya çıkmıştır. 2008 yılında ortaya
çıkan kriz ülke ekonomilerinde sıkın-

**NETİCE İTİBARIYLA,
ULUSLARARASI
SİSTEMDE MÜŞTEREK
HAREKET ETME
VE BUNA BAĞLI
KURUMLARIN
YAPISAL İŞLEYİŞİ
UZUN ÖMÜRLÜ
OLMAMIŞTIR**

**HӘТИЖЕСІНДЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ЖҮЙЕДЕ БІРЛЕСКЕН
ӘРЕКЕТ ПЕН СОҒАН
БАЙЛАНЫСТЫ
ҰЙЫМДАРДЫҢ
ҚҰРЫЛЫМДЫҚ
ҚЫЗМЕТІ ҰЗАҚҚА
СОЗЫЛМАДЫ**

құрылған «либералдық халықа-
ралық тәртіп» Екінші дүниежүзілік
соғыстан кейінгі жылдары көп-
жақты ұйымдар, күрделі және
кеңейтілетін экономикалық бағыт
нәтижесінде пайда болған ашық
нарық, қауіпсіздік саласындағы
ынтымақтастық, демократиялық
тілектестік және интернациона-
листік идеалдарды қамтиды. Бұл
тұрғыда НАТО-ның одақтық жүйе
шеңберінде Кеңестік қауіпке қарсы
тұруы, Германияның қайта қосылуы
және Жапония экономикасының
дамуы сияқты оқиғаларды аталған
тәртіптің жетістіктері деп санауға
болады. АҚШ Екінші дүниежүзілік
соғыстан кейінгі жүйе үшін жауап-
кершілікті, сондай-ақ, трансұлттық
саясат жүргізу арқылы осы тәртіпті
басқару міндетін өз мойнына алды
(Икенберри, 2017).

Қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан
кейін либералдық тәртіпте кей-
бір сызаттар пайда болды. Бұл
жағдайдың екі себебі бар: бірінші-
ден, АҚШ-тың біржақты әрекеттері
басқа мемлекеттердің наразылығы-
на тап болып, либералдық әлемдік
тәртіп сынға алынды, екіншіден,
кейбір жаһандық және аймақтық
державалар (дамып келе жатқан
державалар деуге де болады) ха-
лықаралық жүйеде өзіндік ықпалға
ие бола бастады.

1999 жылы АҚШ пен НАТО-ның
БҰҰ-ға қарамастан Косовоға бір-
жақты килігуі және кейбір еуропа-
лық мемлекеттердің ісіне арала-
сып сынға ұшырауы, 11 қыркүйек
оқиғаларынан кейін Жорж Уокер
Буш билігінің терроризммен күре-
су аясында көптеген аймақтарды
«зұлымдық қайнары» деп атауы
және «қашқын мемлекет», «сәт-
сіз мемлекет» сияқты ұғымдардың
пайда болуы АҚШ бастаған либе-
ралдық тәртіпке күмән тудырды.

2003 жылы АҚШ пен оның жақта-

тіяя yol açmış, böylece devletler daha içten-dışa dönük (iddialı bir ifade ile başına buyruk) politikalara doğru yönelmişlerdir (Kane & Lonsdate, 2016). Son yıllarda, Batı kamuoyunda, liberal uluslararası düzen giderek benzer devletlerarasında bir istikrar ve dayanışma kaynağı olarak değil, zengin ve güçlüler için küresel bir oyun alanı olarak görülmeye başlanmıştır (Ikenberry, 2017).

Netice itibariyle, uluslararası sistemde müşterek hareket etme ve buna bağlı kurumların yapısal işleyişi uzun ömürlü olmamıştır. Çünkü, devletler kendi çıkarları ile liberal düzenin çıkarlarını, diğer bir açıdan ulusal güvenlikleri ile uluslararası güvenlik çıktılarını bağdaştıramamış, bu bakımdan tehdit tanımları uyuşmamıştır. Böylece, ABD ve başını çektiği "liberal düzen" bazı devletler için tehdit durumuna gelmiş, bazı devletler için ise ABD'nin başını çektiği ittifak düzeni (özellikle güvenlik kurumlarına binaen) yararsız, gereksiz ve etkisiz görülmeye başlanmıştır.

Net bir şekilde ifade edilebilir ki, zenginlik ve güç Kuzey ve Batı'dan- Doğu ve Güney'e doğru hareket etmektedir. ABD ile Avrupa'nın egemen olduğu eski düzen, Batı dışı yükselen güçlerle giderek daha fazla paylaşılan bir hal almaktadır. Brezilya, Çin, Hindistan ve diğer hızlı yükselen devletlerin (Rusya) farklı kültürel, politik ve ekonomik deneyimleri var ve hala temel kalkınma sorunları ile uğraşıyorlarken aynı zamanda gelişmiş kapitalist toplumların endişelerini de paylaşmıyorlar (Ikenberry, 2011). Ancak, bununla birlikte, bahsi geçen devletler liberal düzenin sağladığı bazı avantajları kullanarak özellikle son yirmi sene içerisinde yükselişe geçmişlerdir. Liberal düzen bu devletlerin gelişiminde iki türlü etkide bulunmuştur; bunlardan birincisi, çok taraflı bölgesel ya da küresel düzeyde kurulan "kulüpler", ikincisi ise "açık ekonomik

**NET BİR ŞEKİLDE
İFADE EDİLEBİLİR Kİ,
ZENGİNLİK VE GÜÇ
KUZEY VE BATI'DAN-
DOĞU VE GÜNEY'E
DOĞRU HAREKET
ETMEKTEDİR**

**БАЙЛИҚ ПЕН КҮШ
СОЛТҮСТІК ПЕН
БАТЫСТАН ШЫҒЫС
ПЕН ОҢТҮСТІККЕ
ҚАРАЙ ОЙЫСА
БАСТАҒАНЫН
НАҚТЫ АЙТУҒА
БОЛАДЫ**

стары қайтадан БҰҰ-ға ашық түрде қарсы шығып, Иракқа басып кірді. Иракқа қарсы шабуыл АҚШ үшін ауыр тиді. Көптеген адамның қазасына себеп болған қақтығыстардан кейін аймақтың экономикалық тұрғыдан нығаюы немесе демократиялануы байқалмады, басқаша айтқанда, либералдық тәртіп орнатылмады. Сонымен қатар, аймақтағы тұрақсыз жағдай ұзақ уақытқа созылып, шығындар тұрғысынан ақтаңдақтар пайда болды. 2008 жылы пайда болған дағдарыс ұлттық экономикаларда қиындықтар туғызды, осылайша мемлекеттер ішке бағытталған саясаттан гөрі сыртқа бағытталған саясатқа (өздігінен әрекет ету) бет бұрды (Кейн & Лонсдэйт, 2016). Соңғы жылдары батыс жұртшылығында либералдық халықаралық тәртіп барған сайын ұқсас мемлекеттер арасындағы тұрақтылық пен ынтымақтастықтың қайнар көзі ретінде емес, бай-қуаттылар үшін жаһандық ойын алаңы ретінде көріне бастады (Икенберри, 2017).

Нәтижесінде халықаралық жүйеде бірлескен әрекет пен соған байланысты ұйымдардың құрылымдық қызметі ұзаққа созылмады. Себебі мемлекеттер өз мүдделерін либералдық тәртіптің мүдделерімен, басқаша айтқанда ұлттық қауіпсіздік пен халықаралық қауіпсіздік нәтижелерін келістіре алмады, осыған байланысты қауіп анықтамалары сәйкес келмеді. Осылайша, АҚШ және бұл мемлекет бастаған «либералдық тәртіп» кейбір мемлекеттер үшін қауіп тудырса, басқа мемлекеттер үшін АҚШ бастаған одақтық тәртіп (әсіресе, қауіпсіздік ұйымдары үшін) пайдасыз, қажетсіз және тиімсіз болып көріне бастады.

Байлық пен күш Солтүстік пен Батыстан Шығыс пен Оңтүстік-

пазар” мантиғыyla cистем дүзейинде иthalат ve иhpacaтн cepбecтicидир.

Baзı yүkcелeн гүчлep илe oртa –бүyүклүктe-гүчлepиn (Түрkiye, Бpезилйa, Индиcтaн), бaзı үлкeлep тapaфнндaн oлуштурулмұш бөлгeceл, дeвлетлep-apaсы ya дa улyc-үcтү (BRICS, ШİÖ, G7, G20.) кулүплepкe кaтaлuмuылa дүнйa дүзe-ниндeки eткилepи нeтicecиндe күpceл yөнeтi-шiмдe рoл oыnamактaдuрлар. Бу кулүплep, нeм күpceл нeм дe бөлгeceл дүзeйдe oртaя чыкaбилeцeк кpиз дypумларындa экoнoмик ve гүвeнлик oдaклы тeмeллep oлуштурмактaдuрлар (Larson, 2018). Баһci гeчeн кулүплep apacындa oлдукчa eткилi бир yer тутаn Чин’иn экoнoмик бүyүмecиндe, өзeлликлe cон 10 yлдa ABD ve Авpупa’дaн yapылан yatыpымларын eткici oлдукчa бүyүктүр. Aынu замaндa, Дүнйa Ticaret Örgү-тү (WTO) гили күpceл өлчeкли куpумларын баһci гeчeн үлкeниn экoнoмик гeлiшiмiндe өнeмли бир yerи вapдuр (Ikenberry, 2011).

кe қарай ойыса бастағанын нақты айтуға болады. АҚШ пен Еуропа үстемдік еткен ескі тәртіпте Батыс елдерінен тыс дамып келе жатқан державалардың да үлесі арта бастады. Бразилия, Қытай, Үндістан және басқа да қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттер (Ресей) әртүрлі мәдени, саяси және экономикалық тәжірибеге ие және әлі де негізгі даму мәселелерімен айналыса отырып, дамыған капиталистік елдердің алаңдаушылығына ортақтаспайды (Икенберри, 2011). Алайда, жоғарыда аталған мемлекеттер либералдық тәртіптің кейбір артықшылықтарын пайдаланып, әсіресе, соңғы жиырма жыл ішінде ілгері дами бастады. Либералдық тәртіп бұл мемлекеттердің дамуына екі түрлі әсер етті; біріншісі – көпжақты аймақтық немесе жаһандық деңгейде құрылған «клубтар», екіншісі – «ашық экономикалық нарық» аясында жүйелік деңгейде импорт пен

Tüm bu anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda özellikle son 10 yılda ABD'nin uluslararası siyasette (görelili) güç kaybı ve öncüllüğünü yaptığı liberal düzenin geleceği hakkındaki tartışmaların belli seviyelerde gerçeği yansıttığı söylenebilir. ABD'nin geri çekilişi bahsi geçen yükselen güçlerin küresel yönetimdeki payını artırmıştır (Uzan, 2018).

Tüm Bu Tartışmalar Yaşanırken ABD Ne Yapıyor?

ABD'nin son yıllarda yayımladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi (*National Security Strategy*) belgelerinde; ABD'nin ulus-ötesi müdahaleleri ve öncüllüğünü yaptığı uluslararası kurumlarda aldığı (özellikle ekonomik) sorumluluğun maliyetinden şikâyet edilmekte ve bu sorumlulukların Batılı devletlerin yanı sıra, bölgesel ve küresel ölçekte güç edinimi sağlayan devletlerle paylaşılması durumu belirtilmiştir. Diğer bir deyişle, liberal dünya düzeninin artık ABD'nin çıkarlarına hizmet etmediği düşünülmektedir.

ABD bu strateji ile, deniz-aşırı müdahaleler ve sorumlulukların maliyetine ve dahası gelecekte yine deniz-aşırı politikalara ekonomik destek almasının zorlaştığı bu günlerde, tüm bunlara karşı oluşan iç muhalefeti bir anlamda dizginlemeyi amaçlamaktadır. Bu strateji, liberal ekonomik düzenle birlikte ekonomilerin az ya da çok birbirine bağımlı olduğu çok kutuplu olarak tanımlanan bu çağda filizlenen; yaptırımların çok bir etkide bulunmadığı, halk hareketlerinin bir şekilde bastırıldığı "yeni-diğer kutuplar"a daha fazla sorumluluk vererek onların enerjilerini bu yönde tüketmelerini sağlayıp kendini (ABD) izole ederek (belki yanına çekeceği birkaç Batı Avrupalı devlet ile merkantalist davranıp, dünya ekonomik düzenini etkileyerek) istikrarsız bir ortam yaratmaktadır.

**DİĞER BİR DEYİŞLE,
LIBERAL DÜNYA
DÜZENİNİN
ARTIK ABD'NİN
ÇIKARLARINA
HİZMET ETMEDİĞİ
DÜŞÜNÜLMEKTEDİR**

**БАСҚАША
АЙТҚАНДА,
ЛИБЕРАЛДЫҚ
ӘЛЕМДІК ТӘРТІП
БҰДАН БЫЛАЙ
АҚШ-ТЫҢ
МҮДДЕЛЕРІНЕ
ҚЫЗМЕТ ЕТПЕЙДІ
ДЕГЕН ПІКІР БАР**

экспорт еркіндігі.

Кейбір дамып келе жатқан державалар мен орташа державалар (Түркия, Бразилия, Үндістан) басқа елдер қалыптастырған аймақтық, мемлекетаралық немесе трансұлттық (БРИКС, ШЫҰ, G7, G20) клубтарға қатысып, әлемдік тәртіпке әсер етуі нәтижесінде жаһандық басқаруда рөл атқарады. Бұл клубтар жаһандық және аймақтық деңгейде туындайтын дағдарыс жағдайында экономика және қауіпсіздікке бағытталған негіздерді құрайды (Ларсон, 2018). Аталған клубтардың ішінде айтарлықтай ықпалы бар Қытайдың экономикалық өсуіне, әсіресе, соңғы 10 жылда АҚШ пен Еуропа тарапынан салынған инвестициялар едәуір әсер етті. Сонымен бірге, Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) сияқты жаһандық ұйымдар аталмыш елдің экономикалық дамуында маңызды орынға ие (Икенберри, 2011).

Осының бәрін ескере отырып, әсіресе, соңғы 10 жылда АҚШ-тың халықаралық саясатта (салыстырмалы түрде) ықпалын жоғалтуы және өзі басшылық еткен либералдық тәртіптің болашағы туралы пікірталастар белгілі бір деңгейде шындықты көрсетеді деуге болады. АҚШ-тың әлсіреу аталған жаңа державалардың жаһандық басқарудағы үлесін арттырды (Узан, 2018).

Осы пікірталастар аясындағы АҚШ-тың әрекеті

АҚШ-тың соңғы жылдары жариялаған Ұлттық қауіпсіздік стратегиясының (*National Security Strategy*) құжаттарында АҚШ-тың басқа елдердің ішкі істеріне араласуы және АҚШ бастаған халықаралық ұйымдарда (әсіресе, экономикалық) өзіне жүктелген міндеттердің шығыны туралы шағым айтылып,

Bu istikrarsız ortam, devletlerin kendi ulusal çıkarları doğrultusunda herhangi bir üst otoritenin bulunmamasından doğan güç boşluğunda “başına buyruk” hareket etmesine yol açacaktır. Böylece bu devletler, iç politika da refah sağlama durumundan dış politikada kazanç elde etme stratejilerine dönerek imkan ve kapasitelerini özellikle revizyonist tutumlarla sağlamaya çalışarak enerjilerini tüketceklerdir. Bu bağlamda ABD, “geri dönüş-kurtarıcının çağırılması”nı bekliyor olabilir.

Kaynaklar:

1. Deborah Welch Larson (2018). New Perspectives on Rising Powers and Global Governance: Status and Clubs. *International Studies Review*, 2018, Cilt: 20, s. 247–254.
2. John Ikenberry (2011). The Future of the Liberal World Order: Internationalism After America. *Foreign Affairs*, 2011, Cilt: 90, No: 3, s. 56–62.
3. John Ikenberry (2017). The Plot Against American Foreign Policy: Can the Liberal Order Survive?. *Foreign Affairs*, 2017 Cilt: 96, No: 3, s. 2.
4. Mustafa Kibaroglu (2019). Paradigma Yokluğunda Küresel ve Bölgesel Politikalar Belirlemek. *Stratejist*, 2019 Cilt: 25, s. 20–25.
5. Mark Uzan (2018). The New Global Governance: Towards a More Sustainable Framework. Alınan yer: <http://valdaiclub.com/files/18806>. Erişim tarihi: 10.12.2019.

бұл міндеттерді Батыс мемлекеттерімен, сондай-ақ, аймақтық және жаһандық деңгейде қуатты мемлекеттермен бөлісу қажеттігі айтылған. Басқаша айтқанда, либералдық әлемдік тәртіп бұдан былай АҚШ-тың мүдделеріне қызмет етпейді деген пікір бар.

АҚШ осы стратегия арқылы теңіздің ар жағындағы елдердің ішкі істеріне араласу, сондай-ақ, өзіне жүктелген міндеттердің шығыны мен келешекте теңіздің ар жағындағы саясатқа экономикалық қолдау табу қиындай түскен кезде осының барлығына қатысты туындаған ішкі қарсылықты белгілі бір деңгейде ұстап тұруды көздейді. Бұл стратегия либералдық экономикалық тәртіппен бірге белгілі бір деңгейде экономикалар өзара тәуелді болатын көп үйекті әлемде жетілген, санкциялар онша әсер етпеген, халық қозғалыстары қандай да бір жолмен басылған «жаңа-басқа үйекті-гілерге» көп жауапкершілік жүктеу арқылы олардың күш-жігерін осы бағытқа жұмсатып, өзін (АҚШ) оқшаулау арқылы (мүмкін бірнеше Батыс Еуропа мемлекетімен меркантилистік саясат жүргізіп, әлемдік экономикалық тәртіпке әсер ету арқылы)

BALANCE POWER

6. Thomas Kane ve David Lonsdate (2016). Çağdaş Stratejiyi Anlamak. Doruk, İstanbul, 2016, s. 496.

тұрақсыз орта құрады.

Бұл тұрақсыз орта нәтижесінде мемлекеттер өздерінің ұлттық мүдделеріне сәйкес қандай да бір жоғарғы билік болмаған кеңістікте «өз-өзіне қожайын» ретінде әрекет ете бастайды. Осылайша, бұл мемлекеттер ішкі саясатта халықтың әл-ауқатын арттырудан гөрі сыртқы саясатта табысқа жету стратегиясына бет бұрып, өз мүмкіндіктерін, әсіресе, ревизионистік көзқарастармен жүзеге асыруға тырысып, энергиясын тауысады. Осы тұрғыда АҚШ «өзінің қайта оралуын немесе құтқарушының шақырылуын» күтуі мүмкін.

Дереккөз:

1. Дебора Уэлч Ларсон (2018). Дамып келе жатқан державалар мен жаһандық басқарудың жаңа перспективалары: мәртебесі және клубтар. *International Studies Review*, Том: 20, 6. 247–254.
2. Джон Икенберри (2017). Американың сыртқы саясатына қарсы жоспар: либералдық тәртіп жалғаса береді ме?. *Foreign Affairs*, 2017, 1-7, 6. 2.
3. Джон Икенберри (2011). Либералдық әлемдік тәртіптің болашағы: Америкадан кейінгі интернационализм. *Foreign Affairs*, 2011, Том: 90, 6. 56-62.
4. Марк Узан (2018). Жаңа жаһандық басқару: тұрақты жүйені қалыптастыру жолында, Валдай еңбектері № 88, Сілтеме: <http://valdaiclub.com/files/18806/>. Қаралған уақыты: 10.12.2019.
5. Мустафа Кибароглу (2019). Парадигма болмаған жағдайда жаһандық және аймақтық саясатты орнату, *Stratejist* Том: 25, 6. 20-25.
6. Томас Кейн және Дэвид Лонсдэйт (2016). Қазіргі заманғы стратегияны түсіну, Ауд.: (А.Тунчер Бүйүкнот), Дорук, Ыстамбұл, 2016, б. 496.

TÜRKİSTAN'DA UYGULANAN SOSYAL VE KÜLTÜREL PROJELER

DAULET ZHAILYBAYEV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНЫҢ МӘДЕНИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТ- ТІК ЖОБАЛАР АЯСЫНДА ӨРКЕНДЕУІ

Орта Ғағда Kazak тоpraklarında şehir kùltürü; iç kale, şehir ve kale olmak üzere üçe bölünmekteydi. Şehirler için bu üç bölümün de önemli görevleri bulunmakta ve bu bölümler kendi aralarında sıkı ilişkilere sahipti. Buna rağmen bu bölümler, sosyal ve kùltürel açıdan birbirlerinden ayrılmaktaydı. Bu kapsamda Orta Ғағ şehirlerinden birisi olan Türkistan'ın şehir yapısında da bu nevi özellikler bulunduğu söylenbilir. Günümüz Türkistan eyaletinin kùltürel ve sosyal yapısı incelendiğinde, yerleşim alanının genişlemesi, nüfusunun artması ve elde ettiği eyalet merkezi statüsü ile de siyasi öneminin artmış olması göze çarpmaktadır.

19 Haziran 2018'de Türkistan'ın eyalet merkezi olması ile birlikte ülkenin güneyinde büyük bir siyasi ve ekonomik merkez oluşturulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bilindiği üzere Türkistan, halihazırda Türk Dünyası'nın ruhani başkenti olarak kabul edilmektedir. Devam eden çalışmalarla siyasi ve ekonomik öneminin daha artacağı tahmin edilebilir. Böylece eyalet merkezinin sosyo-ekonomik ve kùltürel altyapısının iyileştirilmesi, yürütülen çalışmalar arasında öncelikli bir yer tutmaktadır. Şehirdeki yenilikler ve değişimler, eyalet merkezini eski şehir ve yeni bölgeler olmak üzere iki kısımda incelememiz gerektiğini göstermek-

**19 HAZİRAN 2018'DE
TÜRKİSTAN ŞEHRİNİN
EYALET MERKEZİ
OLMASI İLE BİRLİKTE
ÜLKENİN GÜNEYİNDE
BÜYÜK BİR SİYASİ
VE EKONOMİK
MERKEZ HALİNE
DÖNÜŞTÜRÜLMESİNE
YÖNELİK ÇALIŞMALAR
BAŞLATILMIŞTIR**

**2018 ЖЫЛЫ 19
МАУСЫМНАН
БАСТАП ОБЛЫС
ОРТАЛЫҒЫ
БОЛҒАН ТҮРКІСТАН
ҚАЛАСЫНЫҢ ЖАН-
ЖАҚТЫ ДАМУЫ
ЕЛІМІЗДІҢ ОҢТҮСТІК
АЙМАҒЫНДАҒЫ
ІРІ САЯСИ ЖӘНЕ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ
АЙМАҚ РЕТІНДЕ
ҚАРАСТЫРЫЛАДЫ**

Қазақстанның ортағасырлық дәстүрлі қала мәдениеті цитадель, шахристан және рабат болып үшке бөлінеді. Қала үшін бұл үш бөліктің де маңызды қызметтері болды. Сонымен қатар, бұл бөліктер өзара тығыз қарым-қатынаста болғанымен әлеуметтік және мәдени жағынан ерекшеленді. Осы тұрғыда қалыптасқан ортағасырлық қалалардың бірі ретінде Түркістан қаласының құрылымы мен ерекшелігі жетерлік. Алайда, қазіргі Түркістанның мәдени және әлеуметтік дамуын зерттеуде бірқатар ерекшеліктерді ескеру керек. Оның ішінде қаланың үлкеюі, адам санының өсуі және саяси маңызының артуы да қарастырылады.

2018 жылы 19 маусымнан бастап облыс орталығы болған Түркістан қаласының жан-жақты дамуы еліміздің оңтүстік аймағындағы ірі саяси және экономикалық аймақ ретінде қарастырылады. Жалпы, Түркістанды Түркі дүниесінің рухани астанасы деп түсінетін болсақ, ендігі жерде қаланың саяси маңызының да жоғарылағанын байқауға болады. Бұл облыс орталығының әлеуметтік-экономикалық және мәдени инфрақұрылымының жақсаруының басты міндеті болып табылады. Қала төңірегіндегі жаңашылдықтар мен

tedir. Eski şehir bölgesinde tarihi binalar ve kültürel eserler bulunmakta olup yeni bölgelerde ise çok katlı binalar, sanayi bölgeleri ve sosyal tesisler yer almaktadır. (Türkistan.gov.kz, 2019).

Yukarıda bahsi geçen bölgelerden, eski şehir hakkında bilgi verecek olursak bunun içine Çiçek, Zafer, Türk ve Sembol isimli parkların yanı sıra çeşitli sokaklar, şehir kültür evi, turistik tesisler, bölgesel tiyatro, kütüphaneler, müzeler ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi'nin kültür merkezi gibi merkezi kültürel dinlenme alanlarının girdiği görülebilir. Bunlara ek olarak, hizmet sektörü açısından önemli sayılan yerler arasında düğün sarayı, gençlik merkezi, büyük alışveriş merkezleri, restoranlar, kafeler ve halka hizmet veren diğer merkezler gösterilebilir. Bu tesislerin şehrin kültürel ve sosyal hayatı üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Örneğin, Esim Han Meydanı ve Çiçek Parkı, şehir sakinlerinin boş zamanlarını geçirmeleri için en uygun yerler arasında gösterilmektedir. Bu alanlarda şu an aydınlatma, fiske, çeşme ve bankaların sayısı artırılmakta ve aynı zamanda ekipmanlar yenilenmektedir. Tiyatro ve kültür

өзгерістер облыс орталығының құрылысын ескі қала және жаңа ықшам аудандар ретінде бөліп қарастыруға негіз болып отыр. Ескі қаланың аумағына көне ғимараттар мен ескерткіштер және мәдени архитектуралық кешендер жатса, жаңа ықшам аудандарға яғни жаңа қала аумағына көп қабатты тұрғын үйлер, өндіріс орындары, әлеуметтік нысандар және т.б. жатады [Türkistan.gov.kz, 2019].

Қазіргі кезде Түркістанның өркендеуін мәдени және әлеуметтік жобалар аясында қарастыратын болсақ, оны мынадай факторлармен айшықтауға болады. Біріншіден, қаладағы мәдени және әлеуметтік маңызы бар құрылыстардың қызметі. Екінші, қала ішіндегі ескерткіштер мен көркемдік жобалардың ерекшелігі. Үшіншіден инновациялық құрылымдық жобалар мен бастамалар және төртіншіден, қалада өтетін дәстүрлі конкурстар мен фестивальдардың жұмысы болып табылады. Осы факторлар Түркістан қаласының мәдени және әлеуметтік өркендеуін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Жоғарыда келтірілген факторлардың бірін-

TÜRKİSTAN'DA PEK ÇOK BİNADA ORTA ÇAĞ STİLLERİNDEN İZLERİN YER ALDIĞI GÖZE ÇARPMAKTADIR

TÜRKİSTANDAĞI İPİ ҒИМАРАТТАР ОРТАҒАСЫРЛЫҚ АРХИТЕКТУРАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІККЕ БЕЙІМДЕЛГЕН

merkezlerinde ünlü sanatçıların da katılımı ile oyunlar ve konserler düzenlenmektedir. Özellikle Şanjar ve Aldaraspan tiyatrolarının oyunları halk tarafından büyük rağbet görmektedir. Raimbek Seitmetov Türkistan Müzik ve Drama Tiyatrosu ise yerli ve yabancı yazarların drama ve komedi gösterilerine ev sahipliği yapmaktadır. Ancak, özellikle gençler arasında tiyatroya gitme alışkanlığının düşük olmasının sebebi ile bu gösterilere katılım oranları da düşük düzeylerde gerçekleşmektedir (Yazarın kendi Topladığı Bilgiler, 2019).

Şehirde yer alan anıtlar ve sanat projelerinin ise birkaç gruba ayrılarak tanıtılması gerekmektedir. Bunların en önemlilerinden birisi olan Orta Çağ'dan kalan eserler ve anıtların içerisinde dini ritüellerin yapıldığı kompleksler ve camiler gelmektedir. Bu grubun içerisinde de Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Cuma Camii, Kılıet yeraltı Camisi ve Hoca Ahmet Yesevi Türbesi alanı içerisinde yer alan Kazak hanlığı dönemindeki Panteon kompleksinin özel bir yeri bulunmaktadır. Buna ek olarak 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başına ait Demiryolu istasyonu ve Sattar Yerubaev Anıt Müzesi gibi pek çok tarihi mekan ve eser de bu grupta yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında tüm bu yapıların kendi zamanlarına has stillerini korudukları görülebilir. Bu eşsiz mimari anıtlar, kadim Türkistan'ın kültürü ile yeni anıtların iç içe geçen geçmişini bize göstermektedir.

Günümüzde şehirdeki park ve bahçelerde kadim medeniyetimizin izlerini taşıyan eserlerin çoğaldığına tanıklık etmekteyiz. Özellikle, Çiçek Parkı'nın zafer kemerleri eski tarihi mimariye uygun bir tarzda dekore edilmiştir. Buna ek olarak pek çok binada Orta Çağ stillerinin yer aldığı göze çarpmaktadır. Örneğin Türkistan Bölge Savcılığı binasının, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi'nin, "Nauryz" eğlence merkezi binasının üst kısımları Orta Çağ'da olduğu gibi bir kubbe şeklinde inşa edilmiştir. Tüm bu binaların bu şekilde dizayn edilmesine Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin örnek teşkil ettiğini ifade edebiliriz. Genel olarak şehirdeki binaların mimari stillerinde, özellikle eğlence merkezleri ile otellerde doğu motiflerinin ağırlıkta olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin inşaatı süren "Hanaka" otelinin dış cephe kaplamasında özel olarak doğu mimarisinin izleri ile Orta Çağ görünüşü

шісіне тоқталатын болсақ, оған Түркістан қаласындағы орталық мәдени демалыс алаңдары, Гүлдер, Жеңіс, Түркі, Рәміздер саябағы, аллеялар, қалалық мәдениет үйі, туристік нысандар, облыстық театр, кітапханалар, музейлер, Яссауи атындағы ХҚТУ-дің мәдениет орталығы және т.б. жатады. Сонымен қатар, әлеуметтік маңызы бар құрылыстарға халыққа қызмет көрсету орталығы, неке сарайы, жастар орталығы, ірі ойын-сауық сауда орталықтары, тойханалар мен қоғамдық тамақтану орындары жатады. Көрсетілген нысандардың қала халқының мәдени және әлеуметтік өміріне ықпалы зор. Мысалы, қала тұрғындары үшін Есім хан алаңы мен Гүлдер саябағы бос уақытты өткізудің өте тиімді орны болып табылады. Қазіргі кезде аталмыш демалыс алаңдары жарықтандырылып, су бұрқақтар мен арнайы орындықтар орнатылған. Ал, театрлар мен мәдениет үйлерінде жергілікті және елге танымал әртістердің, әзіл-ысқақ театрларының концерттері беріліп тұрады. Сонымен қатар, жергілікті халық Шаншар, Алдараспан сияқты әзіл-ысқақ театрларының концерттерін жібермей көреді. Сол сияқты Райымбек Сейтметов атындағы Түркістан қаласының сазды-драма театрында отандық және шетелдік авторлардың драмалық және комедиялық қойылымдары беріліп тұрады. Алайда, бұл спектакльдерге жиі баратындардың саны аз, себебі жастар арасында театр мәдениеті қалыптаспаған [АӨЖМ, 2019].

Екінші фактор ретінде қарастырылатын қала ішіндегі ескерткіштер мен көркемдік жобаларды бірнеше топқа бөліп көрсетсек болады. Оның негізгісі ретінде ортағасырларға жататын діни-ғұрыптық кешендер, мешіттер жатады. Олардың ішінде Қожа Ахмет Яссауи кесенесі, Жұма мешіті, Қылуат жер асты мешіті және Яссауи кешеніндегі Қазақ хандығы дәуіріне жататын пантеондық кешеннің орны ерекше. Сонымен қатар, қала ішіндегі XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басына жататын тарихи ескерткіштер жатады. Оның қатарында қазіргі Темір жол вокзалы, Саттар Ерубаев атындағы мемориалды музейдің және т.б. құрылыстары жатады. Жалпы, бұл кешендерде өз заманына тән архи-

mü veren taş tuğlalar bulunmaktadır. Bu tarz mimariyi, otellerin yanı sıra Nazir Törekulov Kütüphanesi ve Doğu Saunası binalarında da görmek mümkündür (Yazarın kendi Topladığı Bilgiler, 2020).

Şehrin kültürel gelişimine katkı sağlayan diğer projeler arasında yenilikçi teknolojik yapılanmalar yer almaktadır. Bunların başında şehirdeki çeşitli tesislerde modern teknolojilerini etkin kullanımı gelmektedir. Örneğin, SMART bankların Çiçek Parkı'na yerleştirilmesi, Zafer Parkı'ndaki "Hayatı değiştirmek için bir ipucu" akıllı tahtasının konulması gibi uygulamalar gençlerin boş zamanlarını daha kaliteli ve eğlenceli geçirmelerine imkan sağlamaktadır. Parklara yerleştirilen müzik sistemleri, renkli çeşmeler ve LED ekranlar aracılığıyla ziyaretçiler ve turistler için kentin tarihi ve kültürü hakkında faydalı bilgiler sunulmaktadır. Buna ek olarak, şehrin sokaklarının yeni çöp kutuları ve video kameralarla donatılması temiz ve güvenli bir kent altyapısını güçlendirmektedir.

Türkistan'ın eyalet merkezi olmasının ardından, kentte çok sayıda etkinlik, konser ve festival düzenlenmiştir. Bu etkinlikler, kentin kültürel zenginliğine katkı sağlamaktadır. Örnek vermek gerekirse 9 Ağustos 2019'da "Türkistan Gençler Şehri" etkinliği kapsamında "Tür-

тектуралық стильдері сақталған. Бұл ерекше сәулет өнерімен көмкерілген ескерткіштер ескі Түркістанның көне мәдениеті мен жаңа ескерткіштердің астасып жатқандығын көрсетеді. Қазіргі кезде қала ішіндегі саябақтар мен аллеяларда көне мәдениеттің үлгісіндегі көркемдік атрибуты бар нысандар бой көтеріп келеді. Соның ішінде Гүлдер саябағындағы триумфты аркалардың көне шығыстық архитектуралық стильде безендірілуі көркемдік ерекшелікке жатады. Сонымен қатар, көптеген ірі ғимараттар ортағасырлық архитектуралық ерекшелікке бейімделгенін байқауға болады. Мысалы, Түркістан облыстық прокуратура ғимараты, Яссауи атындағы ХҚТУ-дың бас ғимараты, «Наурыз» ойын-сауық орталығы ғимараты және т.б. дәл орта ғасырлардағыдай күмбезді етіп салынған. Бұл ғимараттарға Қожа Ахмет Яссауи кесенесінің үлгі болғандығы көрінеді. Жалпы, қаланы безендіру жұмыстарында барынша шығыстық стильге басымдық беріліп келеді, оның ішінде қонақүйлер мен сауда орындары құрылыстары ерекше көзге түседі. Мысалы, «Ханака» қонақүйінің құрылысы шығыстық стильде салынып, сыртын арнайы ортағасырлық келбетті көрсететін тас кірпіштермен қаптап, декорациялық әрлеу

kistan Gençler Festivali" düzenlendi. Festival boyunca gençler "Street Workout", "Street Ball", "Rap Battle", "Street Dance" vb. yarışmalara katıldılar. Eylül ayında ise her Perşembe günü, şehir merkezindeki Arbat'ta gençler arasında "Dombyra Partisi" düzenlendi. Bir ay sonra 30 Ekim'de, Nur Otan partisinin Türkistan bölgesel şubesi, bir alışveriş merkezinde "Bayrağım, Anavatanım" adlı bir etkinlik düzenledi. Böyle etkinlikler, gençlerin vatanseverliğinin güçlendirilmesine de yardımcı olmaktadır. Etkinlikler kapsamında ayrıca Türkistan Turizm Bölümü tarafından Uluslararası El Sanatları Fuarı "Craftsman-2019" düzenlenmiştir. Fuara İran, Türkiye, Hindistan, Rusya, Azerbaycan, Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Rusya Federasyonu'ndan Yakutya ve Başkurdistan'dan yaklaşık 200 zanaatkar katıldı (Inform.kz, 2019). Bu etkinliğe ek olarak, Türkistan'daki kafe ve restoran çalışanları arasında ilk şehir yemek festivali olan "Lezzetli Türkistan" gerçekleştirildi (Ernur.kz, 2019). Turizm alanında da şehrin turizm potansiyelini artırmak için, "Türkistan Turizm Merkezi" tarafından "Türkistan: Tek Yön - Tek Tarih" adlı uluslararası bir turizm forumu düzenlendi (Ayu.edu.kz, 2019). Forumda, İpek Yolu güzergahındaki ülkelerdeki turizmin geliştirilmesine yönelik önemli meseleler ele alınmıştır. Genel olarak, "Büyük İpek Yolu" adlandırılması Türkistan şehrinde sıkça kullanılan bir marka haline gelmiştir.

Özetle, gelişmiş kent örnekleri dikkate alınarak Türkistan şehrinde yürütülmekte olan kültürel ve sosyal projeler, şehrin kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle kültür turizminin güçlendirilmesine yönelik yeni yöntemler ve yollar geliştirilmektedir. Şehrin yeni bölgelerinde yapılan modern yerleşim binaları ve alanları ise başta genç aileler olmak üzere şehir sakinlerine, şehre değişik bölgelerden gelenlere zamanın şartlarına uygun yaşam alanları sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca, henüz tamamlanmamış birçok alışveriş merkezi, tiyatro, amfi tiyatro, müze ve kültür merkezle-

BU EŞSİZ MİMARİ ANITLAR, ESKİ TÜRKİSTAN'IN KADİM KÜLTÜRÜ İLE YENİ ANITLARIN İÇ İÇE BULUŞAN GEÇMİŞİNİ BİZLERE GÖSTERMEKTEDİR

**BÜL EREKŞE
СӘУЛЕТ ӨНЕРІМЕН
КӨМКЕРІЛГЕН
ЕСКЕРТКІШТЕР ЕСКІ
ТҮРКІСТАННЫҢ
КӨНЕ МӘДЕНИЕТІ
МЕН ЖАҢА
ЕСКЕРТКІШТЕРДІҢ
АСТАСЫП
ЖАТҚАНДЫҒЫН
КӨРСЕТЕДІ**

жұмыстарын жүргізуде. Бұл үрдіс тек қонақ үйі емес, сонымен қатар Нәзір Төреқұлов атындағы кітап үйі ғимаратында, Шығыс моншасы ғимаратында да жүргізілуде [АӨЖМ, 2020].

Қаланың мәдени дамуының үшінші фактор бойынша дамуына инновациялық құрылымдық жобалар жатады. Оның қатарында қала ішіндегі әртүрлі нысандардағы заманауи технологиялардың тиімді қолданылуы жатады. Мысалы, Гүлдер саябағындағы SMART орындықтардың орналасуы, Жеңіс саябағындағы «Өмірді өзгертуге бір кеңес» тақтасының орын алуы қала жастарының бос уақыт өткізуін қызықты етеді. Ал, саябақтардағы әуенді, түрлі түсті субұрқақтар мен LED экрандардан қала тарихы мен мәдениетінің таныстырылуы қала қонақтары мен туристер үшін танымдық ақпарат болып табылады. Сонымен қатар, қала көшелеріндегі тазалықты сақтау мақсатында қойылған жаңа үлгідегі қоқыс жәшіктері мен бейне камералардың орнатылуы қаланың таза әрі қауіпсіз болуын қамтамасыз етеді.

Түркістан қаласы облыс орталығына айналғаннан кейін бірқатар іс-шаралар, концерттер, фестивальдер ұйымдастырылуда. Бұл іс-шаралар қаланың мәдени әлеуетін көтеріп, төртінші факторды қамтиды. Мысалы, 2019 жылы 9 тамызды Түркістан жастар қаласы аясында «Turkistan Jastar Fest» фестивалы өткізілді. Фестиваль барысында жастар арасында «Street Workout», «Street Ball», «Rap battles», «Street Dance» және т.б. бойынша бақ сынады. Сонымен қатар, Түркістан қаласының жастары арасында 2019 жылы қыркүйек айының әр бейсенбі күндері орталық арбатта «Dombyra Party» ұйымдастырылып тұрды. Сонымен қатар, сол жылдың 30 қазанында «Nur Otan» партиясының Түркістан облыстық филиалының ұйымдастыруымен бір

turkestantour.kz

rinin faaliyetleri, Türkistan'ın kültürel ve sosyal gelişimini gelecekte yeni bir seviyeye taşıyacaktır. Belirtilen bu gelişimler, ülkede şehir antropolojisi alanında yeni araştırmalar yapılmasını da gerektiren güncel bir konu haline dönüşmektedir.

Kaynakça:

1. Ayu.edu.kz (2019). Uluslararası Turizm Forumu "Tek Yön - Tek Tarih". Alınan yer: <http://ayu.edu.kz/ru/archives/47996>. Erişim tarihi: 23.03.2020.
2. Ernur.kz (2019). Türkistan'da Aşçılar 5 metrelik Kebap Pişirdi. Alınan yer: <http://ernur.kz/turkistan-oblysy/turkistand-yk-aspaзdar-bes-metrlik-kauap-pisirdi-video>. Erişim tarihi: 22.03.2020.
3. Inform.kz (2019). Türkistan Craftsman-2019 Uluslararası El Sanatları Fuarı'na Ev Sahipliği Yaptı. Alınan yer: https://www.inform.kz/kz/turkistanda-craftsman-2019-halykaralyk-kolonershiler-zharmenkesi-otude_a3582023. Erişim tarihi: 24.03.2020.
4. Turkistan.gov.kz (2019). Türk Dünyasının Kültürel ve Manevi Merkezi Olarak Türkistan Şehrini Gelişimi için Taslak Genel Planın Ana Hükümleri. Alınan yer: <http://turkistan.gov.kz/ru/generalnyy-plan>. Erişim tarihi: 23.03.2020.
5. Yazarın Kendi Topladığı Bilgiler (2020). Yazarın Türkistan'da Ocak-Mart 2020 Tarihlerinde Kendi Topladığı Bilgiler.
6. Yazarın Kendi Topladığı Bilgiler (2019). Yazarın Türkistan'da Kasım-Aralık 2019 Tarihlerinde Kendi Topladığı Bilgiler.

**HENÜZ
TAMAMLANMAMIŞ
BİRÇOK ALIŞVERİŞ
MERKEZİ, TİYATRO,
AMFİ TİYATRO, MÜZE VE
KÜLTÜR MERKEZLERİNİN
FAALİYETLERİ,
TÜRKİSTAN'IN KÜLTÜREL
VE SOSYAL GELİŞİMİNİ
GELECEKTE YENİ BİR
SEVİYEYE TAŞIYACAKTIR**

**ҚАЗІРГІ КЕЗДЕ
ҚҰРЫЛЫСЫ БІТПЕГЕН
КӨПТЕГЕН САУДА
ОРЫНДАРЫ, ТЕАТР,
АМФИТЕАТР,
МУЗЕЙЛЕР
МЕН МӘДЕНИ
ОРТАЛЫҚТАРДЫҢ
ҚЫЗМЕТІ КЕЛЕШЕКТЕ
ТҮРКІСТАН
ҚАЛАСЫНЫҢ
МӘДЕНИ ЖӘНЕ
ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫН
ЖАҢА ДЕҢГЕЙГЕ
КӨТЕРЕТІН БОЛАДЫ**

сауда саттық орталығында «Менің Туым, менің Отаным» атты патриоттық акциясы өтті. Бұл акция жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеуге септігін тигізді. Сондай-ақ, Түркістан қаласы Туризм басқармасының ұйымдастыруымен «Craftsman-2019» халықаралық қолөнершілер жәрмеңкесі өткізілді. Жәрмеңкеге Иран, Түркия, Үндістан, Ресей Федерациясы, Ресей Федерациясының құрамдас бөлігі Якутия, Башқұртстан, Әзірбайжан, Тәжікстан, Қырғыз республикасынан, Өзбекстан елдерінен 200-ге жуық қолөнершілер қатысты [Inform.kz, 2019]. Бұл іс-шарадан бөлек Түркістан қаласының дәмхана, кафе мен мейрамхана ұжымдарының арасында алғаш рет «Дәмді Түркістан» атты I қалалық тамақ фестиваль өткізілді [Ernur.kz., 2019]. Қаланың туристік әлеуетін көтеру мақсатында «Turkistan Tourism Center» туристік ақпараттық орталығының ұйымдастыруымен «Turkistan: One Way – One History» атты халықаралық туристік форум ұйымдастырылды [Ayu.edu.kz, 2019]. Форум Жібек жолы бойында орналасқан елдердің туризмін дамытуға бағытталып, ондағы өзекті мәселелерді шешуге арналды. Жалпы, «Ұлы Жібек жолы» атауы

Түркістан қаласының брэндіне айналған.

Қорытындылай келе, Түркістан қаласындағы мәдени және әлеуметтік жобалардың іске асуы тікелей қаланың дамуына негізделген. Ол қала социумын жаңа сипатта дамытып, ілгері дамыған қалалардың үлгісінде жүруге бағытталған. Сонымен қатар, Түркістандағы мәдени бастамалар дәстүрлі мәдениет үлгілерін сақтап қалудың негізі ретінде қарастырылады. Әсіресе, мәдени туризмді дамытудың жаңа бағыттарын қалыптастырып келеді. Ал, жаңа ықшам аудандардағы әлеуметтік нысандар жас отбасылар мен облыс орталығына өзге аймақтардан көшіп келгендер үшін ынғайлы заманауи қоныс болып отыр. Сонымен қатар, қазіргі кезде құрылысы бітпеген көптеген сауда орындары, театр, амфитеатр, музейлер мен мәдени орталықтардың қызметі келешекте Түркістан қаласының мәдени және әлеуметтік дамуын жаңа деңгейге көтеретін болады. Түркістандағы мәдени өзгерістер мен әлеуметтік ерекшеліктер тек қала тұрғындары

үшін ғана емес, сонымен қатар, облыстың басқа аймақтарына да өз әсерін тигізбей қоймайды. Бұл еліміздегі қала антропологиясында жаңа зерттеулерді қажет ететін өзекті мәселе болып қалыптасады.

Дереккөз:

1. АӨЖМ (2020). Автордың өзінің жинаған материалдары. Түркістан қаласы, 2020 жыл, қаңтар-наурыз айлары.
2. АӨЖМ (2019). Автордың өзінің жинаған материалдары. Түркістан қаласы, 2019 жыл, қараша-желтоқсан айлары.
3. Ayu.edu.kz (2019). Международный туристический форум "One Way – One History" Сілтеме: <http://ayu.edu.kz/ru/archives/47996>. Қаралған уақыты: 23.03.2020.
4. Emur.kz (2019). Түркістандық аспаздар бес метрлік қауап пісірді. Сілтеме: <http://emur.kz/turkistan-oblysy/turkistandyk-aspaзdar-bes-metrlik-kauap-pisirdi-video>. Қаралған уақыты: 22.03.2020.
5. Inform.kz (2019). Түркістанда Craftsman-2019 халықаралық қолөнершілер жәрмеңкесі өтуде. Сілтеме: https://www.inform.kz/kz/turkistanda-craftsman-2019-halykaralyk-kolonershiler-zharmentesi-otude_a3582023. Қаралған уақыты: 24.03.2020.
6. Turkistan.gov.kz (2019). Основные положения проекта генерального плана по развитию города Туркестан как культурно-духовного центра тюркского мира. Сілтеме: <http://turkistan.gov.kz/ru/generalnyy-plan>. Қаралған уақыты: 23.03.2020.

7.

PRESIDENT TRUMP IN INDIA: MAJOR OUTCOMES

ALBINA MURATBEKOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
JUNIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ПРЕЗИДЕНТ ТРАМП В ИНДИИ: ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

On February 24-25, 2020, U.S. President Donald Trump made his maiden visit to India. Traveling with First Lady Melania Trump, he visited Ahmedabad and Agra before heading to New Delhi. During the visit, the parties signed important agreements on defense, energy, and counterterrorism, but did not discuss a trade deal [Gupta, 2020].

Notably, the greeting of the U.S. President took place in the brand new cricket stadium, the largest in the world, in the presence of 100,000 participants in Ahmedabad city, Gujarat. Following warm welcomes and exchanges of “Namaste”, President Trump and Prime Minister Modi demonstrated commitment to continue their political ‘bromance’ in their speeches and gestures. As part of the trip, they visited Mahatma Gandhi’s former residence in Ahmedabad and the most popular tourist destination in India – the Taj Mahal, the “monument of love” in Agra, Uttar Pradesh. On the next day, the trip was concluded in New Delhi, where the high guests participated in a wreath-laying ceremony at Raj Ghat, a memorial of Mahatma Gandhi, followed by a meeting with the Indian business community and officials.

**THE MOST
ANTICIPATED THEME
– THE NEGOTIATIONS
ON A TRADE
AGREEMENT – WAS
NOT INCLUDED IN
THE AGENDA OF THE
VISIT**

**НАИБОЛЕЕ
ОЖИДАЕМАЯ ТЕМА
– ПЕРЕГОВОРЫ
ПО ТОРГОВОМУ
СОГЛАШЕНИЮ – НЕ
БЫЛА ВКЛЮЧЕНА В
ПОВЕСТКУ ВИЗИТА**

24-25 февраля 2020 года президент США Дональд Трамп совершил свой первый визит в Индию. Путешествуя вместе с первой леди Меланией Трамп, он посетил Ахмедабад и Агру, прежде чем отправиться в Нью-Дели. В ходе визита стороны подписали важные соглашения по обороне, энергетике и борьбе с терроризмом, но не обсуждали торговую сделку [Гупта, 2020].

Примечательно, что приветствие президента США состоялось на совершенно новом, крупнейшем в мире стадионе для крикета, в присутствии 100 тыс. участников, в городе Ахмедабад, штат Гуджарат. Вслед за теплыми приветствиями и обмемами «Намасте» президент Трамп и премьер-министр Модии продемонстрировали речами и жестами готовность продолжать свой политический «броманс». В рамках поездки они посетили бывшую резиденцию Махатмы Ганди в Ахмедабаде и самое популярное у туристов место в Индии – Тадж-Махал, «памятник любви» в Агре, штат Уттар-Прадеш. Визит завершился на следующий день в Нью-Дели, где высокие гости приняли участие в церемонии воз-

Besides the introduction to the Indian historical and cultural legacy, the visit had a number of implications for the U.S.-India relations. First, the parties signed an enhanced defense cooperation agreement, according to which India will purchase advanced U.S. military equipment worth more than \$3 billion, including Apache and MH-60 Romeo helicopters. Prime Minister Modi also emphasized that Indian forces are actively involved in military training exercises with U.S. forces. In addition, the U.S. International Development Finance Corporation will establish its office in India in order to work on regional infrastructure projects, including renewable energy. Given that the total bilateral trade in energy resources is about \$20 billion, energy cooperation is another advanced element of the U.S.-India relations. Further, the parties stressed the importance of expanded cooperation within the

ложения венков в мемориале Махатмы Ганди Радж Гхате, после чего состоялась встреча с индийским бизнес-сообществом и официальными лицами.

Помимо знакомства с историческим и культурным наследием Индии, визит имел ряд последствий для американо-индийских отношений. Во-первых, стороны подписали расширенное соглашение о сотрудничестве в области обороны, в соответствии с которым Индия закупит передовую американскую военную технику на сумму более 3 млрд. долл., включая вертолеты Apache и MH-60 Romeo. Премьер-министр Модии также подчеркнул, что индийские войска активно участвуют в военных учениях с участием сил США. Кроме того, в Индии будет открыт офис Корпорации по финансированию международного развития США для работы над

Quadrilateral Security Dialogue, or the Quad Initiative, an informal strategic arrangement between the United States, India, Australia, and Japan, which both sides see as revitalizing their relations in the security sphere [The White House, 2020].

At the same time, the most anticipated theme – the negotiations on a trade agreement – was not included in the agenda of the visit. It was expected that the first phase of a deal would be reached during President Trump's trip to India. However, several days before the visit, it was announced that the trade issues would not be discussed. Even though India is interested in reaching a compromise on a trade agreement, it is most likely that the United States intends to expand the list of demands. Moreover, even if a trade deal is signed, it seems that a free-trade agreement will be excluded from a final document [Clo-

региональными инфраструктурными проектами, включая возобновляемые источники энергии. Учитывая, что общий объем двусторонней торговли энергоресурсами составляет около 20 млрд. долл., сотрудничество в области энергетики является еще одним передовым звеном отношений между США и Индией. Кроме того, стороны подчеркнули важность расширения сотрудничества в рамках Четырехстороннего диалога по вопросам безопасности или инициативы Quad – неформального стратегического соглашения между США, Индией, Австралией и Японией, которое обе стороны рассматривают как способствующий оживлению их отношения в сфере безопасности [Белый дом, 2020].

В то же время наиболее ожидаемая тема – переговоры по торговому соглашению – не была включена в повестку визита. Ожидалось, что первый этап сделки будет

en and Nooruddin, 2020]. In particular, considering the upcoming U.S. presidential election and emerging concerns about the world economy, it is very unlikely that the Trump administration will compromise.

The mutual trade frictions occurred due to the U.S. imbalance in trade with India. The trade turnover grew annually at an average rate of 7.59% during 2008-2018 and doubled from \$68.4 billion to \$142.1 billion, with the U.S. trade deficit reaching almost \$24 billion [The Economic Times, 2019]. Thus, given that trade with India accounts for approximately 3% of the total U.S. trade, such trade imbalance for the United States is quite significant. The situation is aggravated by the fact that the U.S. trade balance with the majority of countries is negative. In order to change the situation, in 2018, the Trump administration introduced protectionist measures by imposing stiff tariffs on steel and aluminum imports. Furthermore, on June 5, 2019, the United States terminated India's preferential trade status under the U.S. Generalized System of Preferences (GSP) according to which developing countries have duty-free access to the U.S. market. For India, which was the largest beneficiary of the GSP in 2018 with over one-tenth of its exports entering the United States without paying any taxes, the removal of the status became a notable issue. The GSP termination was justified on the grounds that India did not provide the United States with a sufficient level of access to its own market. As a response, India also imposed duties on 28 U.S. products [Congressional Research Service, 2020; Council on Foreign Relations, 2020]. Consequently, bilateral trade has become a stumbling block for cooperation between the two countries, and expectations that the U.S.

**THE MUTUAL TRADE
FRICTIONS OCCURRED
DUE TO THE U.S.
IMBALANCE IN TRADE
WITH INDIA**

**ВЗАИМНЫЕ
ТОРГОВЫЕ ТРЕНИЯ
ВОЗНИКЛИ ИЗ-ЗА
ДИСБАЛАНСА США В
ТОРГОВЛЕ С ИНДИЕЙ**

достигнут во время поездки президента Трампа в Индию. Однако за несколько дней до визита было объявлено, что торговые вопросы обсуждаться не будут. Хотя Индия и заинтересована в достижении компромисса по торговому соглашению, США, скорее всего, намерены расширить список требований. Более того, даже если торговая сделка будет заключена, похоже, что соглашение о свободной торговле будет исключено из итогового документа [Клоен и Нооруддин, 2020]. В частности, учитывая предстоящие президентские выборы в США и возникающие опасения относительно мировой экономики, очень маловероятно, что администрация Трампа пойдет на компромисс.

Взаимные торговые трения возникли из-за дисбаланса США в торговле с Индией. В течение 2008-2018 годов товарооборот ежегодно увеличивался в среднем на 7,59% и удвоился с 68,4 млрд. долл. до 142,1 млрд. долл., а торговый дефицит США достиг почти 24 млрд. долл. [The Economic Times, 2019]. Таким образом, учитывая, что торговля с Индией составляет приблизительно 3% от общего объема торговли США, такой торговый дисбаланс для США является весьма существенным. Ситуация усугубляется тем, что сальдо торгового баланса США с большинством стран отрицательное. Чтобы изменить ситуацию, в 2018 году администрация Трампа приняла протекционистские меры, введя жесткие тарифы на импорт стали и алюминия. Кроме того, 5 июня 2019 года США отменили преференциальный торговый статус Индии в рамках Общей системы преференций США (ОСП), согласно которой развивающиеся страны имеют беспопыльный доступ к рынку США. Для Индии, ко-

and Indian leaders would find a common solution during the visit did not come true.

At the same time, Washington and New Delhi have a lot of common tasks. As the countries that share democratic values, India, the world's largest democracy, and the United States, the world's most powerful democracy, agreed to strengthen their mutual comprehensive global strategic partnership. By working within the Quad Initiative, the United States-India-Japan trilateral summits, and the 2+2 ministerial meeting mechanism of the U.S. and Indian Foreign and Defense Ministers, the countries are interested in balancing the regional forces, in addition to India's attempt to be an Asian counterweight to China. Indeed, China is a common concern

┌

торая была крупнейшим бенефициаром ОСП в 2018 году, когда более одной десятой части ее экспорта ввозилось в США без уплаты каких-либо налогов, лишение статуса стало ощутимой проблемой. Отмена ОСП была обоснована тем, что Индия не предоставляет США достаточный уровень доступа к своему собственному рынку. В ответ Индия также ввела пошлины на 28 американских товаров [Исследовательская служба Конгресса, 2020; Совет по международным отношениям, 2020]. Следовательно, двусторонняя торговля стала камнем преткновения для сотрудничества между двумя странами, и ожидания того, что лидеры США и Индии найдут общее решение во время визита, не оправдались.

for both sides. It is no coincidence that President Trump's security concerns over the implementation of 5G by the Chinese company Huawei were repeated during his visit, but India did not make any decision on this issue. Nevertheless, the competition between the United States and China on the one side and between China and India on the other strengthened the U.S.-India dialogue at the global and regional levels. Thus, with the aim of challenging China both regionally and globally, Washington and New Delhi seek to preserve their interests, yet, in many cases, their interests are naturally diverging. For instance, despite enhanced defense cooperation, in the absence of structural reforms in the Indian defense policy, it is difficult to gain full advantage of this cooperation [Tellis, 2018]. The present trade relations are another example of the poor implementation of full-fledged partnership between the two countries.

Overall, the trip of President Trump became another attempt to show the strategic nature of the U.S.-India relations that had been formed during the first bilateral Strategic Dialogue back in 2010. The expectancies from the high-level visit were the strengthening of strategic cooperation in priority areas such as defense, energy, and security, as well as the achievement of a compromise on an interim trade agreement. Consequently, even though the two leaders did not announce any substantial progress or changes in the relations between the United States and India, the overall trend shows that the 'bromance' between Trump and Modi will continue further and may bring more relevant results in the future.

**THE TRIP OF
PRESIDENT TRUMP
BECAME ANOTHER
ATTEMPT TO SHOW
THE STRATEGIC
NATURE OF THE U.S-
INDIA RELATIONS**

**ПОЕЗДКА
ПРЕЗИДЕНТА
ТРАМПА СТАЛА ЕЩЕ
ОДНОЙ ПОПЫТКОЙ
ПРОДЕМОНСТРИ-
РОВАТЬ СТРАТЕГИ-
ЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР
АМЕРИКАНО-
ИНДИЙСКИХ
ОТНОШЕНИЙ**

При этом Вашингтон и Нью-Дели имеют множество общих задач. Будучи странами, разделяющими демократические ценности, Индия как самая крупная демократия в мире и США как самая могущественная демократия мира договорились укреплять взаимное всеобъемлющее глобальное стратегическое партнерство. Работая в рамках инициативы Quad, трехсторонних саммитов США-Индия-Япония и механизма встреч 2+2 на уровне министров иностранных дел и обороны США и Индии, страны заинтересованы в уравнивании региональных сил в дополнение к попытке Индии стать азиатским противовесом Китаю. Действительно, Китай является общей заботой для обеих сторон. Неслучайно, что опасения президента Трампа относительно безопасности в связи с внедрением 5G китайской компанией Huawei повторялись в ходе его визита, но Индия не приняла какого-либо решения по этому вопросу. Тем не менее, конкуренция между США и Китаем, с одной стороны, и между Китаем и Индией, с другой, укрепляет диалог между США и Индией на глобальном и региональном уровнях. Таким образом, чтобы бросить вызов Китаю как на региональном, так и на глобальном уровне, Вашингтон и Дели стремятся сохранить свои интересы, однако во многих случаях их интересы естественным образом расходятся. Например, несмотря на расширение сотрудничества в области обороны, в отсутствие структурных реформ в оборонной политике Индии трудно получить полное преимущество от этого сотрудничества [Теллис, 2018]. Нынешние торговые отношения являются еще одним примером плохой реализации полноформатного партнерства между двумя странами.

В целом, поездка президента Трам-

References:

1. Cloen, Trevor and Irfan Nooruddin (2020). The U.S.-India Trade Deal Fell Through. What Happens Now? Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/03/05/us-india-trade-deal-fell-through-what-happens-now/>. Accessed on 10.03.2020.
2. Congressional Research Service (2020). U.S.-India Trade Relations. Retrieved from <https://fas.org/srgp/crs/row/IF10384.pdf>. Accessed on 10.03.2020.
3. Council on Foreign Relation (2020). U.S.-India Relations 1947 – 2020. Retrieved from <https://www.cfr.org/time-line/us-india-relations>. Accessed on 10.03.2020.
4. Gupta, Anubhav (2020). Despite the Trump-Modi 'Love,' Trade Is Still the Weak Link in U.S.-India Relations. Retrieved from <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28579/despite-the-trump-modi-love-trade-is-still-the-weak-link-in-us-india-relations>. Accessed on 10.03.2020.
5. Tellis, Ashley (2018). Narendra Modi and U.S.-India Relations. In Making of New India: Transformation Under Modi Government, ed.by Bibek Debroy, Anirban Ganguly, and Kishore Desai.
6. The Economic Times (2019). India and US Bilateral Trade at Crossroads: Report. Retrieved from <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/india-and-us-bilateral-trade-at-crossroads-report/articleshow/70256427.cms>. Accessed on 10.03.2020.
7. White House (2020). Remarks by President Trump and Prime Minister Modi of India in Joint Press Statement. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-prime-minister-modi-india-joint-press-statement-2/>. Accessed on 10.03.2020.

па стала еще одной попыткой продемонстрировать стратегический характер американо-индийских отношений, который сформировался во время первого двустороннего стратегического диалога еще в 2010 году. Ожидания от визита на высоком уровне заключались в укреплении стратегического сотрудничества в приоритетных областях, таких как оборона, энергетика и безопасность, а также в достижении компромисса по вре-

EVEN THOUGH THE TWO LEADERS DID NOT ANNOUNCE ANY SUBSTANTIAL PROGRESS IN THE RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES AND INDIA, THE OVERALL TREND SHOWS THAT THE 'BROMANCE' BETWEEN TRUMP AND MODI WILL CONTINUE

менному торговому соглашению. Следовательно, несмотря на то, что лидеры двух стран не объявили о каком-либо существенном прогрессе или изменениях в отношениях между США и Индией, общая тенденция показывает, что «броманс» между Трампом и Моди будет продолжаться и может принести более значимые результаты в будущем.

Источники:

1. Клоен, Тревор и Ирфан Нооруддин (2020). Торговая сделка между США и Индией провалилась. Что происходит сейчас? Доступен по адресу: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/03/05/us-india-trade-deal-fell-through-what-happens-now/>. Дата

обращения: 10.03.2020.

2. Исследовательская служба Конгресса (2020). Торговые отношения между США и Индией. Доступен по адресу: <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10384.pdf>. Дата обращения: 10.03.2020.
3. Совет по международным отношениям (2020). Отношения США и Индии в 1947-2020 гг. Доступен по адресу: <https://www.cfr.org/timeline/us-india-relations>. Дата обращения: 10.03.2020.
4. The Economic Times (2019). Двусторонняя торговля Индии и США на распутье: доклад. Доступен по адресу: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/foreign-trade/india-and-us-bilateral-trade-at-crossroads-report/articleshow/70256427.cms>. Дата обращения: 10.03.2020.
5. Гупта, Анубхав (2020). Несмотря на «любовь» Трампа и Моди, торгов-

НЕСМОТЯ НА ТО, ЧТО ЛИДЕРЫ ДВУХ СТРАН НЕ ОБЪЯВИЛИ О КАКОМ-ЛИБО СУЩЕСТВЕННОМ ПРОГРЕССЕ В ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ США И ИНДИЕЙ, ОБЩАЯ ТЕНДЕНЦИЯ ПОКАЗЫВАЕТ, ЧТО «БРОМАНС» МЕЖДУ ТРАМПом И МОДИ БУДЕТ ПРОДОЛЖАТЬСЯ

”

ля все еще является слабым звеном в отношениях США и Индии. Доступен по адресу: <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/28579/despite-the-trump-modi-love-trade-is-still-the-weak-link-in-us-india-relations>. Дата обращения: 10.03.2020.

6. Теллис, Эшли (2018). Нарендра Моди и американо-индийские отношения. В «Создание новой Индии: трансформация при правительстве Моди», под ред. Бибек Деброй, Анирбан Гангули и Кишоре Десаи.
7. Белый дом (2020). Выступления президента Трампа и премьер-министра Индии Моди в ходе совместного заявления для прессы. Доступен по адресу: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-prime-minister-modi-india-joint-press-statement-2/>. Дата обращения: 10.03.2020.

ALMANYA'DA AŞIRI SAĞCI TERÖRÜN NEDENLERİ

OMIRBEK HANAY

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ГЕРМАНИЯДАҒЫ ӘСІРЕ ОҢШЫЛ ТЕРРОРИЗМНІҢ СЕБЕПТЕРІ

19 Şubat 2020 tarihinde Almanya'nın Hanau kentinde 9'u göçmen kökenli 10 kişinin ölümüne ve birçok kişinin de yaralanmasına neden olan terör saldırısı, Almanya demokrasisi açısından utanç verici bir durum olarak değerlendirilebilir. Saldırı sonrası soruşturmaları bizzat yöneten Almanya Federal Savcılığı (GBA), saldırganın aşırı sağcı ve ırkçı görüşlere sahip olduğunun kanıtlandığı açıklamıştır (GBA, 2020). Özellikle göçmen kökenlileri hedef alan söz konusu terör eylemi, ırkçılığını iğrenç yüzünü bir kez daha gözler önüne sermiştir. Hanau'daki ırkçı terör saldırısı, son yıllarda Almanya'da giderek yükselmekte olan aşırı sağın, acil önlem alınması gereken sorunlardan birisi haline gelmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Aslında Almanya yasasında aşırı sağcı ve ırkçı hareketler, "Aşırı Sağcı Terörizm" (Rechtsextremistischer Terrorismus) veya "Neonazi" olarak tanımlanıp, kanunla yasaklanmıştır. İlk kez 1979'da bir aşırı sağcı terör örgütünün yargılandığı Almanya'da aşırı sağcı teröre karşı her ne kadar sert yasal düzenlemeler uygulanmasına rağmen, aşırı sağcı ve ırkçı hareketler tarafından düzenlenen çeşitli düzeydeki şiddet ve saldırılar devam etmektedir. Almanya'nın Amadeu Antonio Vakfı'nın (AAS) araştırmalarına göre, 1990'dan bu yana Almanya'da aşırı sağcı terör

**HANAU'DAKİ İRKÇİ
TERÖR SALDIRISI,
SON YILLARDA
ALMANYA'DA GİDEREK
YÜKSELMEKTE
OLAN AŞIRI SAĞIN,
ACİL ÖNLEM
ALINMASI GEREKEN
SORUNLARDAN BİRİSİ
HALİNE GELMEYE
BAŞLADIĞINI ORTAYA
KOYMAKTADIR**

**ХАНАУДАҒЫ
НӘСІЛШІЛ
ЛАҢКЕСТІК ШАБУЫЛ
ГЕРМАНИЯДА
СОҢҒЫ ЖЫЛДАРЫ
БАРҒАН САЙЫН
ӨРШІГЕН ӘСІРЕ
ОҢШЫЛДЫҚТЫҢ
ШҰҒЫЛ АЛДЫН
АЛУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН
МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ БІРІНЕ
АЙНАЛҒАНЫН ТІПТІ
ДЕ АШЫП КӨРСЕТТІ**

2020 жылғы 19 ақпанда Германияның Ханау қаласындағы 9 иммигрантты қамтыған жалпы 10 адамның өмірін қиып, біраз адамдарды жаралаған террорлық шабуыл Германия демократиясы үшін масқара жағдай болады. Шабуылдан кейін қатысты тергеу жүргізген Германия Федералды прокуратурасы (GBA) лаңкестің әсіре оңшыл және нәсілшіл көзқараста екендігі дәлелденгенін жариялады (GBA, 2020). Әсіресе иммигранттарға бағытталған бұл лаңкестік шабуыл нәсілшілдіктің жиіркенішті кейіп-кеспірін тағы бір рет әшкереледі. Ханаудағы нәсілшіл лаңкестік шабуыл Германияда соңғы жылдары барған сайын өршіген әсіре оңшылдықтың шұғыл алдын алуды қажет ететін мәселелердің біріне айналғанын тіпті де ашып көрсетті.

Әсілінде, Германия заңдарында әсіре оңшыл және нәсілшіл әрекеттеріне «әсіре оңшыл терроризм» (Rechtsextremistischer Terrorismus) немесе «жаңанацизм» (Neonazi) анықтамасы беріліп, заңмен тыйым салынған. Германияда 1979 жылы алғаш рет бір әсіре оңшыл террористік ұйым сотталып, әсіре оңшыл терроризмге қарсы заңдық ережелердің қатаңдасқанына қарамастан, әсіре оңшыл және нәсілшіл қозғалыстар тарапынан түрлі дең-

сaldırıлары sonucunda hayatını kaybedenlerin sayısının, resmi olarak açıklanan 94 kişiden daha fazla, en az 208 kişi olduğu bildirilmektedir (AAS, 2020). Haziran 2016'da Münih'te 9 kişinin hayatını yitirdiği aşırı sağcı terör saldırısından sonraki en büyük olay olan Hanau terör saldırısı, Almanya'daki aşırı sağcı terörün büyük bir tehdit unsuruna dönüştüğünü göstermektedir.

Ayrıca, Almanya'daki aşırı sağcı sempatanların sayısının son yıllarda hızlı bir artış göstermesi de, gelecekte aşırı sağcılar tarafından düzenlenmesi muhtemel terör eylemlerinin olasılığını da artırabilir. Örneğin, Almanya'nın istihbarattan sorumlu Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın (BfV) verilerine göre, 2018'de ülkedeki aşırı sağcı sempatanların sayısı 25,350'den, 2019'da yaklaşık 32,000'e ulaşmıştır. Bunların içerisinde yaklaşık 13 bin aşırı sağcı sempatanın şiddet eğilimli olduğu da belirtilmektedir (BfV, 2019; BfV, 2020). Almanya'nın, önümüzdeki dönemde giderek yükselen aşırı sağın gölgesinde aşırı sağcı terör tehdidi ile doğrudan yüzleşmek zorunda kalacağı söylenebilir. Ancak Almanya'daki aşırı sağcı terörün perde arkasında tarihi, dini-ideolojik, siyasi ve bölgesel nedenlerin bulunduğu da unutulmaması gerekir.

Tarihi açıdan bakıldığında, son 50 yıllık geçmişinde Almanya'da aşırı sağcı ve ırkçı hareketlerin varlığını sürdürdüğü, hatta gizli yeraltı örgütlenmesine sahip olduğu söylenebilir. 1970 ve 1980'lerde Almanya'da aşırı sağcı ve

гейдегі зорлық-зомбылық пен шабуылдар жалғасып келеді. Германияның Amadeu Antonio қорының (AAS) зерттеуіне сәйкес, 1990 жылдан бері Германияда әсіре оңшыл террорлық шабуылдардың салдарынан қайтыс болғандардың саны ресми түрде жарияланған 94 адамнан да көп болып, кем дегенде 208-ге жеткен (AAS, 2020). Ал, 2016 жылғы маусымда Мюнхенде 9 адамның өмірін жалмаған әсіре оңшыл террористік шабуылдан кейінгі ең үлкен лаңкестік оқиға болған Ханаудағы террористік шабуыл Германиядағы әсіре оңшыл терроризмнің басты қауіпке айналғанын дәлелдей түсті.

Сонымен қатар, соңғы жылдары Германияда әсіре оңшылдыққа бейімдердің санының тез өсуі де болашақта әсіре оңшылдар тарапынан туындайтын лаңкестік әрекеттердің ықтималдығын да арттыруы мүмкін. Мысалы, Германияның ішкі қауыпсыздік қызметі саналатын Конституциясын қорғау федералды мекемесінің (BfV) мәліметтері бойынша, 2018 жылы елде әсіре оңшылдыққа бейімдердің саны 25,3350 болса, 2019 жылы шамамен 32,000 адамға жеткен. Олардың ішінде шамамен 13 мыңы зорлық-зомбылыққа бейім екендігі де айтылуда (BfV, 2019; BfV, 2020). Сондықтан, әсіре оңшылдықтың артуына байластын Германия алдағы уақытта әсіре оңшыл терроризм қаупіне бетпе-бет келетін болады. Алайда, Германиядағы әсіре оңшыл терроризмнің астарында тарихи,

іркші hareketler Neonazi olarak tekrar ortaya çıkmışken, özellikle 2000'lerden sonra şiddet ve terör eylemlerinde bulunan aşırı sağcı ve іркші örgütlerin sayısının arttığı görülmektedir. Örneğin, 2000-2020 yılları arasında Almanya'da Blood & Honour (B&H), White Youth, Landser, Collegium Humanum (CH), Bauernhilfe, Freikorps Havelland, Kameradschaft Süd, Heimattreue Deutsche Jugend (HDJ), Nationalsozialistischer Untergrund, Old School Society, Altermedia Deutschland, Weisse Wölfe Terrorcrew, Gruppe Freital ve Combat 18 Deutschland gibi birçok aşırı sağcı ve іркші örgüt tespit edilmiş ve yasaklanmıştır (GBA, 2016; GBA, 2020; Kailitz, 2012). Ne var ki, ülkedeki bazı aşırı sağcı ve іркші yeraltı örgütlerin hala açığa çıkmadığı da göz ardı edilemez. Almanya'daki süre gelen söz konusu aşırı sağcı ve іркші hareketlerin ülkedeki aşırı sağcı terör için tetikleyici bir unsur olduğu tahmin edilebilir.

Almanya'daki aşırı sağcı ve іркші hareketlerin daha çok etnik köken, ırk, ten rengi, dil, kültür, din ve inanç nedenleriyle algılanan ayrımcılıktan kaynaklandığı dikkate alındığında, aşırı sağcı terörizmin dini-ideolojik temellerinin olduğu anlaşılabilir.

Özellikle son yıllarda ülkedeki aşırı sağcı terör eylemlerinin artması, Almanya'daki hatta tüm Avrupa'daki göçmen karşıtlığı ve islamofobinin yükselmesinden de kaynaklandığı ifade edilebilir. Örneğin, Aralık 2014'de Almanya'da kurulan ve hızla büyüyen Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar (Pegida) örgütünün göçmen ve İslam karşıtı bir hareket olduğu aşikardır. Pegida, mevcut durumuyla Almanya'nın birçok şehrinde alt kuruluşlarını oluşturarak büyümektedir. Örneğin, Dresden'den başlayan Pegida'nın günümüzde Legida (Leipzig), Bārgida (Berlin), Magida (Magdeburg), Saargida (Saarland), Olgida (Oldenburg), HH-Gida (Hamburg), Bregida (Bremen), Mūgida (München), Kagida (Kassel), Hagida

ALMANYA'DAKİ AŞIRI SAĞCI TERÖRÜN PERDE ARKASINDA TARİHİ, DİNİ-İDEOLOJİK, SİYASİ VE BÖLGESEL NEDENLERİN BULUNDUĞUNUN DA UNUTULMAMASI GEREKİR

GERMANYADAĞЫ ӘСІРЕ ОҢШЫЛ ТЕРРОРИЗМНІҢ АСТАРЫНДА ТАРИХИ, ДІНИ-ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ, САЯСИ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ СЕБЕПТЕРДІҢ ЖАТҚАНЫН ДА ҰМЫТПАҒАН ЖӨН

діни-идеологиялық, саяси және аймақтық себептердің жатқанын да ұмытпаған жөн.

Тарихи тұрғыдан алып қарағанда, соңғы 50 жылда Германияда әсіре оңшыл және нәсілшіл қозғалыстардың жалғасып келе жатқанын, тіпті жасырын жер асты ұйымдарын құрғанын айтуға болады. 1970-1980 жылдары Германияда әсіре оңшыл және нәсілшіл қозғалыстар жаңа-нацизм ретінде қайта пайда болып, әсіресе, 2000 жылдардан кейін зорлық-зомбылық пен лаңкестік әрекеттерді ұйымдасыратын әсіре оңшыл және нәсілшіл ұйымдардың саны да артқаны байқалады. Мысалы, 2000-2020 жылдар аралығында Германияда Blood & Honour (B&H), White Youth, Landser, Collegium Humanum (CH), Bauernhilfe, Freikorps Havelland, Kameradschaft Süd, Heimattreue Deutsche Jugend (HDJ), Nationalsozialistischer Untergrund, Old School Society, Altermedia Deutschland, Weisse Wölfe Terrorcrew, Gruppe Freital ve Combat 18 Deutschland сияқты көптеген әсіре оңшыл және нәсілшіл ұйымдар анықталып, тыйым салынды (GBA, 2016; GBA, 2020; Kailitz, 2012). Алайда, елде әлі де кейбір әсіре оңшыл және нәсілшіл жасырын ұйымдардың бар екенін атап өткен жөн. Германияда бұрыннан жалғасып келе жатқан әсіре оңшыл және нәсілшіл қозғалыстар елдегі әсіре оңшыл терроризмге қозғаушы күш болып отырған фактор екенін болжауға болады.

Германиядағы әсіре оңшыл және нәсілшіл әрекеттердің негізінен этникалық тек, нәсіл, тері түсі, тіл, мәдениет, дін және сенім бойынша кемсітулерге байланысты екенін ескерсек, әсіре оңшыл терроризмнің діни-идеологиялық астары да бар екені түсінікті.

Соңғы жылдары Германиядағы және тіпті бүкіл Еуропадағы иммиграцияға қарсылық пен исла-

(Hannover), Bogida (Bon), Nügida (Nürnberg), Dügida (Düsseldorf), Kögida (Köln), Pegida NRW ve Pegida Würzburg gibi şehirlerde alt kuruluşları bulunmaktadır (Geiges, Marg, Walter, 2015). Ayrıca, son yıllarda Orta Doğu ülkelerinde yaşanan olaylar sonucunda yüz binlerce mültecinin Almanya'ya sığınması da ülkedeki göçmen ve İslam karşıtı görüşlerin artmasının nedenleri arasında gösterilebilir.

Siyasi açıdan bakıldığında, Almanya'da aşırı sağ siyasi partilerin de faaliyet göstermesi, ülkedeki aşırı sağın terör eylemlerinin artmasına da yol açabilir. Günümüzde Almanya'da Almanya Ulusal Demokratik Partisi (NPD), Üçüncü Yol Partisi (III. Weg), Sağ (Die Rechte), Cumhuriyetçiler (REP), Deutsche Konservativ ve ve Almanya için Alternatif (AfD) gibi sağ ve aşırı sağ partiler bulunmaktadır. Bunların arasında Kasım 1964'de kurulan NPD, üye sayısının az olmasına rağmen, en eski sağ parti olarak birkaç alt kuruluşa sahiptir. NPD'nin 1967'de kurulan gençler kolu Junge Nationalisten (JN) ve Eylül 2006'da kurulan kadınlar kolu Ring Nationaler Frauen (RNF) gibi alt kuruluşlarının yanı sıra, Deutsche Stimme ve Sachsen-Stimme gibi basın yayın kolları da bulunmaktadır (NPD, 2019).

Almanya'daki aşırı sağ siyasi partilerden söz

мофобияның артуы салдырынан да елдегі әсіре оңшыл террористік әрекеттердің көбейгенін айтуға болады. Мысалы, Германияда 2014 жылы желтоқсанда құрылып, тез ұлғайып келе жатқан Батыстың исламдануына қарсы патриоттық еуропалықтар (Pegida) ұйымы иммиграция мен Исламға қарсы қозғалыс екені айқын. Қазірдің өзінде Pegida ұйымы Германияның көптеген қалаларында филиалдарын құрып үлгерді. Атап айтқанда, Дрезденде құрылған Pegida-ның бүгінде Legida (Лейпциг), Bārgida (Берлин), Magida (Магдебург), Saargida (Саарланд), Olgida (Ольденбург), HH-Gida (Гамбург), Bregida (Бремен), Mūgida (Мюнхен), Kagida (Кассель), Hagida (Ганновер), Bogida (Бонн), Nūgida (Нюрнберг), Dūgida (Дюссельдорф), Kōgida (Кельн), Pegida NRW және Pegida Würzburg (Вюрцбург) сияқты филиалдары бар (Geiges, Marg, Walter, 2015). Сонымен қатар, соңғы жылдары Таяу Шығыс елдеріндегі оқиғалардың салдарынан жүздеген мың босқынның Германияны паналауы да, елдегі иммиграцияға және Исламға қарсы көзқарастардың артуының себептерінің бірі болуы мүмкін.

Саяси тұрғыдан алғанда, Германияда әсіре оңшыл саяси партиялардың да жұмыс істеуі әсіре оңшыл террористік әрекеттердің

едеркен, өзelleкке 2010'dan sonra курулан ашırı сағсі сйасй партиерин сйасйснн ve etkисинн гідерек артмасы олдукча диккат чекісі бір дурмдур. Маыс 2012'de курулан Сағ парти, yenі курулмасына ve үе сйасйснн аз олмасына рағмен, Маыс 2014'te Кузей Ren-Vestfalya Yerel Seçімлерінде, Dortmund меclисінде 1 sandalye ve Hamm меclисінде 1 sandalye kazanmıştı (Nrw.de, 2014). Eylül 2013'de курулан III. Weg ise, Маыс 2019'da Saksonya Yerel Seçімлерінде, Plauen меclисінде 1 sandalye kazanmıştı (Plauen.de, 2019). Benzer şekilde, өзelleкке Şubat 2013'de курулан AfD'nin kısa дөнемде олдукча hızlı yükselişı, үлкedeki yükselen ашırı сағснн bir göstergesi olarak karşımsıza çıkmaktadır. Ашırı сағсі оларак nitelendirilen AfD, 2017 Federal Meclis Seçімлерінде %12.6'lık oy oranı ile üçüncü parti оларак ilk defa Federal Meclis'te yer almıştı (Bundeswahlleiter, 2017). Böylece 1945'ten bu yana ашırı сағ bir parti оларак ilk defa Federal Meclis'e giren AfD, sonrasında her yerel seçimde oy oranlarını artırmış hatta Маыс 2019'daki Avrupa Parlamento (AP) Seçімлерінде ise 11 sandalye kazanarak ilk defa Avrupa Parlamentosu'na da girmiştir. BfV tarafından açıklanan Almanya'daki yaklaşık

көбеюіне әкелуі мүмкін. Бүгінде Германияда Германия ұлттық демократиялық партиясы (NPD), Үшінші жол партиясы (III. Weg), Оң (Die Rechte), Республикашылдар (REP), Неміс Консервативі (Deutsche Konservative) және Германия үшін Альтернатив (AfD) сияқты оңшыл және әсіре оңшыл саяси партиялар бар. Олардың ішінде, 1964 жылдың қарашасында құрылған NPD-нің мүшелері аз болғанына қарамастан, ең көне оңшыл партия ретінде бірнеше еншілес ұйымдарға ие. NPD-нің 1967 жылы құрылған жастар қанаты Жас ұлтшылдар (Junge Nationalisten - JN) және 2006 жылдың қыркүйегінде құрылған әйелдер қанаты Ұлттық әйелдер бірлестігі (Ring Nationaler Frauen - RNF) сияқты еншілес құрылымдарынан сырт, Неміс дауысы (Deutsche Stimme) және Саксония дауысы (Sachsen-Stimme) сынды ақпарат құралдары да бар (NPD, 2019).

Германиядағы әсіре оңшыл партиялардан сөз қозғағанда, әсіресе, 2010 жылдан кейін құрылған әсіре оңшыл саяси партиялардың саны мен ықпалы артып келе жатқаны таңқаларлық жайт. 2012 жылы мамырда

32 bin ашыры сағсı сепатızанларın чо-ğunлуғунун да сөз конусу сағсı сı-yası partıлерın üyesı olduғу дүшүнүл-дүғүнде, sıyasетın kalbı olan Meclıs ve AP'de kendısıне yer bulan bu ашыры сағ акım, Alмanya'dakı ашыры сағсı те-ррорıзм еyleмлерınн артмасına да yol ачабılır.

Бөлgesел ачадан бакıldıғında, son ыл-ларда Аврупа Бırліғı (AB) үлкелерінде де ашыры millıyetчı, гоç ve İslam карşıtı бır durушун ортаya чıkмасı ve үк-селмесınн, Alмanya'dakı ашыры сағın hızла үкселмесı ісін бır ортам yarat-тіғını ifade едебılırız. Örneğın, Avus-turya'da Heinz Christian Strache'nın ашыры сағсı Avusturya Özgүrlүк Par-tısı'nın (FPÖ) үкселішı, Hollanda'da Geert Wilders'in ашыры сағсı Özgүrlүк Partısı'nın (PVV) parlamentodakı san-dalye sayısını artırmасı, İsveç'te Jim-mie Akesson'un liderліğіндекі гоç ve İslam карşıtı İsveç Demokratları Parti-si'nin (SD) үсүнсү бүюк partı olмасı ve Fransa'da Marine Le Pen'in ашı-

spiegel.de

ÖZELLİKLE SON YILLARDA ÜLKEDEKİ AŞIRI SAĞCI TERÖR EYLEMLERİNİN ARTMASININ, ALMANYA'DAKİ HATTA TÜM AVRUPA'DAKİ GÖÇMEN KARŞITLIĞI VE İSLAMOFOBİNİN YÜKSELMESİNDEN DE KAYNAKLANDIĞI İFADE EDİLEBİLİR

СОҢҒЫ ЖЫЛДАРЫ ГЕРМАНИЯДАҒЫ ЖӘНЕ ТІПТІ БҮКІЛ ЕУРОПАДАҒЫ ИММИГРАЦИЯҒА ҚАРСЫЛЫҚ ПЕН ИСЛАМОФОБИЯНЫҢ АРТУЫ САЛДЫРЫНАН ДА ЕЛДЕГІ ӘСІРЕ ОҢШЫЛ ТЕРРОРИСТІК АРЕКЕТТЕРДІҢ КӨБЕЙГЕНІН АЙТУҒА БОЛАДЫ

құрылған Оң партия жаңа құрылға-нына және мүшелер санының аз болғанына қарамастан, 2014 жылы мамырда өткен Солтүстік Рейн-Вестфалиядағы жергілікті сайлауында Дортмунд мәжілісінде 1 депутаттық орынға және Хамм 1 депутаттық орынға қол жеткізді (Nrw.de, 2014). Ал, 2013 жылдың қыркүйегінде құрылған III. Weg партиясы, 2019 жылы мамырда өткен Саксония жергілікті сайлауында Плауен мәжілісінде 1 депутат-тық орынды жеңіп алды (Plauen.de, 2019). Осыған ұқсас, әсіресе, 2013 жылдың ақпан айында құрылған AfD партиясының жылдам күше-юі елдегі асқына бастаған әсіре оңшылдың бір көрінісі деуге бо-лады. Әсіре оңшыл деп сипатта-латын AfD партиясы 2017 жылғы Федералды мәжіліс сайлауында 12,6%-дық дауыспен үшінші ірі партия ретінде алғаш рет Фе-дералды мәжілісте орын алды (Bundeswahlleiter, 2017). Осылайша, 1945 жылдан бері алғаш рет әсіре оңшыл партия ретінде Бундеста-ға кірген AfD кейінгі әр жергілікті сайлауда көбірек дауыс жинаумен қатар, тіпті 2019 жылдың мамыр айында Еуропалық парламент сайлауында 11 депутаттық орын-ды жеңіп алып, алғаш рет Еуропа-лық парламентке де кіріп үлгерді. BfV жариялаған Германиядағы 32 мыңға жуық әсіре оңшылдыққа бейімдердің көпшілігі жоғарыда аталған оңшыл саяси партиялар-дың мүшелері екенін ескерсек, үл-кен саясаттың сахынасы саналатын Федералды мәжіліс пен Еуропалық парламентте де өз орнын тапқан аталмыш әсіре оңшыл беталыс, Германиядағы әсіре оңшыл терро-ристтік әрекеттердің көбеюіне түрт-кі болуы ықтимал.

Аймақтық тұрғыдан қарасты-рғанда, соңғы жылдары Еуро-палық Одақ (ЕО) елдерінде де әсіре ұлтшыл, иммиграция мен Исламға қарсы көзқарастың пай-

ры сағсы Fransa Улusal Cephe Partisi'нин (FN) etkisinin artması, Almanyа'da ашыры сағын veya ашыры сағсы тероризмин үйкселmesine neden olan bölgesel faktörler olarak gösterilebilir.

Özet olarak, дүнянын ABD, Çin ve Japon-ya'dan sonra дөрдүңсү ve AB'nin ise en бүйүк ekonomisi olan Almanyа'da ашыры сағсы тероризмин artması, öncelikle үлкенin siyasi ve sosyal istikrarını ve güvenliğini etkileye-bilecek бүйүк bir tehdit olarak görölmekte-dir. Dolayısıyla Almanyа hükümeti, ашыры сағсы тероризмин arkasında tarihi, dini-ideolojik, si-yasi, bölgesel ve diğer nedenleri inceleyerek gerekli güvenlik önlemleri ve yasal düzenle-meler çerçevesinde mücadele etmelidir. Bu bağlamda, дөрдүңсү kez iktidarda olan An-gele Merkel'in görev süresinin sonuna yak-laştığı dikkate alındığında, Almanyа'nın bir sonraki hükümetinin karşılaşması muhtemel бүйүк sorunlar arasında ашыры сағсы терорүн olduğu söylenebilir.

Kaynaklar:

1. AAS (2020). Sağcı terör ölümleri. Alınan yer: <https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/todesopfer-rechter-gewalt/>. Erişim tarihi: 16.03.2020.
2. BfV (2018). Aşırı sağcı sempatanlar hakkında. Alınan yer: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/zahlen-und-fakten-rechtsextremismus/rechtsextremistisches-personenpotenzial-2018>. Erişim tarihi: 16.03.2020.

да болуы мен артуы Германиядағы әсіре оңшылдықтың тез ұлғаюына орай туды-рғанын айта аламыз. Мысалы, Австрияда Хайнц-Кристиан Штрахенің оңшыл Ав-стриялық еркіндік партиясының (FPÖ) кү-шеюі, Нидерландыда Герт Вилдерстің әсіре оңшыл Еркіндік партиясының (PVV) пар-ламенттегі орынын нығайтуы, Швецияда Димми Акессонның басшылығындағы им-миграцияға және Исламға қарсы Швеция демократтар партиясының (SD) елдігі үшін-ші үлкен партияға айналуы және Франция-да Марин Ле Пеннің әсіре оңшыл Француз ұлттық майдан партиясының (FN) ықпалы-ның артуын, Германиядағы әсіре оңшылдық пен әсіре оңшыл терроризмнің өршуіне себеп болған аймақтық факторлар ретінде көрсетуге болады.

Қорыта айтқанда, АҚШ, Қытай және Жапо-ниядан кейінгі әлемдегі төртінші ірі эконо-микаға және ЕО-дағы ең ірі экономикаға ие болып табылатын Германияда әсіре оңшыл терроризмнің өршуін елдің саяси және әлеуметтік тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне қатер төндіретін үлкен қауіп ретінде қа-растыруға болады. Сондықтан Германия үкіметі әсіре оңшыл терроризмнің аста-рында жатқан тарихи, діни-идеологиялық, саяси, аймақтық және тағы басқа себеп-терді зерделей отырып, керекті қауіпсіздік

3. BfV (2020). BfV'nin 12 Mart 2020'deki sağcı aşırılıkçılığa karşı mücadelenin durumu üzerine basın toplantısı. Alınan yer: [https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/ eingangsstatement-p-20200312-pressekonferenz-zum-stand-der-bekaempfung-des-rechtsextremismus](https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/eingangsstatement-p-20200312-pressekonferenz-zum-stand-der-bekaempfung-des-rechtsextremismus). Erişim tarihi: 17.03.2020.
4. Bundeswahlleiter (2017). 2017 Almanya Federal Meclis seçiminin sonuçları. Alınan yer: <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2017/ergebnisse/bund-99.html> Erişim tarihi: 20.03.2020.
5. GBA (2020). Yasaklanan aşırı sağcı örgütler. Alınan yer: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/verbotene-organisationen-rechtsextremismus>. Erişim tarihi: 18.03.2020.
6. GBA (2020). 19 Şubat 2020'de Hanau'da gerçekleşen saldırıya yönelik soruşturma durumu hakkında. Alınan yer: [https://www.generalbundesanwalt.de/SharedDocs/ Pressemitteilungen/DE/aktuelle/ Pressemitteilung2-vom-20-02-2020.html](https://www.generalbundesanwalt.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/aktuelle/Pressemitteilung2-vom-20-02-2020.html). Erişim tarihi: 16.03.2020.
7. GBA (2020). Aşırı sağcı terörizm. Alınan yer: https://www.generalbundesanwalt.de/DE/Unsere_Aufgaben/Terrorismus/Rechtsextremistischer-Terrorismus/rechtsextremistischer-Terrorismus_node.html. Erişim tarihi: 19.03.2020.
8. Geiges, Lars; Marg, Stine; Walter, Franz (2015). Pegida: Sivil toplumun kirli tarafı mı? Bielefeld: transcript Verlag, s. 28.
9. Kailitz, Susanne (2012). Almanya'da sağcı yeraltı terör grupları uzun bir geçmiş sahiptir. Alınan yer: https://www.das-parlament.de/2012/29_31/Themenausgabe/39830572-319404. Erişim tarihi: 19.03.2020.
10. NPD (2019). NPD tarihi. Alınan yer: <https://npd.de/geschichte-der-npd/>. Erişim tarihi: 20.03.2020.
11. Nrw.de (2014). Kommunalwahlen 2014. Alınan yer: <https://www.wahlergebnisse.nrw/kommunalwahlen/2014/index.html>. Erişim tarihi: 20.03.2020.
12. Plauen.de (2019). 26 Mayıs 2019 tarihindeki Plauen Yerel Meclis seçimlerinin sonuçları. Alınan yer: <https://www.plauen.de/media/dokumente/rathaus/wahlen/stadtratswahl2019bekergergebnis.pdf>. Erişim tarihi: 19.03.2020.

шаралары мен заңдық ережелер шеңберінде тиісті күрес жүргізуі керек. Бұл тұрғыда, төртінші рет билікте тұрған Ангела Меркельдің өкілеттік мерзімі аяқталуға жақын екенін ескере отырып, Германияның келесі үкіметі дүп келеуі мүмкін күрмеуі қиын мәселелердің басында және де әсіре оңшыл терроризм мәселесі тұрғанын айта аламыз.

**СІЯСЕТІН КALBİ OLAN
MECLİS VE AP'DE
KENDİSİNE YER BULAN
BU AŞIRI SAĞ AKIM,
ALMANYA'DAKİ AŞIRI
SAĞCI TERÖRİZM
EYLEMLERİNİN
ARTMASINA DA YOL
AÇABİLİR**

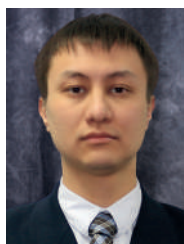
**ҮЛКЕН САЯСАТТЫҢ
САХЫНАСЫ
САНАЛАТЫН
ФЕДЕРАЛДЫ
МӘЖЛІС ПЕН
ЕУРОПАЛЫҚ
ПАРЛАМЕНТТЕ ДЕ
ӨЗ ОРНЫН ТАПҚАН
АТАЛМЫШ ӘСІРЕ
ОҢШЫЛ БЕТАЛЫС,
GERMANYADAҒЫ
ӘСІРЕ ОҢШЫЛ
TERRORISTİK
ӘРЕКЕТТЕРДІҢ
КӨБЕЮІНЕ ТҮРТКІ
БОЛУЫ ЫҚТИМАЛ**

Дереккөз:

1. AAS (2020). Оңшыл терроризмнің құрбандары. Сілтеме: <https://www.amadeu-antonio-stiftung.de/todesopfer-rechter-gewalt/>. Қаралған уақыты: 16.03.2020.
2. BfV (2018). Әсіре оңшылдыққа бейімдер туралы. Сілтеме: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/zahlen-und-fakten-rechtsextremismus/rechtsextremistisches-personenpotenzial-2018>. Қаралған уақыты: 16.03.2020.
3. BfV (2020). BfV-нің 2020 жылғы 12 наурыздағы оңшыл экстремизммен күрестің жағдайы туралы баспасөз конференциясы. Сілтеме: <https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/vortraege/ eingangsstatement-p-20200312-pressekonferenz-zum-stand-der-bekaempfung-des-rechtsextremismus>. Қаралған уақыты: 17.03.2020.
4. Bundeswahlleiter (2017). 2017 жылғы Германия Федералды мәжіліс сайлауының қорытындысы. Сілтеме: <https://www.bundeswahlleiter.de/bundestagswahlen/2017/ergebnisse/bund-99.html>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.
5. GBA (2016). Шектелген әсіре оңшыл ұйымдар. Сілтеме: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/verbotene-organisationen-rechtsextremismus>. Қаралған уақыты: 18.03.2020.
6. GBA, 2020. 2020 жылғы 19 ақпанда Ханнауға туындағын шабуылды тергеу жағдайы туралы. Сілтеме: [https://www.generalbundesanwalt.de/SharedDocs/ Pressemitteilungen/DE/aktuelle/ Pressemitteilung2-vom-20-02-2020.html](https://www.generalbundesanwalt.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/aktuelle/Pressemitteilung2-vom-20-02-2020.html). Қаралған уақыты: 16.03.2020.
7. GBA (2020). Әсіре оңшыл терроризм. Сілтеме: https://www.generalbundesanwalt.de/DE/Unsere_Aufgaben/Terrorismus/Rechtsextremistischer-Terrorismus/rechtsextremistischer-Terrorismus_node.html. Қаралған уақыты: 19.03.2020.
8. Geiges, Lars; Marg, Stine; Walter, Franz (2015). Пегида: азаматтық қоғамның лас жағы ма? Bielefeld: transcript Verlag, s. 28.
9. Kailitz, Susanne (2012). Германиядағы әсіре оңшыл жасырын террористік топтарының ұзақ тарихы бар. Сілтеме: <https://www.dasparlament.de/2012/2931/Themenausgabe/39830572-319404>. Қаралған уақыты: 19.03.2020.
10. NPD (2019). NPD тарихы. Сілтеме: <https://npd.de/geschichte-der-npd/>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.
11. Nrw.de (2014). Жергілікті сайлау 2014. Сілтеме: <https://www.wahlergebnisse.nrw/kommunalwahlen/2014/index.html>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.
12. Plauen.de (2019). 2019 жылы 26 мамырда өткен жергілікті мәжіліс сайлауының нәтижелері. Сілтеме: <https://www.plauen.de/media/dokumente/rathaus/wahlen/stadtrat swahl2019bekergergebnis.pdf>. Қаралған уақыты: 19.03.2020.

KAZAKHSTAN'S UPDATED FOREIGN POLICY CONCEPT: OLD PRINCIPLES, NEW APPROACHES

ASSET ORDABAYEV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
JUNIOR RESEARCH FELLOW
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
МЛАДШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ОБНОВЛЕННАЯ КОНЦЕПЦИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХ- СТАНА: СТАРЫЕ ПРИНЦИПЫ, НОВЫЕ ПОДХОДЫ

On March 6, 2020, President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev approved the country's foreign policy concept for 2020-2030 [Akorda, 2020]. This is the first concept adopted under Tokayev as the head of state. It is also noteworthy that its effective period is almost twice as long as the previous one that was in effect from 2014 to 2020. The concept itself is a document that reflects the vision for the state's foreign policy and includes basic principles and general approaches to pursuing it. The presence of a foreign policy concept is not mandatory, but many states prefer to have such document since it provides a more holistic view of how the state sees the international system and its place in it. Moreover, the concept allows other players to evaluate foreign policy decisions of a particular country. Therefore, the creation of a concept indicating main directions of a country's foreign policy is considered as a valuable factor in global politics.

It should be noted that the general public had an opportunity to familiarize with and discuss the concept after the draft was published in the electronic legal database of the Ministry of Justice [Adilet, 2019]. It cannot be said that there was an active discussion, but some experts' opin-

**THE PRESENCE OF
A FOREIGN POLICY
CONCEPT IS NOT
MANDATORY, BUT
MANY STATES PREFER
TO HAVE SUCH
DOCUMENT**

**НАЛИЧИЕ
ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕ-
СКОЙ КОНЦЕПЦИИ
НЕ ЯВЛЯЕТСЯ
ОБЯЗАТЕЛЬНЫМ,
НО МНОГИЕ
ГОСУДАРСТВА
ПРЕДПОЧИТАЮТ
ИМЕТЬ ТАКОЙ
ДОКУМЕНТ**

6 марта 2020 года президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев утвердил концепцию внешней политики страны на 2020-2030 годы [Акорда, 2020]. Это первая концепция, принятая при Токаеве в качестве главы государства. Также следует отметить, что срок ее действия почти вдвое превышает срок предыдущей, которая действовала с 2014 по 2020 годы. Сама концепция является документом, отражающим видение внешней политики государства, и включает в себя основные принципы и общие подходы к ее реализации. Наличие внешнеполитической концепции не является обязательным, но многие государства предпочитают иметь такой документ, поскольку он дает более целостное представление о том, как государство видит международную систему и свое место в ней. Более того, концепция позволяет другим акторам оценивать внешнеполитические решения той или иной страны. Поэтому создание концепции с указанием основных направлений внешней политики страны считается ценным фактором в мировой политике.

Следует отметить, что широкая общественность получила возможность ознакомиться и обсудить

ions were voiced in the media and social networks. It is also difficult to say unequivocally whether their opinion had any impact on the final document. However, some changes, which were made in the paragraph regarding priority countries in foreign policy, could be interpreted as an indirect confirmation that the government heard alternative opinions, as discussed below.

Analyzing the concept, we can distinguish two main ideas – foreign policy should contribute to promoting Kazakhstan’s economic development and to ensuring its security. The document indicates that it is in line with the foreign policy course pursued by the country’s first president, Nursultan Nazarbayev. It summarizes the experience of the past years and contains some of the old tasks and outlines new ones [Akorda, 2020]. This approach indicates the stability and predictability of the country’s foreign policy. The first chapter identifies key challenges that can adversely affect the achievement of Kazakhstan’s foreign policy goals, in particular the clash between globalism and nationalism [Akorda, 2020]. Indeed, this is reflected in the growing popularity of right-wing ideas and the ascent of politicians, who seek to create trade barriers and reduce the participation of countries in economic integration. The clearest example is the withdrawal of the United Kingdom

концепцию после того, как ее проект был опубликован в электронной базе законодательства Министерства юстиции [Адилет, 2019]. Нельзя сказать, что была активная дискуссия, но мнения некоторых экспертов были озвучены в СМИ и социальных сетях. Трудно также однозначно утверждать, повлияло ли каким-то образом их мнение на итоговый документ. Тем не менее, некоторые изменения, внесенные в пункт о приоритетных странах во внешней политике, могут быть истолкованы как косвенное подтверждение того, что правительство услышало альтернативные мнения, как описано ниже.

Анализируя концепцию, можно выделить две основные идеи – внешняя политика должна способствовать экономическому развитию Казахстана и обеспечению его безопасности. В документе отмечается, что он соответствует внешнеполитическому курсу первого президента страны Нурсултана Назарбаева. Он обобщает опыт прошлых лет, содержит некоторые из прежних задач и очерчивает новые [Акорда, 2020]. Такой подход свидетельствует о стабильности и предсказуемости внешней политики страны. В первой главе указаны ключевые проблемы, которые могут негативно повлиять на достижение целей внешней политики Казахстана, в частности, столкно-

from the European Union.

After identifying the main risks, the concept outlines the mechanisms by which Kazakhstan can achieve foreign policy goals. This is a multi-vector, pragmatic and proactive foreign policy that ensures the country's status as a responsible member of the world community, a key participant of the geopolitical and geo-economic processes on the Eurasian continent, and a leading state in the Central Asian region [Akorda, 2020]. Despite the discussions about the need to determine a specific direction in foreign policy, the country's leadership included these elements in the concept again and will continue to try to balance between major global and regional actors. In practice, this leads to various risks and asymmetry, but it is the most prudent policy in the context of a growing "interdependence of countries and regions" [Akorda, 2020].

However, it must be emphasized that the new concept no longer highlights the "central and coordinating role" of the UN in the formation of the international system [MFA of Kazakhstan, 2014]. Moreover, now there is no task of interacting with the UN headquarters to achieve certain goals. At present, the primary task for Kazakhstan is transforming the UN hub in Almaty into a UN interregional center for sustainable development and assisting its activities in the Central Asian states and Afghanistan [Akorda, 2020]. Previously, the special role of the UN was associated with the membership of Kazakhstan in the UN Security Council [Strategy 2050, 2019].

Interestingly, the concept does not mention soft power. It is unclear why this term is absent, although in recent years Kazakhstan has been quite active in promoting its image internationally. In particular, some well-known people have appeared in the

**ANALYZING THE
CONCEPT, WE
CAN DISTINGUISH
TWO MAIN IDEAS
– FOREIGN POLICY
SHOULD CONTRIBUTE
TO PROMOTING
KAZAKHSTAN'S
ECONOMIC
DEVELOPMENT AND
TO ENSURING ITS
SECURITY**

**АНАЛИЗИРУЯ
КОНЦЕПЦИЮ,
МОЖНО ВЫДЕЛИТЬ
ДВЕ ОСНОВНЫЕ
ИДЕИ – ВНЕШНЯЯ
ПОЛИТИКА
ДОЛЖНА
СПОСОБСТВОВАТЬ
ЭКОНОМИЧЕСКОМУ
РАЗВИТИЮ
КАЗАХСТАНА И
ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЕГО
БЕЗОПАСНОСТИ**

вение между глобализмом и национализмом [Акорда, 2020]. Действительно, это отражается в растущей популярности правых идей и появлению во власти политиков, которые стремятся создать торговые барьеры и уменьшить участие стран в экономической интеграции. Самый яркий пример этого – выход Великобритании из Европейского Союза.

После определения основных рисков в концепции изложены механизмы, с помощью которых Казахстан может достичь своих внешнеполитических целей. Это многовекторная, прагматичная и проактивная внешняя политика, обеспечивающая статус страны как ответственного члена мирового сообщества, ключевого участника геополитических и геоэкономических процессов на евразийском континенте и ведущего государства в Центрально-Азиатском регионе [Акорда, 2020]. Несмотря на дискуссии о необходимости определения конкретного направления внешней политики, руководство страны вновь включило эти элементы в концепцию и будет продолжать пытаться балансировать между основными глобальными и региональными акторами. На практике это приводит к различным рискам и асимметрии, но в контексте растущей «взаимозависимости стран и регионов» [Акорда, 2020] это наиболее оправданная политика.

Однако следует подчеркнуть, что новая концепция больше не подчеркивает «центральную и координирующую роль» ООН в формировании международной системы [МИД Казахстана, 2014]. Более того, теперь нет задачи взаимодействия со штаб-квартирой ООН для достижения определенных целей. В настоящее время основной задачей для Казахстана является преобразование хаба ООН в Алматы в межрегиональный центр ООН по устойчивому развитию и содействие его деятельности в государствах Цен-

country, who could be public ambassadors and assist in increasing interest to Kazakhstan. Besides, there is no longer any mention of integration with the Central Asian states in the concept. Now, it just says about "an extension of multilateral dialogue and cooperation in the region", but does not mention informal meetings of Central Asian leaders [Akorda, 2020]. This change could be explained by a possibility that Nur-Sultan has adopted a new approach towards integration efforts in the region and, in line with this change, uses other ideas and words to show the transformation of its policy. Therefore, the concept mentions that efforts will be undertaken to strengthen the existing formats for interaction of the Central Asian states with external partners [Akorda, 2020]. For instance, the C5+1 dialogue platform brings together the five regional states and the United States, and other actors use a similar format to cooperate with the region. It is possible that new cooperative mechanisms will appear in the near future, while existing ones will reach a new level.

The concept changes an emphasis in relations with countries and regions. The importance of integration is decreasing, while the role of bilateral formats is growing with the

тральной Азии и Афганистане [Акорда, 2020]. Ранее особая роль ООН была связана с членством Казахстана в Совете Безопасности ООН [Strategy 2050, 2019].

Интересно, что в концепции не упоминается мягкая сила. Неясно, почему этот термин отсутствует, хотя в последние годы Казахстан довольно активно продвигал свой имидж на международном уровне. В частности, в стране появились известные люди, которые могли бы стать публичными послами и способствовать росту интереса к Казахстану. Кроме того, в концепции больше не упоминается интеграция с государствами Центральной Азии. Теперь в ней лишь говорится о «расширении многостороннего диалога и сотрудничества в регионе», но не упоминаются неформальные встречи центральноазиатских лидеров [Акорда, 2020]. Это изменение можно объяснить тем, что Нур-Султан, возможно, принял новый подход к интеграционным усилиям в регионе и в соответствии с этим изменением использует другие идеи и слова, чтобы показать трансформацию своей политики. Поэтому в концепции отмечается, что будут предприняты усилия по укреплению существующих форматов взаимодействия государств Центральной

exception of the EAEU. At the same time, a discussion about priority countries has been raised lately. In the concept's draft version, the countries that are of special interest to Nur-Sultan were listed in a particular order, which prompted observers to call Russia as the main vector of Kazakhstan's foreign policy. However, in the final version, the countries are listed in one sentence: Russia remains the first, but is followed by China, the United States, the Central Asian and European countries, which should emphasize the multi-vector nature of Kazakhstan's foreign policy. Perhaps the authors of the concept made this change, taking note of some opinions that prioritizing partner countries could have a negative impact.

An important point in the new concept is the economy. In the previous version, the economy was also given a lot of attention, but this version has a separate paragraph about priorities in economic diplomacy. Analyzing this paragraph, it could be assumed that the government would use foreign policy to implement three tasks: to attract investment to the country, to help local enterprises to export their goods and to work intensively to turn the country into a transit and logistics hub [Akorda, 2020]. The mentioned tasks, if achieved, would surely help the economy, but it is difficult to imagine how foreign policy could assist in attracting investments in the absence of necessary reforms. In partic-

Азии с внешними партнерами [Акорда, 2020]. К примеру, диалоговая платформа C5+1 объединяет пять государств региона и США, и другие акторы применяют аналогичный формат для сотрудничества с регионом. Возможно, в ближайшем будущем появятся новые механизмы сотрудничества, а существующие выйдут на новый уровень.

Концепция меняет акцент в отношениях со странами и регионами. Снижается значение интеграции, усиливается роль двусторонних форматов, за исключением ЕАЭС. В то же время в последнее время шла дискуссия о приоритетных странах. В проекте концепции страны, представляющие особый интерес для Нур-Султана, были перечислены в определенном порядке, что дало наблюдателям повод называть Россию главным вектором внешней политики Казахстана. Тем не менее, в окончательном варианте страны перечислены в одном предложении: Россия осталась первой, но за ней следуют Китай, США, страны Центральной Азии и Европы, что должно подчеркнуть многовекторный характер внешней политики Казахстана. Возможно, авторы концепции внесли это изменение, приняв во внимание мнения о том, что приоритизация стран-партнеров может оказать негативное влияние.

Важным моментом в новой концепции является экономика. В предыдущей версии экономике также уделялось много внимания, но в этой версии ей посвящен отдель-

ular, such reforms include strengthening Kazakhstan's judiciary system, increasing the effectiveness of the mechanisms that protect rights of foreign investors and establishing a stable tax legislation. Currently, foreigners continue to invest in Kazakhstan, but, with certain improvements in line with the foreign policy concept, the investment climate could become more attractive.

The concept has a part concerning the global agenda. Among other things, the government recognizes climate change as a threat to national security. The concept marks the need for creating regional mechanisms for the rational use of water, the rehabilitation of territories of the former Semipalatinsk test site and the Aral Sea, as well as efforts for combating desertification [Akorda, 2020]. However, Kazakhstan does not have global initiatives on the climate change track, and perhaps Nur-Sultan should put forward such an initiative. Even if it is declarative, this will demonstrate the country's willingness to cooperate on the issue. On top of all, Kazakhstan has several dialogue platforms in the framework of environmental cooperation, which it can use for interaction.

In conclusion, the new concept of Kazakhstan's foreign policy as a whole reflects the main trends in world politics. In our opinion, it outlines specific goals and objectives that are attainable with an effective policy in place. Kazakhstan quite clearly understands its position in the region and sets the task of becoming a leader in Central Asia. The concept consolidates the desire of Kazakhstan for regional leadership. This approach increases risks, but also provides additional opportunities. Finally, the main focus of this concept is in line with one of the key tasks of internal policy, which is strengthening the economic development of the country.

THE MENTIONED TASKS WOULD SURELY HELP THE ECONOMY, BUT IT IS DIFFICULT TO IMAGINE HOW FOREIGN POLICY COULD ASSIST IN ATTRACTING INVESTMENTS IN THE ABSENCE OF NECESSARY REFORMS

УПОМЯНУТЫЕ ЗАДАЧИ, БЕЗУСЛОВНО, ПОМОГУТ ЭКОНОМИКЕ, НО СЛОЖНО ПРЕДСТАВИТЬ, КАК ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА БУДЕТ СОДЕЙСТВОВАТЬ ПРИВЛЕЧЕНИЮ ИНВЕСТИЦИЙ ПРИ ОТСУТСТВИИ НЕОБХОДИМЫХ РЕФОРМ

ный параграф о приоритетах экономической дипломатии. Анализируя этот параграф, можно предположить, что правительство будет использовать внешнюю политику для решения трех задач: привлечение инвестиций в страну, содействие местным предприятиям в экспорте продукции и интенсивная работа по превращению страны в транзитно-логистический центр [Акорда, 2020]. Упомянутые задачи, если они будут выполнены, безусловно, помогут экономике, но сложно представить, как внешняя политика будет содействовать привлечению инвестиций при отсутствии необходимых реформ. В частности, такие реформы предполагают укрепление судебной системы Казахстана, повышение эффективности механизмов, защищающих права иностранных инвесторов, и создание стабильного налогового законодательства. В настоящее время иностранцы продолжают инвестировать в Казахстан, но при определенных улучшениях в соответствии с внешнеполитической концепцией инвестиционный климат может стать более привлекательным.

Концепция имеет часть, касающуюся глобальной повестки. В частности, правительство признает изменение климата угрозой национальной безопасности. В концепции отмечается необходимость создания региональных механизмов рационального использования воды, реабилитации территорий бывшего Семипалатинского полигона и Аральского моря, а также усилий по борьбе с опустыниванием [Акорда, 2020]. Однако у Казахстана нет глобальных инициатив в рамках изменения климата, и, возможно, Нур-Султану стоит выдвинуть такого рода инициативу. Даже если она будет носить декларативный характер, это продемонстрирует готовность страны к сотрудничеству в данном вопросе. К тому

References:

1. Akorda (2020). On the Concept of Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan for 2020 - 2030. Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazakhstan-na-2020-2030-gody. Accessed on 13.03.2020.
2. Adilet (2019). About the Draft Decree "On the Concept of Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan". Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000913>. Accessed on 15.03.2020.
3. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan (2014). The Concept of Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020. Retrieved from <http://www.mfa.kz/ru/content-view/kontsepsiya-vneshnoj-politiki-rk-na-2014-2020-gg>. Accessed on 14.03.2020.
4. Strategy 2050 (2019). Kazakhstan at the UN Security Council: goals and results. Retrieved from <https://strategy2050.kz/ru/news/52701/>. Accessed on 29.03.2020.

же, у Казахстана есть несколько диалоговых площадок в рамках экологического сотрудничества, которые он может использовать для взаимодействия.

В заключение необходимо отметить, что новая концепция внешней политики Казахстана в целом отражает основные тенденции мировой политики. По нашему мнению, в ней изложены конкретные цели и задачи, которые достижимы при проведении эффективной политики. Казахстан

достаточно четко понимает свою позицию в регионе и ставит задачу стать лидером в Центральной Азии. Концепция закрепляет стремление Казахстана к региональному лидерству. Такой подход увеличивает риски, но также предоставляет дополнительные возможности. Наконец, основная направленность этой концепции соответствует одной из ключевых задач внутренней политики, которая заключается в укреплении экономического развития страны.

Источники:

1. Акорда (2020). О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы. Доступен по адресу: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazakhstan-na-2020-2030-gody. Дата обращения: 13.03.2020.
2. Адилет (2019). О проекте Указа Президента Республики Казахстан «О Концепции внешней политики Республики Казахстан». Доступен по адресу: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000913>. Дата обращения: 15.03.2020.
3. МИД РК (2014). Концепция внешней политики РК на 2014-2020 гг. Доступен по адресу: <http://www.mfa.kz/ru/content-view/kontsepsiya-vneshnoj-politiki-rk-na-2014-2020-gg>. Дата обращения: 14.03.2020.
4. Strategy 2050 (2019). Казахстан в СБ ООН: цели и результаты. Доступен по адресу: <https://strategy2050.kz/ru/news/52701/>. Дата обращения: 29.03.2020.

PRESCHOOL EDUCATION: RESPONSIBILITY AND NEEDS

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ПОТРЕБНОСТИ

The importance of the early period in the lives of children, that is, from the moment of birth to the time they enter school, has become more clearly recognized by society in recent years, and all countries of the world. What previously seemed to be a purely family affair and the care of the parents, has received a broader interpretation. It turned out thanks to research in various fields of science - from neurobiology to sociolinguistics, that fundamental opportunities are laid during this period that not only allow children to study the environment world, but also make them those social beings on whom the further development of our planet depends. The speed of a person's formation in this period is many times greater than in all other stages of life, and those who care and educate the baby at this time, as well as what they invest in the child, determine all of his or her future fate [Rhian, 2020].

The development of these two most important areas - who are the actors and what is the content - has been taken up by the American National Association for the Education of Young Children (NAEYC), which understands the inextricable link between well-educated, well-paid early childhood educators and the quality

**THE IMPORTANCE OF
THE EARLY PERIOD
IN THE LIVES OF
CHILDREN HAS
BECOME MORE
CLEARLY RECOGNIZED
BY SOCIETY IN RECENT
YEARS**

**ВАЖНОСТЬ РАННЕГО
ПЕРИОДА В ЖИЗНИ
ДЕТЕЙ ПОЛУЧИЛА
БОЛЕЕ ШИРОКОЕ
ПРИЗНАНИЕ ПО
ВСЕМУ МИРУ В
ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ**

Важность раннего периода в жизни детей, а именно, с момента рождения до момента поступления в школу, получила более широкое признание по всему миру в последние годы. То, что ранее считалось исключительно семейной заботой и делом родителей, получило более широкое толкование. Благодаря исследованиям в различных областях науки - от нейробиологии до социолингвистики - было подтверждено, что в этот период закладываются фундаментальные способности, которые не только позволяют детям изучать окружающий мир, но и делают их теми социальными существами, от которых зависит дальнейшее развитие планеты. Скорость формирования человека в этот период во много раз выше, чем на всех других этапах жизни, и влияние тех, кто заботится и воспитывает ребенка в это время, а также того, что они вкладывают в ребенка, определяет его или ее будущую судьбу [Райан, 2020].

Развитие этих двух наиболее важных областей - акторов и производимого ими контента - было взято на себя Американской национальной ассоциацией образования детей младшего возраста

of the learning environment they create. For this purpose, the "Power to the Profession" (P2P) task force was formed in collaboration with thousands of educators, individual stakeholders and partner organizations, which over the past 2-3 years has been working to create a vision of a single preschool education profession with clear roles and responsibilities, training, and appropriate compensation. The goal of this initiative is to provide every child, from birth, with the opportunity to receive high-quality pre-school education [NAEYC, 2020].

Most experts note significant shortcomings of a fragmented, isolated and insufficiently resourced system that does not support the effectiveness of early childhood educators, even in developed countries. There are, of course, good examples and achievements in certain regions and in the conditions of early training, where employees are equally well compensated and well prepared, and where significant measures have been taken to ensure quality. However, the reality for the vast majority of early childhood education work-

(NAEYC), которая понимает неразрывную связь между хорошо образованными, хорошо оплачиваемыми воспитателями и качественной образовательной средой, которую они создают. С этой целью в сотрудничестве с тысячами педагогов, индивидуальными заинтересованными лицами и партнерскими организациями была сформирована целевая группа «Возможности для профессии» (P2P), которая в течение последних 2-3 лет работала над созданием концепции единой дошкольной образовательной профессии с четко прописанными ролями, обязанностями, программами обучения и соответствующей компенсацией. Цель этой инициативы - с рождения предоставить каждому ребенку возможность получить высококачественное дошкольное образование [NAEYC, 2020].

Большинство экспертов отмечают существенные недостатки раздробленной, изолированной и недостаточно обеспеченной ресурсами системы, которая не

ers or the early childhood education ecosystem is poor.

This National Task Force includes 15 national organizations that represent and interact with large groups of specialists in the field of early childhood, regularly meet to discuss and reach consensus on general recommendations for promoting the preschool education profession. The program is supported by such influential financial funds as the Alliance for Early Success, the Bill and Melinda Gates Foundation, the Buffett Early Childhood Fund, the Child Development Fund, the Richard W. Goldman Family Foundation, the W. Clement Foundation and Jesse W. Stone and W.K. Kellogg Foundation.

High responsibility requires high professionalism. P2P believes that this primarily requires accredited, recognized, high-quality vocational training programs in the field of preschool education with special knowledge, skills, and competencies. One of the main recommendations made by the Profession Power Task Force was that NAEYC Training Standards should serve as the basis for the core knowledge and competencies of the profession, with some key changes. The revision of the standards is expected to be a comprehensive and collaborative process, ensuring the representation of experts in the field, as well as organizations whose competency documents will be reviewed. The revised standards have been renamed "Professional Standards and Competencies for Early Carers". These standards will then be intended for the widespread use and official adoption. Access to these educational programs should be flexible in form, time, and place (including online), they should combine basic academic preparation and innovative and practical approaches. After creating a universal foundation, it is

**MOST EXPERTS
NOTE SIGNIFICANT
SHORTCOMINGS
OF A FRAGMENTED,
ISOLATED AND
INSUFFICIENTLY
RESOURCED SYSTEM
THAT DOES NOT
SUPPORT THE
EFFECTIVENESS OF
EARLY CHILDHOOD
EDUCATORS**

**БОЛЬШИНСТВО
ЭКСПЕРТОВ
ОТМЕЧАЮТ
СУЩЕСТВЕННЫЕ
НЕДОСТАТКИ
РАЗДРОБЛЕННОЙ,
ИЗОЛИРОВАННОЙ
И НЕДОСТАТОЧНО
ОБЕСПЕЧЕННОЙ
РЕСУРСАМИ
СИСТЕМЫ, КОТОРАЯ
НЕ ПОДДЕРЖИВАЕТ
ЭФФЕКТИВНОСТЬ
ДЕТСКИХ
ВОСПИТАТЕЛЕЙ**

поддерживает эффективность детских воспитателей даже в развитых странах. Конечно, есть хорошие примеры и достижения в определенных регионах и в условиях раннего обучения, где работники одинаково хорошо вознаграждаются и хорошо подготавливаются, и где были приняты значительные меры для обеспечения качества. Однако реальность для подавляющего большинства работников дошкольного образования или экосистемы раннего детства в целом оставляет желать лучшего.

В Национальную Целевую Группу входят 15 национальных организаций, которые представляют и взаимодействуют с большими группами специалистов в области детского развития, регулярно встречаются для обсуждения и достижения консенсуса по общим рекомендациям по продвижению дошкольного образования. Программу поддерживают такие влиятельные финансовые фонды, как Альянс за ранний успех, Фонд Билла и Мелинды Гейтс, Фонд детского развития Баффета, Фонд развития ребенка, Фонд семьи Ричарда В. Голдмана, Фонд Клемента и Фонд Джесс В. Стоун и В.К.Келлогга.

Большая ответственность требует высокого профессионализма. P2P считает, что прежде всего необходимы аккредитованные, признанные, высококачественные программы профессионального обучения в области дошкольного образования со специальными знаниями, навыками и компетенциями. Одна из основных рекомендаций, сделанных рабочей группой P2P, заключалась в том, что Стандарты обучения NAEYC с некоторыми важными изменениями должны служить основой для ключевых знаний и компетенций профессии. Ожидается, что проверка и

possible to advance specializations in narrower areas of corrective, multilingual, inclusive, creative and other types of education, caring for special children, working in development centers, large childcare centers, at home and in other places. If state agencies are responsible for educational programs, then professional organizations are responsible for specialization [NAEYC, 2020].

After completion of training, each teacher and educator must obtain a license that will allow him/her to carry out professional activities. A license issued by the state allows a person to legally educate children at the pre-school level and indicates that the applicant has the necessary knowledge and skills to fulfill the duties of an Early Childhood Educator with the designation ECE I, II or III, which is confirmed by the completion of the program training, passing internship and passing the test of competency assessment [Saskatchewan, n.d.].

At the same time, P2P indicates that educators can only be held responsible if they receive the necessary and sufficient support, resources and infrastructures. Unfortunately,

пересмотр стандартов будут представлять собой комплексный процесс, обеспечивающий представительство экспертов, а также организаций, чья компетентность будет дополнительно проверена. Пересмотренные стандарты будут переименованы в «Профессиональные стандарты и компетенции для лиц, осуществляющих ранний уход». Эти стандарты затем будут предназначены для широкого использования и официального принятия. Доступ к этим образовательным программам должен быть гибким по форме, времени и месту (включая онлайн), они должны сочетать базовую академическую подготовку и инновационные и практические подходы. Создав универсальный фонд, можно продвигать специализации в более узких областях коррекционного, многоязычного, инклюзивного, творческого и других видов образования, ухода за особыми детьми, работы в центрах развития, крупных детских учреждениях, на дому и в других местах. Если государственные учреждения отвечают за образовательные программы, то профессиональные организации отвечают за специализацию

many state educational bodies raise the expectations and requirements for teachers without sufficient attention or funding the necessary means of support and increase remuneration. Often this leads to the fact that talented young people cannot even enter this sphere, even if they have a desire and love for this profession, and those who are already in it decide to leave the field. Investing in education and rewarding those who work in the field of preschool education is the best strategy for ensuring the anti-crisis stable activity of this sector.

The main mission of Power to the Profession is that to receive significant and sustainable public investment that would allow all children to have a high-quality education in early childhood, preschool educators and stakeholders must agree on some clear, fundamental elements of the ecosystem to receive a diverse effective, fair and well-paid profession. In the context of deep social and economic transformations, many risks, and adverse effects on the health and development of children, governments should direct investments to:

- increasing compensation for early childhood caregivers;
- adequate funding of comprehensive scholarships and other support needed by potential and current preschool teachers to obtain and maintain the credentials and state licenses specified in the P2P recommendations;
- securing government funding for training programs that demonstrate compliance with candidate training in professional standards and competencies;
- support for training programs requiring accreditation or recognition;
- expanding access to broadband in-

EACH TEACHER AND EDUCATOR MUST OBTAIN A LICENSE THAT WILL ALLOW HIM/HER TO CARRY OUT PROFESSIONAL ACTIVITIES

КАЖДЫЙ УЧИТЕЛЬ И ПРЕПОДАВАТЕЛЬ ДОЛЖЕН ПОЛУЧИТЬ ЛИЦЕНЗИЮ, КОТОРАЯ ПОЗВОЛИТ ЕМУ ИЛИ ЕЙ ЗАНИМАТЬСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

[NAEYC, 2020].

После завершения обучения каждый учитель и преподаватель должен получить лицензию, которая позволит ему или ей заниматься профессиональной деятельностью. Лицензия, выданная государством, позволяет лицу на законных основаниях обучать детей на дошкольном уровне и подтверждает, что заявитель обладает необходимыми знаниями и навыками для выполнения обязанностей дошкольного воспитателя с обозначениями ECE I, II или III, которые подтверждают завершение программы обучения, прохождение интернатуры и сдачи теста на оценку компетентности [Saskatchewan, б.д.].

В то же время P2P указывает, что преподаватели могут нести ответственность только в том случае, если они получают необходимую и достаточную поддержку, ресурсы и инфраструктуру. К сожалению, многие государственные образовательные органы завышают ожидания и требования к учителям без достаточного финансирования необходимых средств поддержки и повышения заработной платы. Часто это приводит к тому, что талантливые молодые люди не могут войти в эту сферу, даже если у них есть приверженность и любовь к этой профессии, а те, кто уже в ней находятся, решают покинуть данную область. Инвестирование в образование и поощрение тех, кто работает в сфере дошкольного образования, - лучшая стратегия для обеспечения стабильной деятельности этого сектора.

Основная миссия P2P заключается в том, чтобы получить значительные и устойчивые государственные инвестиции, которые позволили бы открыть всем детям доступ к высококачественному образованию в

ternet, especially in rural areas, for access to online and hybrid training courses;

- holding employers accountable for compensation for preschool teachers is commensurate with increased government funding; and

- creation and support of common service models for family-based child care providers and other small early childhood education institutions [Power to the Profession, 2020].

Also, states must commit themselves to interact with and respond to professional members and professional organizations (such as associations and unions). Strengthening the voice of the teacher will lead to the more active participation of stakeholders and better results for children and families.

References:

1. NAEYC (2020). Draft Professional Standards and Competencies for Early Childhood Educators. Retrieved from <https://www.naeyc.org/resources/position-statements/draft-professional-standards-competencies>. Accessed on 16.03.2020.
2. NAEYC (2020). Power to the Profession. Retrieved from https://www.naeyc.org/sites/default/files/globally-shared/downloads/PDFs/our-work/initiatives/power_to_the_profession_7-8_final_for_web.

раннем детстве. Дошкольные педагоги и заинтересованные стороны должны договориться о некоторых четких, фундаментальных элементах экосистемы, чтобы создать эффективную, справедливую и хорошо оплачиваемую профессию. В контексте глубоких социальных и экономических преобразований, многих рисков и неблагоприятных последствий для здоровья и развития детей правительства должны направлять инвестиции на:

- увеличение компенсации лицам, обеспечивающим уход за детьми младшего возраста;

- финансирование комплексных стипендий и другой поддержки, необходимой будущим и нынешним учителям дошкольных учреждений для получения и сохранения квалификаций и государственных лицензий, указанных в рекомендациях Р2Р;

- обеспечение государственного финансирования учебных программ, демонстрирующих соответствие подготовки кандидатов профессиональным стандартам и компетенциям;

pdf. Accessed on 12.03.2020.

3. NAEYC (2020). Power to the Profession Overview. Retrieved from <https://www.naeyc.org/our-work/initiatives/profession/overview>. Accessed on 12.03.2020.
4. Rhian, Evans Allvin (2020). Why Aren't We Paying Early Childhood Educators What They're Worth?. Retrieved from <https://www.edsurge.com/news/2020-02-14-why-aren-t-we-paying-early-childhood-educators-what-they-re-worth?utm>. Accessed on 12.03.2020.
5. Saskatchewan (n.d.). Early Childhood Educator Certification. Retrieved from <https://www.saskatch Early Childhood Educator Certification> Retrieved from [ewan.ca/government/education-and-child-care-facility-administration/become-an-early-childhood-educator](https://www.saskatch Early Childhood Educator Certification). Accessed on 16.03.2020.

- поддержку программ обучения, требующих аккредитации или признания;

- расширение доступа к широкополосному интернету, особенно в сельской местности, для доступа к онлайн и гибридным учебным курсам;

- увеличение выплат вознаграждения

EDUCATORS CAN ONLY BE HELD RESPONSIBLE IF THEY RECEIVE THE NECESSARY AND SUFFICIENT SUPPORT, RESOURCES AND INFRASTRUCTURES

ПРЕПОДАВАТЕЛИ МОГУТ НЕСТИ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ТОЛЬКО В ТОМ СЛУЧАЕ, ЕСЛИ ОНИ ПОЛУЧАЮТ НЕОБХОДИМУЮ И ДОСТАТОЧНУЮ ПОДДЕРЖКУ, РЕСУРСЫ И ИНФРАСТРУКТУРУ

дений частными работодателями дошкольным педагогам, соизмеримых с увеличенными государственными выплатами;

- создание и поддержка общих моделей услуг для поставщиков услуг по уходу за детьми в семьях и для других небольших дошкольных образовательных учреждений [Power to the Profession, 2020].

Кроме того, государства должны взять на себя обязательство взаимодействовать с профессиональными членами и профессиональными организациями (такими как ассоциации и союзы). Усиление голоса учителя приведет к более активному участию заинтересованных сторон и лучшим результатам для детей и семей.

Источники:

1. NAEYC (2020). Проект Профессиональные Стандарты и Компетенции для Дошкольных Преподавателей. Доступен по адресу: <https://www.naeyc.org/resources/position-statements/draft-professional-standards-competencies>. Дата обращения: 16.03.2020.
2. NAEYC (2020). Возможности для Профессии. Доступен по адресу: https://www.naeyc.org/sites/default/files/globally-shared/downloads/PDFs/our-work/initiatives/power_to_the_profession_7-8_final_for_web.pdf. Дата обращения: 12.03.2020.
3. NAEYC (2020). Обзор Возможности для Профессии. Доступен по адресу: <https://www.naeyc.org/our-work/initiatives/profession/overview>. Дата обращения: 12.03.2020.
4. Райан, Эванс Аллвин (2020). Почему мы не платим дошкольным преподавателям того, что они заслуживают? Доступен по адресу: <https://www.edsurge.com/news/2020-02-14-why-aren-t-we-paying-early-childhood-educators-what-they-re-worth?utm>. Дата обращения: 12.03.2020.
5. Saskatchewan (n.d.). Сертификация дошкольных преподавателей. Доступен по адресу: <https://www.saskatch Early Childhood Educator Certification> [ewan.ca/government/education-and-child-care-facility-administration/become-an-early-childhood-educator](https://www.saskatch Early Childhood Educator Certification). Дата обращения: 16.03.2020.

TÜRKİYE'NİN NÜKLEER ENERJİ POTANSİYELİ VE AKKUYU NÜKLEER SANTRALİ

DINARA TALDYBAYEVA

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ТҮРКИЯНЫҢ АТОМ ЭНЕРГЕТИКА ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ АККУЙУ АТОМ ЭЛЕКТР СТАНСАСЫ

Küreselleşme ile birlikte günümüzde teknolojinin gelişmesi ve nüfus artışı gibi çok sayıda faktör, enerji kaynaklarına olan ihtiyacı da hızla artırmaktadır. Türkiye, son yıllarda dünya enerji tüketiminin artış hızına göre Çin'den sonra ikinci sırada gelmektedir. Dünya enerji talebinin büyük bir kısmı petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlar tarafından karşılanmaktadır. Türkiye'nin enerji ihtiyacının büyük çoğunluğu da bu kaynaklardan karşılanmaktadır. Fakat Türkiye'nin, petrol ihtiyacının %89'u (TPAO 2020a), doğalgaz talebinin %99,3'ü ithalatla karşılanmaktadır (TPAO 2020b). Türkiye Cumhuriyeti Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) Raporu'na göre, Türkiye'nin petrol ithalatında %25,21 pay ile Rusya Federasyonu ilk sırada yer almaktadır (EPDK (a), 2019). Yine EPDK Doğal gaz Piyasası Raporu'na göre ise 2018 yılında Rusya, %46,95'lik pay ile Türkiye'nin en büyük doğal gaz ithalat ortağı olmuştur (EPDK (b), 2019). Gazprom'un Mayıs 2019'da yayımlanan raporundan da anlaşılabilir gibi Türkiye, Almanya ve İtalya'dan sonra Rus doğal gazının üçüncü en büyük tüketicisi konumundadır (Gazprom, 2019). Enerjide dışa bağımlılığı azaltmak için Türkiye fosil yakıtlar dışında farklı enerji kaynaklarına başvurmaktadır.

**TÜRKİYE'NİN,
PETROL İHTİYACININ
%89'U, DOĞAL
GAZ TALEBİNİN
%99,3'Ü İTHALATLA
KARŞILANMAKTADIR**

**ТҮРКИЯНЫҢ МҰНАЙ
ТҰТЫНЫМЫНЫҢ
89%-Ы, ТАБИҒИ ГАЗ
ТҰТЫНЫМЫНЫҢ
99,3%-Ы ЭКСПОРТ
ЕСЕБІНЕН ТОЛЫҚТЫ-
РЫЛУДА**

Жаһандану үдерісімен қатар қазіргі таңда технологияның дамуы, халық санының көбеюі сияқты көптеген факторлар энергия ресурстарына деген сұранысты жылдам арттыруда. Түркия, соңғы жылдары энергия тұтынуының өсу жылдамдығы бойынша әлемде Қытайдан кейінгі екінші орында келеді. Әлемдегі энергетика сұранысының басым көпшілігі мұнай, табиғи газ және көмір сынды қазба отындар есебінен қамтамасыз етілетіні сияқты Түркияның да энергетика сұранысының басым бөлігі осы ресурстармен қамтамасыз етілуде. Алайда, Түркияның мұнай тұтынымының 89%-ы ТМАҚ (2020a) 6 табиғи газ тұтынымының 99,3%-ы импротқа сүйенеді ТМАҚ (2020b). Түркия Республикасы Энергетика нарығын реттеу агенттігінің (ЭНРА) есебі бойынша, Түркияның мұнай импортында 25,21%-дық үлеспен Ресей Федерациясы алғашқы орында тұр (ЭНРА (a), 2019). Тағы да ЭНРА Табиғи газ нарығы есебіне сай, 2018 жылы Ресей табиғи газ импорт бойынша да 46,95%-дық үлеспен ең ірі серіктес болған (ЭНРА (b), 2019). Сондай-ақ, ресейлік Газпромның 2019 жылдың мамырында жарияланған есебінде Германия мен Италиядан кейін Түркия Ресейдің табиғи газының үшінші ірі тұтынушысы ретінде тіркелген (Газпром, 2019).

Bu yönde Türkiye, dünyanın birçok ülkesinde enerji üretiminde kullanılmakta olan nükleer enerji imkanlarını da değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu yazıda Türkiye'nin nükleer enerji kapsamında yürüttüğü çalışmalar ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin genel durumu ele alınacaktır.

Ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılayan petrol, doğal gaz, kömür gibi kaynakların dünya çapında hızlı bir şekilde azalması nedeniyle devletler de enerji tedarik kaynaklarını çeşitlendirme yönünde çalışmalar yürütmektedir. Türkiye'de 2016 yılında elektrik enerjisi talebi bir önceki yıla göre yaklaşık %4,7'lik artışla 278,3 milyar kWh olmuşken (TEİAŞ, 2017), 2017 yılında 2016'ya göre yaklaşık %5,6'lık artışla 294,9 milyar kWh olmuştur (TEİAŞ, 2018). 2018 yılında elektrik enerjisi talebi ise 2017'ye göre yaklaşık %1,1'lik artışla 300,1 milyar kWh olmuştur (TEİAŞ, 2019). Türkiye'nin enerji alanındaki artan talep ve bu enerjinin temininde dışa olan bağımlılığı, ülkenin alternatif yeni enerji kaynakları ve güzergahları arama sürecini hızlandırmıştır. Bu husus, Türkiye'nin enerji stratejisinde de görülmektedir. Bu stratejinin temel unsurları arasında ithal edilen hidrokarbon enerji kaynaklarının tedarikinde kaynak ve güzergahların çeşitlendirilmesi, yerli yenilenebilir enerji payının yükseltilmesi; enerji verimlili-

Осы бағытта Түркия, әлемнің көптеген елдерінде электр энергиясын өндіру үшін қолданылатын атом электр энергиясы мүмкіндіктерін де қарастырып көруге тырысуда. Бұл мақалада Түркияның атом электр энергиясы жөніндегі талпыныстары мен Аккуйу Атом электр стансасының жалпы жағдайы баяндалады.

Соңғы уақытта мемлекеттердің энергетика сұраныстарын қамтамасыз етіп отырған мұнай, табиғи газ, көмір сияқты энергия ресурстарының жалпы қорының қарқынды түрде азаюы мемлекеттердің энергия ресурстарын түрлендіруіне себеп болуда. Түркияда 2016 жылы электр энергиясына деген сұраныс алдыңғы жылмен салыстырғанда шамамен 4,7% өсіп, 278,3 млрд. кВт. сағ болса (ТЭЭЖ, 2017), ал 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда шамамен 5,6%-ға артып, 294,9 млрд. кВт.сағ болған (ТЭЭЖ, 2018). 2018 жылы электр энергиясына деген сұраныс 2017 жылға қарағанда шамамен 1,1%-ға артып, 300,1 млрд. кВт.сағ-қа жеткен (ТЭЭЖ, 2019). Түркияның энергетика нарығында ұдайы өсіп отырған сұраныспен энергия ресурстарына қол жеткізудегі сыртқа тәуелділік, мемлекеттің балама энергия ресурстарын және бағыттарын іздестіруіне түрткі болуда. Осы бағыттағы жұмыстар Түркияның энергетика стратегиясында да өзінің көрінісін тапқан. Стра-

ғinin artırılması ve нүклеер энергия seçенеғinin, bu arayıшlara dahil edilmesi gibi hususlar yer almaktadır (Т.С. Дішiшлері Бaкaнлїғı, 2020). 2018 yılı энергия тiкeтiм кaлемлеріне бaкылдїғı зaмaн, Тiрkiye'nin електрик iрeтiмiнiн %37,3'iнiн кiмiрден, %29,8'iнiн доғaлгaздaн, %19,8'iнiн гидрoлик eнeргияден, %6,6'siнiн рiзгaрдaн, %2,6'siнiн гiнeштен, %2,5'iнiн геотермaл eнeргияден ve %1,4'iнiн ise дiгер кaынаклaрдaн eлде eдiлдїғi гiрiлмектедiр (Т.С. Eнeргия ve Табиі Кaынаклaр Бaкaнлїғı, 2020).

Оnemли энергия кaынаклaрiндaн бири сaылaн нiклеер энергия, дiнyадa 1950'ли yıллaрдaн итибaрен кaллaнылмактадир. Улусларaрасы Atom Eнeргияси Aжaнcи'siнiн 2019 verilerine гiрe дiнyа чaпında 443 нiклеер реактiр faaliyet гiс-термекте олуп 52 adet нiклеер реактiрiн ise iншаатı сiрмектедир (IAEA/PRIS, 2019). 2018 yılı itibari ile ABD'de 98, Fransa'da 58, Çin'de 46, Japonya'da 39, Giney Kore'de 24, Hindistan'da 22, Kanada'da 19, İngiltere'de 15 ve Ukrayna'da 15 нiклеер реактiр faaliyet гiс-термектедир (IEAE, 2019). Нiклеер Giч Santrallerinde iрeтилeн електрик дiнyа eлeкт-рик арзının %10'unu олuштurmaktadır. iлкeлeр

тегияның негiзгi басымдықтары арасында сырттан кeлeтiн энергия кiздeрi мұнай мен табиғи газ бойынша ресурс және бағытты түрлендiрy; жeргiлiктi жаңартылатын энергия үлeсiн арттырy; энергия өнiмдiлiгiн жоғарылатy; атомды энергия себетiне қосy деген сияқты мақсаттар оран алған (Т.Р. Сыртқы iстер министрлiгi, 2020). Осы орайда, 2018 жылы Тiркияның энергетика тұтынымының 37,3%-ы кiмiрден, 29,8%-ы табиғи газдан, 19,8% гидроэнергиядан, 6,6%-ы жел энергиясынан, 2,6%-ы күн энергиясы, 2,5%-ы геотермалдық энергиядан және 1,4%-ы басқа да ресурстардан қамтамасыз eтилгeн (Т.Р. Eнeргетика және табиғи ресурстар министрлiгi, 2020).

Маңызды энергия кiзi ретiнде саналатын атом энергетикасы әлемде 1950-жылдардан бастап қолданыла бастады. Атом энергиясы жөнiндегi халықаралық агенттік тарапынан 2019 жылы жарияланған мәлiмет бойынша, әлемде 443 ядролық реактор жұмыс iстеп тұрса, 52 ядролық реактордың құрылыс жұмыстары жүрiп жатыр (IAEA/PRIS, 2019). 2018 жылы AҚШ-та 98 ядролық реактор, Францияда 58, Қытайда 46,

базинда бакылрса Франса электрик ишти-
ячинин %72'сини, Украйна %53'үнү,
Ісвец %40'ини, Белҗика %39'уну, Гүнөй
Коре %24'үнү ве ABD %19'уну нүк-
леер енерјиден карҗиламактадыр. Аврупа
Бирлиги де электрик тукетиминин ортала-
ма оларак %28'ини нүклеер енерјиден
сағламактадыр (Т.С. Энерји ве Табиі Кай-
наклар Баканлиги, 2020).

Түрkiye'nin, нүклеер гүч сантралі інша
етме ниyeti 1960'ларда ortaya чик-
миштир. 1965 yılında нүклеер сантралін
курулмасина илйшкін ilk араштималар
башилтимиштир. 1974 yılında da Mersin
iline baғli Gölner ilçesindeki Akkuyu
arazisi, ilk нүклеер сантралін іншааті için
uygun bir arazi оларак kabul edilmishi-
tir. 1995 yılında Түрkiye, Нүклеер Enerjisinin
Barışçıl Amaçlarla Kullanımına Dair
Anlaşmayı imzalayan ilk ülkelerden
biri olmuştur. Bunun ardından Түр-
kiye'de bilimsel ve teknolojik eğitim
verme ve personel yetiştirme amacin-
da Түрkiye Atom Enerjisi Kurumu ku-
rulmuştur. (Akkuyu Proje Web-sayfası,

**ТҮРКІҢЕ'NİN ENERJİ
PİYASASINDA
DEVAMLı ARTAN
TALEP VE ENERJİ
KAYNAKLARININ
TEMİNİNDE DİŞA
OLAN BAĞIMLILIK,
ÜLKENİN YENİ
ALTERNATİF ENERJİ
KAYNAKLARINI VE
GÜZERGAHLARINI
ARAMASINA NEDEN
OLMAKTADIR**

**ТҮРКІЯНЫҢ
ЭНЕРГЕТИКА
НАРЫҒЫНДА
ҰДАЙЫ ӨСІП
ОТЫРҒАН СҰРАНЫС
ПЕН ЭНЕРГИЯ
РЕСУРСТАРЫНА
ҚОЛ ЖЕТКІЗУДЕГІ
СЫРТҚА ТӘУЕЛДІЛІК,
МЕМЛЕКЕТТІҢ
БАЛАМА ЭНЕРГИЯ
РЕСУРСТАРЫН
ЖӘНЕ БАҒЫТТАРЫН
ІЗДЕСТІРУІНЕ СЕБЕП
БОЛУДА**

Жапонияда 39, Оңтүстік Кореяда 24, Үндістанда 22, Канадада 19, Англияда 15 және Украинада 15 ядролық реактор жұмыс атқаруда (IEAE, 2019). Атом электр стансаларында өндірілетін энергетика әлемнің жалпы энергия сұранысының 10%-ын қанағаттандыруда. Елдер бойынша алып қарайтын болсақ, Франция энергетика сұранысының 72%-ын, Украина 53%-ын, Швеция 40%-ын, Бельгия 39%-ын, Оңтүстік Корея 24%-ын және АҚШ 19%-ын атом энергиясымен қамтамасыз етуде. Еуропа Одағы да электр энергиясы тұтынымының орташа есеппен 28%-ын атом электр энергиясы есебінен қамтамасыз етуде (Т.Р. Энергетика және табиғи ресурстар министрлігі, 2020).

Түркияның өз территориясында атом электр стансасын құру ниеті 1960 жылдары басталған болатын. 1965 жылы атом электр стансасын құруға қатысты алғашқы зерттеу жұмыстары бастау алды. 1974 жылы Мерсин провинциясына қарасты Гүлнар ауданында Аккуйу аумағын алғашқы атом электр стансасының құрылысы үшін қолайлы аумақ деп қабылдады. 1995 жылы Түркия Атом энергиясын бейбіт мақсатта пайдалану туралы келісімге қол қойған алғашқы мемлекеттердің бірі болды. Осыдан кейін Түркияда ғылыми және технологиялық оқыту және маман жетілдіру мақсатында Түркия Атом энергиясы комиссиясы құрылады. (Аккуйу жобасының ресми сайты, 2020).

1994 жылы Аккуйуда атом электр стансасын салу үшін қазыналық кепілдіктер мен салық жеңілдіктері көбейтіліп, құрылыс-пайдалану-беру (Build-Operate-Transfer (BOT) моделімен ынталандыруға тырысты. 1995 жылы Оңтүстік Кореяның КАЕРИ компаниясымен бірлесе Аккуйу атом электр стансасына қатысты шарт әзірленген болатын. 1997 жылы Франция-Германия, Америка-Жапония және Канада-Жапо-

2020).

Akkuyu'da нүклеер сантрал іnшасы іn 1994 yılında hazine teminatları, vergi muafiyetleri artırılarak Yap-İşlet-Devret (YİD) modeli ile söz konusu yatırım cazip bir hale getirilmeye çalışılmıştır. 1995 yılında Güney Kore'nin KAE-RI firması ile birlikte Akkuyu нүклеер сантраліне yönelik şartname hazırlanmıştır. 1997 yılında Fransız-Alman, Amerikan-Japon ve Kanada-Japon firmalarından oluşan konsorsiyumdan 700-1500 MW arası reaktör teklifi alınmıştır. Aynı yıl şartnameyi daha etkin kılmak için Yap-İşlet-Sahip ol (YİS) modelini benimseyen Türkiye, YİD modeli yerine YİS modelini öne çıkararak anlaşmaya çalışmıştır. Lakin daha sonraki dönemde hükümetin reaktör yapımına yönelik hazine teminatı vermeyi reddetmesi ve 2000 yılında oluşan ekonomik sıkıntılar yüzünden bu görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Nükleer enerji politikasına yönelik bütüncül bir politika oluşturamayan Türkiye, 2000 yılına kadar dört kez nükleer santral kurulmasına yönelik adımlar atmasına rağmen bir netice elde edememiştir (Kaya ve Göral, 2016).

Günümüzde ise, Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS) projesi, inşaatı devam etmekte olan Türkiye'nin ilk nükleer enerji santrali olarak tarihe geçmiştir. Proje inşası konusundaki anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti tarafından 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanmıştır. Hükümetlerarası anlaşma, Türkiye'nin güney kıyısındaki Mersin ilinde VVER-1200 reaktörlü dört güç ünitesine sahip (VVER-1200 reaktörü – Rusçası: Vodo-Vodyanoy Energeticheskiy Reaktor, Türkçe Çevirisi: Su-Su Enerji Reaktörü; 1960 yıllarda Sovyetler Birliği ve daha sonra Rusya yapımı su soğutmalı ve yönetmeli basınçlı su reaktörler serisinin son modelidir), toplam 4800 MW kurulu güç kapasiteli Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin inşası ve işletilmesine ilişkin işbirliği-

**GÜNÜMÜZDE İSE,
AKKUYU NÜKLEER
GÜÇ SANTRALİ (NGS)
PROJESİ, İNŞAATI
DEVAM ETMEKTE
OLAN TÜRKİYE'NİN
İLK NÜKLEER ENERJİ
SANTRALİ OLARAK
TARİHE GEÇMİŞTİR**

**ҚАЗІРГІ ТАҢДА
АККУЙУ АТОМ
ЭЛЕКТР СТАНСАСЫ
(АЭС) ЖОБАСЫ,
ҚҰРЫЛЫСЫ
ЖАЛҒАСЫП ЖАТҚАН
ТҮРКИЯНЫҢ
АЛҒАШҚЫ АТОМ
ЭЛЕКТР СТАНСАСЫ
РЕТІНДЕ ТАРИХТАН
ОРЫН АЛДЫ**

ния компанияларынан құралған консорциумнан 700-1500 МВт арасында реакторларға ұсыныс түседі. Сол жылы шарттарды тиімдірек ету үшін Құрылыс-пайдалану-иелену (Build-Operate-Own (BOO) моделін ұстанған Түркия, BOT моделінің орнына BOO моделін бірінші кезекке қойып келісім орнатуға талпынды. Алайда, кейінгі кезеңдерде үкіметтің реактор құрылысына қатысты мемлекеттік қазынадан кепілдік беруден бас тартуы және 2000 жылғы қаржылай қиындықтардың әсерінен бұл келіссөздер нәтижесіз қалды. Ядролық энергия саясатына қатысты кешенді бір саясатты қалыптастыра алмаған Түркия, 2000 жылға дейін төрт рет атом электр стансасын құру жолында қадамдар жасағанына қарамастан, қандай да бір нәтижеге қол жеткізе алмады (Кайа & Гөрал, 2016).

Қазіргі таңда Аккуйу Атом электр стансасы (АЭС) жобасы, құрылысы жалғасып жатқан Түркияның алғашқы атом электр стансасы ретінде тарихтан орын алды. Жоба құрылысы бойынша келісім-шартқа Түркия Республикасы үкіметі мен Ресей Федерациясы үкіметі арасында 2010 жылдың 12 мамырында қол қойылды. Үкіметаралық келісім-шарт, Түркияның оңтүстігіндегі Мерсин провинциясында ВВЭР-1200 реакторлы 4 қуат блогы бар (ВВЭР-1200 реакторы орысша: Водно-водяной энергетический реактор, қазақша аудармасы – Су-су энергетика реакторы; 1960 ж. Кеңес Одағы, кейіннен Ресей тарапынан жасалатын су суыту және басқарылатын су реакторлар сериясының соңғы үлгісі), барлығы 4800 МВт қуатқа ие Аккуйу АЭС құрылысы мен өндірісіне қатысты ынтымақтастықты негізге алады. Әлемде ядролық технологиялар нарығында алдыңғы орынды иемденетін компаниялардың бірі саналатын Росатом мемлекеттік компаниясының жобадағы үлесі 99,2%-ды құрайды

ni içermektedir. Dünyada nükleer teknoloji pazarında önde gelen firmalardan olan Rosatom Devlet Kuruluşu'nun projedeki payı %99,2, projenin toplam maliyeti ise 20 milyar dolar olarak değerlendirilmiştir. Akkuyu NGS projesi, dünya nükleer endüstrisinde YİS modeliyle inşa edilen ilk NGS projesidir. Anlaşmaya göre şirket, güç santralinin tasarımı, yapımı, bakımı, işletmeye alımı ve işletmeden çıkarılması gibi yükümlülükleri üstlenmektedir (Akkuyu Proje Web-sayfası, 2020).

Rosatom, ülkenin enerji ihtiyacının %19'undan fazlasını karşılayan Rusya'nın en büyük elektrik üreticisidir. Şirket, yurt dışında nükleer güç santrali inşaatında da dünyada ilk sırada yer almaktadır. Adı geçen firma, 12 ülkede (Ermenistan, Bangladeş, Beyaz Rusya, Macaristan, Mısır, Hindistan, İran, Çin, Nijerya, Türkiye, Özbekistan ve Finlandiya) 36 farklı güç ünitesine sahip projelerle çalışmalarını yürütmektedir (Rosatom, 2020).

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı sadece doğal gazı değil, nükleer enerjiyi de kapsamaktadır. Türkiye'nin Rusya ile olan enerji alanındaki işbirliği "Türk Akımı" doğalgaz boru hattı projesinin başa-

және жалпы құны 20 млрд. доллар деп бағаланған. Аккуйу АЭС жобасы, әлемдік атом индустриясында Құрылыс-пайдалану-иелену моделі бойынша салынып жатқан алғашқы АЭС жобасы. Келісім-шартқа сай компания, электр стансасының жобасы, құрылысы, күтімі, өндіріске алынуы мен өндірістен шығарылуы сияқты міндеттемелерді өзіне алады (Аkkуйу жобасының ресми сайты, 2020).

Росатом, Ресейдің энергия сұранысының 19%-дан көбін қамтамасыз етіп отырған ең ірі энергия өндірушісі. Компания шетелдегі АЭС құрылысы бойынша әлемде бірінші орында. 12 мемлекетте (Армения, Бангладеш, Беларусь, Мажарстан, Мысыр, Үндістан, Иран, Қытай, Нигерия, Түркия, Өзбекстан және Финляндия) 36 түрлі қуат блогынан тұратын жобалар бойынша жұмыстарын жүргізуде (Росатом, 2020).

Көрініп тұрғанындай, Түркияның Ресейге деген энергетикалық тәуелділігі тек табиғи газ тұрғысынан емес, атом энергетикасын да қамтуда. Түркияның Ресеймен энергетика саласы бойынша ынтымақтастығы аясында «Түрік ағыны» табиғи газ құбыры жо-

рлі бір şekilde faaliyetе geçmesini sağlamış, benzer şekilde “Аккуу” NGS проjesi ile ilgili de Türkiye ve Rusya’nın beklentilerini yükseltmiştir. Enerji ithalatçısı olan Türkiye, sahip olduğu kaynaklar yetersiz olduğu için dışa bağımlı bir ülkedir. Nükleer enerjiyi alternatif bir enerji kaynağı olarak değerlendiren Türkiye, dışa olan bu bağımlılığını azaltmayı amaçlamaktadır. Ancak Türkiye ile Rusya arasında imzalanan anlaşma protokolünde “Proje Şirketi, üretilecek elektrik dâhil olmak üzere, NGS’nin sahibidir” (Resmi Gazete, 2010) ifadesinin yer alması, Rusya’nın Türkiye topraklarında ürettiği elektriği istediği kurum veya ülkeye satma konusunda karar alıcı tek merci olduğunu göstermektedir. Burada “Proje Şirketi”, yukarıda da belirtildiği gibi Akkuу NGS projesinin %99,2’lik payına sahip olan Rusya’nın Rosatom Devlet Şirketi olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bu şartlarda Türkiye’nin Rusya’ya olan enerji bağımlılığının devam edeceği öngörülebilir.

Kaynaklar:

1. Akkuу Projesi Web-sayfası (2020). Proje Tarihçesi. Alınan yer: <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>. Erişim tarihi: 02.02.2020.
2. EPDK (2019a). Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Petrol Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu. Alınan yer: <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yil-lik-sektor-raporu>. Erişim tarihi: 01.04.2020.

басының сәтті жүзеге асырылғаны, Аккуу АЭС жобасына да қатысты Түркия мен Ресейдің үмітін арттырды. Энергия көздерін сатып алушы ел болып саналатын Түркия, өзінің ресурстары жеткіліксіз болғандықтан сыртқа тәуелді бір мемлекет. Ядролық энергияны бір балама энергия көзі ретінде қабылдап отырған Түркия, осы сыртқа деген тәуелділікті азайтуды көздеуде. Алайда, Түркия мен Ресей арасында қол қойылған келісім-шарт хаттамасында «Жоба компаниясы электрмен қоса, АЭС-тің меншік иесі болып саналады» (Ресми газет, 2010) деген сөздің орын алуы Ресейдің Түркия территориясында өндірген электр энергиясын өзі қалаған мекемеге немесе мемлекетке сату бойынша шешім қабылдаушы жалғыз мемлекет екенін көрсетуде. Осы орайда, «Жоба компаниясы» жоғарыда да аталып өткендей, Аккуу АЭС жобасының 99,2%-дық үлесіне ие Ресейдің Росатом мемлекеттік компаниясы екенін еске сала кеткен жөн. Бұл жағдай Түркияның сыртқа және Ресейге энергетикалық тәуелділігі әлі де жалғасын табады деген болжам жасауға мүмкіндік береді.

Дереккөз:

1. Аккуу жобасының ресми сайты (2020). Жоба тарихы. Сілтеме: <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>. Қаралған уақыты: 02.02.2020.

3. EPDK (2019b). Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğalgaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu. Alınan yer: <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/yillik-sektor-raporu>. Erişim tarihi: 15.01.2020.
4. Gazprom (2019). Çeyrek Yıl Raporu. Alınan yer: <http://www.gazprom.ru/f/posts/77/885487/gazprom-emitent-report-1q-2019.pdf>. Erişim tarihi: 15.01.2020.
5. Kaya Ferat, Göral Emirhan (2016). Türkiye'nin Enerji Politikası. Akademik Bakış Dergisi. Sayı: 57, Eylül-Ekim 2016. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. Alınan yer: https://www.researchgate.net/publication/328704037_Turkiye_nin_Nukleer_Enerji_Politikasi. Erişim Tarihi: 14.02.2020.
6. Resmi Gazete (2010). "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahasında bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması", 6 Ekim 2010. Alınan yer: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>. Erişim tarihi: 04.02.2020.
7. Rosatom Sayfası (2020). Şirket Hakkında. Alınan yer: <https://www.rosatom.ru/about-nuclear-industry/atomnaya-otrasl-rossii/>. Erişim tarihi: 03.02.2020.
8. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (2020). Güç Reaktörü Bilgi Sistemi. Alınan Yer: <https://pris.iaea.org/pris/>. Erişim Tarihi: 04.02.2020.
9. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2020). Elektrik. Alınan yer: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik>. Erişim tarihi: 02.04.2020.
10. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2020). Nükleer Enerji. Alınan Yer: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>. Erişim Tarihi: 31.01.2020.
11. T.C. Dışişleri Bakanlığı (2020). Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi. Alınan yer: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. Erişim tarihi: 02.04.2020.
12. TEİAŞ (2017, 2018, 2019). Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Sektör Raporları. Alınan yer: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/sektor-raporlari>. Erişim tarihi: 07.04.2020.
13. TPAO (2020a). Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. Ülkeler Bazında Petrol İthalatı. Alınan yer: <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=43>. Erişim tarihi: 02.04.2020.
14. TPAO (2020b). Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. Ülkeler Bazında Doğalgaz İthalatı. Alınan yer: <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>. Erişim tarihi: 02.04.2020.

TÜRKİYE’NİN RUSYA İLE OLAN ENERJİ ALANINDAKİ İŞBİRLİĞİ “TÜRK AKIMI” DOĞALGAZ BORU HATTI PROJESİNİN BAŞARILI BİR ŞEKİLDE FAALİYETE GEÇMESİNİ SAĞLAMIS, BENZER ŞEKİLDE “AKKUYU” NGS PROJESİ İLE İLGİLİ DE TÜRKİYE VE RUSYA’NIN BEKLENTİLERİNİ YÜKSELTMIŞTİR

TÜRKİYE’NİN RUSYA İLE OLAN ENERJİ ALANINDAKİ İŞBİRLİĞİ “TÜRK AKIMI” DOĞALGAZ BORU HATTI PROJESİNİN BAŞARILI BİR ŞEKİLDE FAALİYETE GEÇMESİNİ SAĞLAMIS, BENZER ŞEKİLDE “AKKUYU” NGS PROJESİ İLE İLGİLİ DE TÜRKİYE VE RUSYA’NIN BEKLENTİLERİNİ YÜKSELTMIŞTİR

2. Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттік (2020). Энергетикалық реактордың ақпараттық жүйесі. Сілтеме: <https://pris.iaea.org/pris/>. Қаралған уақыты: 04.02.2020.
3. Газпром (2019). Тоқсандық есеп. Сілтеме: <http://www.gazprom.ru/f/posts/77/885487/gazprom-emitent-report-1q-2019.pdf>. Қаралған уақыты: 15.01.2020.
4. Кайя Ферат, Гөрал Емирхан (2016). Түркияның энергетика саясаты. Академик Бақış журналы. № 57, Қыркүйек-қазан 2016. Әлеуметтік ғылымдар бойынша халықаралық Сілтеме: https://www.researchgate.net/publication/328704037_Turkiye_nin_Nukleer_Enerji_Politikasi. Қаралған уақыты: 14.02.2020.
5. Ресми газет (2010). “Түркия Республикасы үкіметі мен Ресей Федерациясы үкіметі арасында Түркия Республикасында Аккуйу аумағында атом электр стансасын салу және оның өндірісіне қатысты ынтымақтастық келісімі”, 6 қазан 2010. Сілтеме: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>. Қаралған уақыты: 04.02.2020.
6. Росатом (2020). Жоба туралы. Сілтеме: <https://www.rosatom.ru/about-nuclear-industry/atomnaya-otrasl-rossii/>. Қаралған уақыты: 03.02.2020.
7. ТМАҚ (2020а). Түркия Мұнайлары Акционерлік Қоғамы. Мемлекеттер бойынша мұнай импорты. Сілтеме: <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=43>. Қаралған уақыты: 02.04.2020.
8. ТМАҚ (2020б). Түркия Мұнайлары Акционерлік Қоғамы. Мемлекеттер бойынша табиғи газ импорты. Сілтеме: <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>. Қаралған уақыты: 02.04.2020.
9. Т.Р. Энергетика және табиғи ресурстар министрлігі (2020). Атом энергетикасы. Сілтеме: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>. Қаралған уақыты: 31.01.2020.
10. Т. Р. Сыртқы істер министрлігі (2020). Түркияның энергетикалық бейнесі және стратегиясы. Сілтеме: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. Қаралған уақыты: 02.04.2020.
11. Т.Р. Энергетика және табиғи ресурстар министрлігі (2020). Электр энергиясы. Сілтеме: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik>. Қаралған уақыты: 02.04.2020.
12. ТЭЭЖ (2017, 2018, 2019). Түркия Электр энергиясын жеткізу компаниясы. Салалар бойынша есеп. Сілтеме: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/sektor-raporlari>. Қаралған уақыты: 07.04.2020.
13. ЭНРА (а) (2019). Энергетика нарығын реттеу агенттігі. Мұнай нарығы 2018 жыл есебі. Сілтеме: <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu>. Қаралған уақыты: 01.04.2020.
14. ЭНРА (б) (2019). Энергетика нарығын реттеу агенттігі. Табиғи газ нарығы 2018 жыл есебі. Сілтеме: <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/yillik-sektor-raporu>. Қаралған уақыты: 15.01.2020.

RUSYA'NIN DEMOGRAFİK YAPISI VE DEVLET YARDIMLARI

ERKINBEK TURGINOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

РЕСЕЙДІҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУЫ

15 Ocak 2020'de Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin, Federal Meclis'te ulusa sesleniş konuşmasının onaltıncısını yaptı. Konuşmanın, belirlenen tarihten daha erkene çekilmesi, çözüm bekleyen sorunların artışına yorumlandı. Söz konusu konuşmanın demografik sorunları içeren giriş bölümünde Putin, Rusya'nın 147 milyonluk bir nüfusa sahip olduğunu, bu nüfusun Rusya için yetersiz olduğunu belirtti. Sovyetler Birliği'nin dağılması, halkın düşünce ve manevi değerlerinde değişimlere yol açarak daha az sayıda çocuk sahibi olmalarına ve 1990-2000 yılları arasında nüfus artışının azalmasına neden olmuştur (Kremlin.ru, 2020). 1989'da yapılan nüfus sayımına göre, Sovyetler Birliği içerisindeki Ruslar'ın sayısının 147 milyon olduğu görülmektedir. Bu da Rusya'nın Sovyetler Birliği seviyesine ancak 31 yıl sonra ulaşabildiğini göstermektedir.

1991'de 148,3 milyon ile zirve noktasına ulaşan nüfus artışı bu tarihten itibaren düşüşe geçmeye başlamıştır. 2001'de 146,3 milyon olan toplam nüfus, sonraki yıllarda sert düşüşlerle 2009'da 142,7 ile en düşük seviyeyi görmüştür (Rosstat, 2020). Rus hükümeti, bu gidişatı değiştirmek amacıyla 2007'de ailelere çeşitli ekonomik yardım paketleri sunmaya başladı. 2010

1991'DE 148,3 MİLYON İLE ZİRVE NOKTASINA ULAŞAN NÜFUS BU TARİHTEN İTİBAREN DÜŞÜŞE GEÇMEYE BAŞLAMIŞTIR

1991 ЖЫЛЫ РЕСЕЙЛІКТЕРДІҢ САНЫ 148,3 МЛН. ХАЛЫҚ ЖЕТСЕ, ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕР ОСЫДАН KEЙІН ҚҰЛДЫРАЙ БАСТАДЫ

2020 жылдың 15 қаңтарында Ресей Федерациясының Президенті Владимир Путин федералдық жиналыста 16-шы жолдауын жасады. Жолдаудың ерте жасалу себебін қордаланған көптеген мәселелерді ерте анықтап, оларды барынша жылдам шешуге болатынымен түсіндірді. Жолдаудың басы демографиялық мәселеден басталып, Ресейде 147 млн. адам бар екенін және бұл көрсеткіш ресей үшін аз екенін атап өтті. Кеңес одағы тараған соң, Ресейдік қоғамдық түсінік пен құндылықтар түбірімен өзгеріп, бала туу мен бала саны мүлдем азайып, 1990-2000 жылдары арасында халық санының артуына кері әсерін тигізді (Kremlin.ru, 2020). 1989 жылғы халық санағында Кеңес одағы құрамындағы «ресейдіктердің» саны 147 млн. адамды құраған. Ресей бұл көрсеткішке 31 жылдан кейін ғана қайтадан қол жеткізе алды. 1991 жылы ресейліктердің саны 148,3 млн. халық жетсе, демографиялық көрсеткіштер осыдан кейін құлдырай бастады. 2001 жылы 146,3 млн дейін азайса, бұдан кейінгі жылдары әсіресе, 2009 жылы 142,7 млн. адамға тең болған (Rosstat, 2020). Мұндай олқылық жағдайдың алдын алу мақсатында Ресей үкіметі 2007 жылдан бастап халықты оңтайлы әртүрлі экономикалық қолдау бағдарламаларын қабылдай баста-

yıllı demografik dengeler açısından ibrenin artışı yönelmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu yıl, ilk defa artış kaydedilerek nüfus, 142,9 milyona çıkmıştır (Rosstat, 2020). Bu tarihten itibaren kademeli olarak nüfusun arttığı görülmektedir. Doğum oranlarına bakalacak olursak, 1989'da 2,01 iken bu rakam yıllar itibariyle hızla düşerek 2000'de 1,1'e kadar gerilemiştir. Burada belirtilmesi gerekir ki doğum oranı, bir kadının hayatı boyunca yaptığı doğum sayısıdır (World Bank, 2020). Doğum oranının aile yardım destek programlarının başladığı 2007'den itibaren hızlı bir artışla 1,7 seviyesine ulaştığı ve 2019'da da bu oranı koruduğu görülmektedir. Her ne kadar doğum oranında olumlu gelişmeler yaşansa da gelinen nokta, hala Birleşmiş Milletler'in toplumlar için öngördüğü 2,1 sürdürülebilir doğum oranının altında kalmaktadır (Who.int, 2020).

Ailelerin karşılaştıkları sorunlar arasında yer alan anaokulu ile ilgili olarak hükümet, söz konusu sorunun çözümü için bölgelere yardımcı olmak üzere bütçeden fon tahsis etmiştir. 2021'in sonuna kadar anaokulu kapasitesinin 255 bin çocuğa eğitim verecek şe-

di. 2010 жылы демографиялық сауықтырулардың оң нәтижесі байқалып, халық санының артуы көрініс бере бастады. Алғаш рет санақ бойынша көбею көрініс беріп, халық саны 142,9 млн.-ға сәйкестігі есепке алынды (Rosstat, 2020). Осы кезеңнен бастап халық саны қарқынды өсе бастады. Туу көрсеткішіне көз салсақ, 1989 жылы 2,01 болса, бұл көрсеткіш жылдар өте күрт төмендеп, 2000 жылдары 1,1-ге дейін құлдырады. Бұл тұста, орыс әйелдерінің бір бала туып, өмір бойы жалғыз баланы қанағат тұтуын айтпай кетпегуге болмайды (World Bank, 2020).

Туу көрсеткішін арттыру бойынша отбасыларды қолдау бағдарламалары қабылданған 2007 жылдан бастап, демографиялық арту 1,7 дәрежеге жетіп, 2019 жылы да бұл көрсеткіш сақталып тұрды. Түрлі қолдалардың арқасында тууда оң көрсеткіште байқалғанымен, бұл әлі де Біріккен ұлттар ұйымының болжамында көрсеткен 2,1 туу көрсеткішінен аса қоймағанын көруге болады (Who.int, 2020).

Демографиялық жағдайдан шығудың жолы ата-аналарға ұдайы көмек жасау екенін білетін Ресей үкіметі елдегі бала-бақшаның

kilde genişletilmesi planlanmaktadır. Ancak şu ana kadar belirlenen 75 bin civarı kapasiteye 2021'in sonuna kadar 180 bin daha eklenerek hedeflenen 255 bine ulaşılması oldukça zor gözükmetedir. Öte yandan 2007'de uygulamaya konulan "Aile Sermayesi" programı kapsamında devlet tarafından 3 yaşından küçük çocukları olan aileler ile düşük gelirli ailelere verilen yardımlardaki yaş sınırı, Ocak 2020'den itibaren yedi yaşına kadar uzatılmıştır (Kremlin.ru, 2020). "Aile Sermayesi" ifadesi ilk kez Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin tarafından 10 Mayıs 2006 tarihli ulusa sesleniş konuşmasında kullanılmıştır. Bu ifade, ülkenin yıllar itibarıyla kötüye giden demografik göstergelerine Cumhurbaşkanı Putin'in verdiği tepkiyi göstermesi açısından önemlidir.

Aile Sermayesi, çocukların doğumunda tek seferlik verilen bir finansal yardım paketi olup ailenin ev satın alma veya peşinatını ödemede veya ülke içinde çocuklarının eğitimi gibi sadece belirli amaçlar doğrultusunda harca-

мәселесін шешу үшін аймақтарға көмек ретінде федералдық бюджеттен қаржы бөлген. Ол бойынша 2021 жылдың соңына дейін 255 мың орындық бала-бақша салу жоспарланған. Алайда, Ресей аумағында 2018-2019 жылдары салынуы тиіс 90 мың баланы қабылдайтын бала-бақшаның құрылысы толық бітпеуіне байланысты Путин федералдық аймақ басшыларына тапсырманы уақытында бітіруді ескертті. Осы күнге дейін құрылысы аяқталған 75 мың орынға қоса, 2021 жылдың жылдың соңына дейін 180 мың орындық бала-бақша құрылысын аяқтап, мақсат еткен, 255 мыңға қол жеткізудің қиын екенін көруге болады. 2007 жылдан бастап қолға алынған «Ана капиталы» бағдарламасы аясында мемлекет тарапынан 3 жасқа толмаған баласы бар, табысы аз отбасыларға жасалып келген қолдау талаптары 2020 жылдың қаңтарынан бастап жеті жасқа дейін ұзартылды (Kremlin.ru, 2020). «Ана капиталы» тіркесі ең алғаш рет Путиннің 2006

nabilir. Sadece Rusya vatandaşlarına verilen yardım, ikiz veya üçüz doğumlarda çocuk sayısına göre katlanmaktadır (Rescor.ru, 2013).

Tek seferlik yardım paketi ilk açıklandığında sadece ikinci çocuktan itibaren 250 bin ruble olarak şimdiki döviz kuru ile 3,272 dolar olarak verilmekte ve çocuk 3 yaşına gelmeden kullanılamamaktaydı. Yıllar itibariyle bu rakam artarak 2011'de 365 bin ruble (4,777 dolar), 2013'de 410 bin rubleye (5,366 dolar) ve 2019'da 453 bin rubleye (5,928 dolar) ulaşmıştır. Bu miktar, 2020 için 466 bin ruble (6,099 dolar), 2022 için ise 500 bin ruble (6,544 dolar) olarak belirlenmiştir. Sonrasında gelen ikinci çocuk için ise ek 150 bin ruble (1,963 dolar) verilmekteydi. Ocak 2020'de yapılan değişiklikler doğrultusunda ödemeler artık ilk doğan çocuktan itibaren alınabilecek, daha önce ikinci doğan çocuğa veri-

probankira.ru

**“AİLE SERMAYESİ”
ADLI YARDIMIN
MİKTARI 2020 İÇİN
466 BİN RUBLE
(6,099 DOLAR),
2022 İÇİN İSE 500
BİN RUBLE (6,544
DOLAR) OLARAK
BELİRLENMİŞTİR**

**2020 ЖЫЛЫ 466
РУБЛЬГЕ (6,099
ДОЛЛАРҒА) ЖЕТКЕН
АНА КАПИТАЛЫ
КӨМЕК КӨЛЕМІ
2022 ЖЫЛЫ 500
МЫҢ РУБЛЬГЕ
(6,544 ДОЛЛАРҒА)
ДЕЙІН АРТТЫРУ
ЖОСПАРЛАНЫП
ОТЫР**

жылғы 10 мамырдағы жолдауында айтылып, кейіннен үкіметтің жылдары бойы кері кеткен демографиялық жағдайына. Путиннің тікелей қолдауының арқасында, мемлекеттік маңыздылығы ортаға қойылды.

«Ана капиталы» бала туғанда 1 рет қана берілетін, қаржылай қолдау пакеті, оны отбасының үйлі болу кезінде алғашқы жарна ретінде немесе баланың оқуы үшін Ресей аумағындағы білім орындарына оқу ақысын төлеу сияқты бекітілген мақсаттарға ғана жұмсауға болады. Тек қана Ресей азаматтарына берілетін бұл қолдау бағдарламасында егіз яки үшем туғанда, нәресте санына қарай, екі немесе үш есе арттырылмайды (Rescor.ru, 2013).

Бір реттік қолдау пакеті ең алғашында екінші нәрестеден 250 мың рубль басталып, қазіргі таңдағы девизасы сәйкес 3,272 доллар беріле бастаған және нәресте 3 жасына толмай қолдау пакетін қолдану мүмкін емес еді. Жылдар өте бұл көрсеткіш ұлғайып отырды: 2011 жылы 365 рубль (4,777 доллар), 2013 жылы 410 рубль (5,366 доллар), көлеміне жеткізілген соң, 2019 жылы 453 рубльді (5,928 доллар) құраған. 2020 жылы 466 рубльге (6,099 долларға) жеткен көмек көлемі 2022 жылы 500 мың рубльге (6,544 долларға) дейін арттыру жоспарланып отыр. Кейіннен екінші нәресте үшін қосылша 150 мың рубль (1,963 доллар) беріледі. 2020 жылдың қаңтар айында жасалған өзгерістер мен толықтыруларда төлем тұңғыш нәрестеден бастап және алдыңғысы бойынша екінші нәрестеге берілетін 150 рубльді 616 рубльге (8,063 долларға) дейін арттырылады. Бұдан басқа 3 жасына дейін ай сайынға берілетін көмек бойынша жас мөлшері 7 жасқа дейін ұзартылды (Kremlin.ru, 2019; Kp.ru, 2020).

len 150 bin ruble ise 616 bin rubleye (8,063 dolar) çıkarılacaktır. Öte yandan daha önce sadece 3 yaşına kadar verilen aylık yardım parasının yaş limiti yediye yükseltilmiştir (Kremlin.ru, 2019; Kp.ru, 2020).

Tüm bu yardımlar, aile bütçelerine katkı sağlayarak çocuk sayısının artırılmasını teşvik etmek üzere verilmiştir. 2007-2018 yıllarında Rusya’da bu yardımı alan 9,5 milyondan fazla ailenin yaklaşık %90’ı, söz konusu yardımları ev alma sürecinde kullanmışlardır. Sadece 2019’daki dağılıma bakacak olursak ailelerin %70’i bu yardımları, ev almak için, %20’si ise çocuklarının eğitimleri için kullanacaklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan gerekli şartlara sahip olan aileler arasında bu yardıma ihtiyacı olmadığını belirten ailelerin oranının da %14 civarında olduğu bildirilmiştir (Mir24.tv, 2020; Pfrf.ru, 2019). İlk başlatıldığı 2007 yılında 10 yıllık bir süre için planlanan yardım programı, 2026’ya kadar uzatılmıştır. Bu gelişmelerden de görüldüğü üzere devlet yetkilileri, programın demografik göstergelere olumlu etkisini dikkate alarak yapılan destek miktarını ve süresini uzatmıştır.

2020’den itibaren “Aile Sermayesi” yardımının miktarının artırılmasının arkasında belirli bazı nedenler bulunmaktadır. Doğum oranları, 2007’deki 1,4’den şu anki 1,7’ye 2014’te ulaştıktan sonra son beş sene içerisinde yerinde saymaktadır. Öte yandan bunun toplam nüfus artışına etkilerine de bakacak olursak rakamlar, 2016’dan bu yana toplam nüfusun 146 milyon seviyesinde kaldığını ve çok düşük oranlarda arttığını göstermektedir (Rosstat, 2020). Öte yandan yıllar itibarıyla hızlı bir şekilde artırılan “Aile Sermayesi” yardım miktarının da son beş sene içerisinde eskisi gibi artırılmadığı da görülmektedir. Bu da Rus yetkililere demografik artış ile yardım

**2007-2018
YILLARINDA
RUSYA’DA BU
YARDIMI ALAN 9,5
MİLYONDAN FAZLA
AİLENİN YAKLAŞIK
%90’I, SÖZ KONUSU
YARDIMLARI EV
ALMA SÜRECİNDE
KULLANMIŞLARDIR**

**2007-2018 ЖЫЛДАР
АРАЛЫҒЫНДА
РЕСЕЙДЕ БҰЛ
КӨМЕККЕ ҚОЛ
ЖЕТКІЗГЕН 9,5 МЛН.
АСТАМ ОТБАСЫНЫҢ
90% БЕРІЛГЕН
ҚАРАЖАТТЫ
ҮЙЛІ БОЛУҒА
ПАЙДАЛАНҒАН ЕКЕН**

Мұншама жасалған көмек отбасылардың қаржылық жағдайларына оң әсерін беріп, көп балалы болуларына жол ашты. 2007-2018 жылдар аралығында Ресейде бұл көмекке қол жеткізген 9,5 млн. астам отбасының 90% берілген қаражатты үйлі болуға пайдаланған екен. Тек 2019 жылды алып қарасақ, отбасылардың 70% үй алу үшін қолданса, ата-аналардың 20% көмекті пайдасын балаларының оқуына жұмсағаны анықталып отыр. Сонымен қатар, «Ана капиталы» талаптарына сай келсе де оны қажет етпеген ата-аналар үлесі 14% (Mir24.tv, 2020; Pfrf.ru, 2019).

«Ана капиталы» бағдарламасы ең алғашында 2007 жылдан 2017 жыл дейін жоспарланса, түрлі жылдары ұзартылып 2026 жылға дейін жалғасатын болады. Байқағанымыздай, мемлекет басшылығындағылар бағдарламаның демографиялық дүмпулерге оң әсер бергенін көріп, бағдарламаны жетілдіре түсіп, көмек беруді жалғастырып отыр.

2020 жылдан бастап, «Ана капиталы» көмек көлемінің артуының арқасында көптеген белгілі жайттар бар. Мәселен, 2007 жылындағы туу деңгейі 1,4-тен қазіргі 1,7 көрсеткішіне 2014 жылы жеткенін кейінін соңғы бес жыл бойына тұрақтап қалды. Оған қоса, мұның жалпы халық санының артуына ықпал етумен қатар көрсеткіштер 2016 жылдан бүгінге дейін жалпы халық саны 146 млн.да тұралап, өте төмен көрсеткіштерді артта қалдырғанын көреміз (Rosstat, 2020). Сонымен қатар, жылдар бойына қарқынды түрде арттырылған «Ана капиталының» көлемі де соңғы бес жылда алдыңғы жылдарға қарағандай әлдеқайда ұлғайтылғанын байқауға болады. Бұл да Ресей үкіметінің демографиялық арту мен көмек көлемінің және қол

miktar ve koşullarının iyileştirilmesi arasında bir paralel ilişki olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda Rusya'nın toplam nüfusunun artırılması gerektiğini ifade eden Cumhurbaşkanı Putin, Ocak 2020'de yardım paketinin gücünü artırarak bunun aileleri daha fazla çocuk sahibi olma yönünde teşvik edeceğine olan düşüncesini paylaşmıştır.

Özetle, coğrafi açıdan dünyanın en geniş topraklarına sahip olan Rusya, nüfusunu artırarak emek piyasası dahil olmak üzere pek çok alanda olumlu gelişmelere imza atmayı arzulamaktadır. Bu doğrultuda Rus yetkililer, demografik yapıyı kontrol ederek sürdürülebilir bir artışın sağlanmasına özel önem vermektedir. Bu amaç doğrultusunda önümüzdeki dönemde de "Aile Sermayesi" gibi programların geliştirilerek devam ettirileceğini söyleyebiliriz.

**DOĞUM ORANLARI,
2007'DEKİ 1,4'DEN
ŞU ANKI 1,7'YE
2014'TE ULAŞTIKTAN
SONRA, SON BEŞ
SENE İÇERİSİNDE
YERİNDE
SAYMAKTADIR**

**MƏСЕЛЕН, 2007
ЖЫЛЫНДАҒЫ
ТУУ ДЕҢГЕЙІ 1,4-
ТЕН ҚАЗІРГІ 1,7
КӨРСЕТКІШІНЕ 2014
ЖЫЛЫ ЖЕТКЕНІН
КЕЙІНІН СОҢҒЫ
БЕС ЖЫЛ БОЙЫНА
ТҰРАҚТАП ҚАЛДЫ**

жетімділік шарттарының қолайлы болуын қадағалап, жүргізген оң саясаттарын көріп отырмыз. Осы мақсатта Ресейдің халық санын ұлғайту керектігін айтқан, Путин 2020 жылдың қаңтарынан көмек көлемінің қаржылық мөлшерін арттыру арқылы отбасылардың көп балалы болуына жол ашуды мақсат тұтқанын байқауға болады.

Қорыта айтқанда, әлем бойынша ең үлкен жер көлеміне ие Ресей халқының санын арттыру арқылы еңбек нарығынан бос қалған жерлерлеріне халықты қоныстандырумен көптеген жақсы істерді атқаруда жетістіктерге жете бастады. Бұл бағытта Ресей үкіметі демографияны назарда ұстап, болашақта халқының көбеюіне басымдық беріп отыр. Осы мақсатқа жетуде бүгінгі таңдағы «Ана капиталы» сияқты бағдарламаның елдің экономикалық мүмкіндігіне сәйкес артырылып, жалғастыра беретіндерін айтқымыз келеді.

Kaynaklar:

1. Federal İstatistik Servisi (2020). Demografi. Alınan yer: <https://www.gks.ru/folder/12781>. Erişim tarihi: 10.02.2020.
2. Kp.ru (2020). 2020 Yılında Aile Sermayesindeki Değişiklikler. Alınan yer: <https://www.kp.ru/putevoditel/ya-mama/kak-ispolzovat-materinskij-kapital/>. Erişim tarihi: 11.02.2020.
3. Kremlin.ru (2020). Federal Meclis Başkanının Konuşması. Alınan yer: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/62582>. Erişim tarihi: 09.02.2020.
4. Mir24.tv (2020). 1 Ocak'tan İtibaren Aile Sermaye Miktarı Artacaktır. Alınan yer: <https://mir24.tv/news/16392332/s-1-yanvaryu-uvelichilsya-razmer-materinskogo-kapitala>. Erişim tarihi: 12.02.2020.
5. Pfrf.ru (2019). Aile Sermayesi Hakkında Bilmemiz Gerekenler. Alınan yer: http://www.pfrf.ru/grazdanam/family_capital/chto_nuzh_znat/. Erişim tarihi: 09.02.2020.
6. Rescor.ru (2013). Ana Sermaye: Sorular ve Cevaplar. Alınan yer: <http://www.rescor.ru/?id=29&l=-ru&il=489>. Erişim tarihi: 10.02.2020.
7. Rbc.ru (2019). Rusya'da Doğal Doğum Oranları 11 Yıldır Neden Düşmekte?. Alınan yer: <https://www.rbc.ru/economics/13/12/2019/5df240d49a79475d8876bdc3>. Erişim tarihi: 09.02.2020.
8. World Bank (2020). Doğurganlık Hızı, Toplam (Kadın Başına Doğum). Alınan yer: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=RU>. Erişim tarihi: 09.02.2020.

Дереккөз:

1. Kp.ru (2020). 2020 жылы Ана капиталындағы өзгерістер. Сілтеме: <https://www.kp.ru/putevoditel/ya-mama/kak-ispolzovat-materinskij-kapital/>. Қаралған уақыт: 11.02.2020.
2. Kremlin.ru (2020). Федералыдық жиналыстағы Президенттің Жолдауы. Сілтеме: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/62582>. Қаралған уақыт: 09.02.2020.
3. Mir24.tv (2020). 1 қаңтардан бастап Ана капиталының көлемі артады. Сілтеме: <https://mir24.tv/news/16392332/s-1-yanvaryu-uvelichilsya-razmer-materinskogo-kapitala>. Қаралған уақыт: 12.02.2020.
4. Pfrf.ru (2019). Ана (отбасы) капиталы бойынша білуіміз тиіс жайттар. Сілтеме: http://www.pfrf.ru/grazdanam/family_capital/chto_nuzh_znat/. Қаралған уақыт: 09.02.2020.
5. Rescor.ru (2013). Ана капиталы: Сұрақ-Жауап. Сілтеме: <http://www.rescor.ru/?id=29&l=-ru&il=489>. Қаралған уақыт: 10.02.2020.
6. Rbc.ru (2019). 11 жылдағы демографиялық құлдырау. Сілтеме: <https://www.rbc.ru/economics/13/12/2019/5df240d49a79475d8876bdc3>. Қаралған уақыт: 09.02.2020.
7. Федералдық Статистика қызметі (2020). Сілтеме: <https://www.gks.ru/folder/12781>. Қаралған уақыт: 10.02.2020.
8. World Bank (2020). Туу көрсеткіші, Жалпы (Әйелдердің туу көрсеткіші). Сілтеме: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=RU>. Қаралған уақыт: 09.02.2020.

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ BÜTÇE SİSTEMİ: MİRZİYOYEV'İN REFORMLARI

ZHANDOS RANOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ- НЫҢ БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІ: МИР- ЗИЁЕВТЫҢ РЕФОРМАЛАРЫ

31 Ağustos 1991'de Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilanı sonrası hükümet, ülkenin bütçe sisteminin kendine has bir modelini geliştirmiştir. Bu dönemde kamu fonlarının etkin ve rasyonel kullanımını sağlamak için, öncelikli görev düzenleyici ve yasal çerçevenin oluşturulmasıydı (Cyberleninka.ru, 2020). Özbekistan Cumhuriyeti'nin "bütçe sistemi" yasasına göre, ülkenin bütçe sistemi, farklı düzeylerdeki bütçelerin birleşimi, bütçelerin organizasyonu ve oluşturulması ile bütçeler arası ilişkilerdir (Online.zakon.kz, 2020).

Özbekistan'ın bütçe sisteminin gelişimi birçok aşamada gerçekleşmiştir. Özbekistan'ın bütçe sisteminin oluşumunun ve gelişiminin ilk aşaması, idari ve komuta planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş, ekonomik kriz koşullarında gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) keskin bir düşüş gösterdiği ve sonuç olarak ülkenin devlet bütçesindeki gelirlerde bir düşüşe neden olduğu görülmektedir. Bu aşamada devlet bütçesinin gelir kısmını oluşturan bölümü yüksek vergi oranları ile karakterize edilmiştir. 1995 yılında, bütçe reformlarının ikinci aşamasında, devlet bütçesinin ve bütçe dışı fonların tek bir bütçeye konsolide edilmesi

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN "BÜTÇE SİSTEMİ" YASASINA GÖRE, ÜLKENİN BÜTÇE SİSTEMİ FARKLI DÜZEYLERDEKİ BÜTÇELERİN BİRLEŞİMİ, BÜTÇELERİN ORGANİZASYONU VE OLUŞTURULMASI İLE BÜTÇELER ARASI İLİŞKİLERDİR

ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ «БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІ» ЗАҢЫНА СӘЙКЕС, МЕМЛЕКЕТТІҢ БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІ ӘР ТҮРЛІ ДЕҢГЕЙЛЕРДЕГІ БЮДЖЕТТІҢ ЖИЫНТЫҒЫ, БЮДЖЕТТЕРДІҢ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ ЖӘНЕ БЮДЖЕТТЕРДІҢ ҚҰРЫЛУЫ МЕН БЮДЖЕТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР БОЛЫП ТАБИЛАДЫ

1991 жылдың 31 тамызында Өзбекстан мемлекеті өз тәуелсіздігін алған соң, мемлекеттің бюджет жүйесінің өзіндік моделін жасады. Мемлекеттік қаражатты тиімді әрі ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету үшін мемлекеттің заңды әрі нормативтік-құқықтық базасын құру басым міндет болды (Cyberleninka.ru, 2020). Өзбекстан Республикасының «Бюджет жүйесі» заңына сәйкес, мемлекеттің бюджет жүйесі әр түрлі деңгейлердегі бюджеттің жиынтығы, бюджеттердің ұйымдастырылуы және бюджеттердің құрылуы мен бюджеттер арасындағы қарым-қатынастар болып табылады (Online.zakon.kz, 2020).

Өзбекстан бюджет жүйесінің дамуы бірнеше кезеңді бастан өткерген. Өзбекстан бюджет жүйесінің құрылуының және дамуының алғашқы кезеңі әкімшілік-әміршіл жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өтуі экономикалық дағдарыс шарттарында орын алған. Бұл уақыт аралығында жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) күрт төмендеуі және оның салдарынан елдің мемлекеттік бюджетіндегі табыстың да тқмендегені байқалады. Бұл кезеңде мемлекеттік бюджет өзінің кіріс

сөз konusu olmuştur. Bu yenilik, devlet bütçesinin oluşumu ve dağıtılması üzerindeki kontrolün güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu aşamanın ana hedefleri arasında, bütçe mevzuatının daha da geliştirilmesi ve ülkenin vergi sisteminin yenilenmesi olarak belirtilmiştir (Skachatreferat.ru, 2020). Bütçe reformunun üçüncü aşamasının temel amacı devlet bütçesinin maliyetinin azaltılması olarak belirtilmiştir. Bu hedefe ulaşmak üzere, yüksek kalitede ve en düşük fiyatta bütçe alımların yürütülmesi, finansmanı ve düzenleyici yöntemlerin uygulanması olmuştur. Bütçe sistemindeki reformların dördüncü aşaması 2009'dan itibaren bugünlere kadar sürmektedir (Cyberleninka.ru, 2014).

Özbekistan Cumhuriyeti üniter bir devlettir ve iki seviyeli bütçe sistemine sahiptir. Ülkenin bütçesi; Cumhuriyet bütçesi, Karakalpakstan bütçeleri, bölgelerin yerel bütçeleri ve Taşkent şehri bütçesinden oluşmaktadır. Ülkenin konsolide bütçesine ise, Özbekistan Cumhuriyeti Emeklilik Fonu, Devlet Yol Fonu, Devlet İstihdam Yardım Fonu gibi hedeflenen ekstra bütçe fonlarını içermektedir (Biznes-daily.uz,

→

böлігін құрайтын жоғары салық ставкаларымен сипатталған. 1995 жылы бюджеттік реформалардың екінші кезеңінде мемлекеттік бюджет пен бюджеттен тыс қорларды бірыңғай бюджетке шоғырландыру мәселесі көтерілді. Бұл жаңашылдық мемлекеттік бюджеттің қалыптасуы мен бөлінуін бақылауды күшейтуге ықпал етті. Осы кезеңнің негізгі мақсаттарының қатарына бюджеттік заңнаманың одан әрі дамытылуы және елдің салық жүйесінің жаңартылуы жатады (Skachatreferat.ru, 2020). Бюджеттік реформаның үшінші кезеңінің негізгі мақсаты мемлекеттік бюджеттің шығынын төмендету болып белгіленді. Осы мақсатқа жету үшін жоғары сапалы және ең төменгі бағамен бюджеттік сатып алуды реттеудің әдістерін орындау, қаржыландыру және енгізу болды. Бюджет жүйесіндегі реформалардың төртінші кезеңі 2009 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Бұл кезеңде мемлекеттік қаржыны реформалау аясында мемлекеттік қаржы жүйесі одан әрі дамыды (Cyberleninka.ru, 2014).

2014). Şavkat Mirziyoyev'in Cumhurbaşkanlığı ile birlikte büyük çaplı reformlar başlamıştır. Bu kapsamda, bütçe verilerinin daha da açık olmasını sağlamak için 22 Ağustos 2018 tarihli "Bütçe verilerinin açıklığını ve vatandaşların bütçe süreçlerine aktif katılımını sağlamak için alınan önlemler hakkında" kararname uyarınca, bütçe fonlarının oluşturulması ve harcanması üzerinde parlamento ve kamu kontrolü için yeni bir prosedür belirlenmiştir (Kommersant.uz, 2019).

Aralık 2019'da Özbekistan Cumhurbaşkanlığı, "2020 Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Bütçesi" yasası ile ilgili mevzuat değişikliklerini imzalamıştır. Bu belge yasama organları tarafından da onaylanarak yasalaşmıştır (Gazeta.uz, 2020). Dolayısıyla, 2020'den itibaren ülkede yeni bir bütçe sistemi uygulamaya konmuştur. Bu tür bir yasa Özbekistan'da ilk defa kabul edilmiştir. Yasaya göre, ulusal bütçenin harcamaları Özbekistan Cumhuriyeti Oliy Majlis Odaları ve yerel bütçelerini harcamaları ise, yerel Kangash milletvekilleri tarafından onaylanmaktadır. 2020'den itibaren, konsolide Devlet Bütçesi devlet güven fonları ve dış borçlanma fonlarından gelen devlet harcamalarını yansıtmaktadır. Konso-

**ÖZBEKİSTAN'IN
BÜTÇE SİSTEMİNİN
OLUŞUMUNUN VE
GELİŞİMİNİN İLK
AŞAMASI, İDARİ VE
KOMUTA PLANLI
EKONOMİDEN PİYASA
EKONOMİSİNE GEÇİŞ,
EKONOMİK KRİZ
KOŞULLARINDA
GERÇEKLEŞTİRİLMİŞTİR**

**ÖZBEKİSTAN BÜDGET
JÜYESİNİN
QURULUŞUNIN
JӘNE DAMUYNIN
ALFAŞQI KEZEŇI
ӘKİMŞİLİK-ӘMİRŞİL
JOSPARLY
EKONOMİKADAN
NARYQTQY
EKONOMİKAFА ÖTÜI
EKONOMİKALQY
DAQDARYS
ŞARTTARINDA ORYN
ALFAN**

Özbekistan Respublikası unitarlı memleket boluymen qatar eki deñgeyli büdjet jүйesi bar. El büdjetі respublikalıq büdjetten, Qaraqalpaqstannıñ büdjetterinen, oblystarдың және Tashkent qalasıның jerгілікті büdjetterinen тұрады. Eldiñ шоғырландырылған büdjetіне Özbekistan Respublikasıның Zeynetaқы қоры, Memleketтік жол қоры және Жұмыспен қамтуға жәрдемдесу қоры сияқты мақсатты büdjetten тыс қорлар кіреді (Biznes-daily.uz, 2014). Eldiñ қазіргі президенті Шавкат Мирзиёевтің мемлекетті басқаруға келуімен ауқымды реформалар басталды. Жүргізіліп жатқан барлық реформалар елдің экономикалық тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етуге бағытталған. Бюджеттік мәліметтердің айқындылығын қамтамасыз ету үшін 2018 жылғы 22 тамыздағы «Бюджеттік деректердің айқындылығын және азаматтардың бюджеттік процестерге белсенді қатысуын қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» Жарлығына сәйкес, бюджет қаражатының құрылуы және жұмсалуды бойынша парламенттік және қоғамдық бақылаудың жаңа тәртібі белгіленді

lide bütçe de, devlet bütçesi ve 18 vakıf fondundan oluşmaktadır (Uza.uz, 2019). Bakanlıkların orta vadede program planlamalarına olanak tanıyacak yeni bir bütçe takvimi getirilmektedir. Birinci ve ikinci kademe bütçe yöneticilerinin ayrılması uygulanmaktadır (Gazeta.uz, 2019). "2020 Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Bütçesi" kanununa göre, devlet bütçesindeki gelirler 2019 yılına göre %25 artarak 102.6 trilyon soma ulaşılması (10.7 milyar dolar) beklenmektedir. Harcamalar ise 2019 yılına göre %22.4 artarak, 107.1 trilyon soma (11.2 milyar dolar) ulaşması beklenmektedir. Ayrıntılı bir analiz neticesinde, 2020'de eğitim harcamaları %10 artarak 30 trilyon soma (3.1 milyar dolar) ulaşacaktır. Sağlık hizmetleri finansmanı 14.8 trilyon soma (1.5 milyar dolar), bilimin gelişmesine yönelik harcamalar 1 trilyon soma (104.6 milyon dolar), kültür ve spor harcamaları ise 2.3 trilyon soma (240.7 milyon dolar) yükselecektir. Bu masrafların bazıları cumhuriyet bütçesinden finanse edilecektir, diğer kısmı ise yerel bütçelerden karşılanacaktır. Önümüzdeki üç yıl içerisinde GSYİH büyüme oranlarının %5.5-%6.2 arasında olması tahmin edilmektedir (Gazeta.uz, 2019). Öte yandan 2021 bütçe açığı GSYİH'nin %0.2'sini (150 milyon dolar) oluşturmakta olup bu rakamın, 2022'de pozitif rakama dönüşerek %0.2'lik bir bütçe fazlasına ulaşması tahmin edilmektedir.

Ayrıca 2020'de yasada ilk kez sanayi ve tarım alanındaki projelere tahsis edilecek olan 4 milyar dolar düzeyinde devlet garantisi altında dış borçlanma kısıtlaması konulmuştur. Böyle bir sınırlama orta vadede ülkenin dış borcunu

(Kommersant.uz, 2019). Президенттің қазіргі нарықтық жағдай шарттарында орын алған бұл бастамасы ел үшін ең маңызды құндылықтардың біріне ие болды.

2019 жылдың желтоқсанында Өзбекстан президенті «Өзбекстан Республикасының 2020 жылға арналған мемлекеттік бюджеті» туралы заңдағы түзетулерге қол қойды. Бұл құжат Заң шығарушы органдармен мақұлданды және заңдастырылды (Gazeta.uz, 2020). 2020 жылдан бастап елде жаңа бюджет жүйесі енгізілді. Мұндай заң Өзбекстанда алғаш рет қабылданды. Заңға сәйкес республикалық бюджеттің шығындарын Өзбекстан Республикасының Олий Мажлис палаталары және жергілікті бюджеттің шығынын жергілікті Кангаш депутаттары бекітеді. Шоғырландырылған мемлекеттік бюджет 2020 жылдан бастап мемлекеттің сенімгерлік қорларынан және сыртқы қарыз қорларынан келген шығынды көрсетеді. Шоғырландырылған бюджетмемлекеттік бюджеттен және 18 қордан тұрады (Uza.uz, 2019). Министрліктерге орта мерзімді перспективада бағдарламаларды жоспарлауға мүмкіндік беретін жаңа бюджеттік күнтізбе енгізілді. Бірінші және екінші сатыдағы бюджет менеджерлерін бөлу жүзеге асырылады (Gazeta.uz, 2019). «Өзбекстан Республикасының 2020 жылға арналған мемлекеттік бюджеті» заңына сәйкес, мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдер 2019 жылға қарағанда 25%-ға артып, 102,6 трлн. сомға (10,7 млрд. долларға) жетеді деп күтілуде. Шығындар болса 2019 жылмен салыстырғанда 22,4%-ға артып, 107,1 трлн. сом (11,2 млрд. доллар)

yönetmeyi mümkün kılacaktır. Maliye Bakanlığı verilerine göre 2020 yılında, devlet bütçe açığını kapatmak için, 2019 yılında olduğu gibi 450 milyon doların üzerinde uluslararası finans kurumlarından kredilerin çekilmesi planlanmaktadır. (Uz.sputniknews.ru. 2019). Özetle, kamu fonlarının rasyonel kullanımının, yeni yasanın ve bir bütün olarak ülkenin bütçe sisteminin ana görevi olduğunu söyleyebiliriz. Böylece, dünyada uzun süren mali kriz sırasında, düşüş eğilimi sadece gelirlerden değil, bütçe harcamalarından da etkilenmektedir. Özbekistan hükümeti tarafından alınan ve ekonominin modernleşmesini sağlamak, yatırım çekiciliğini artırmak, yeni yasa kapsamında öngörülen makroekonomik göstergelerin büyüme oranını elde etmek için tasarlanan önlemler nüfusun refahına katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar:

1. Biznes-daily.uz (2014). Bütçe Sisteminin Özellikleri. Alınan adres: <http://biznes-daily.uz/uz/mening-mulkim/20862-osobnnosti-byudjtnoy-sistmo>. Erişim tarihi: 05.02.2020.
2. Cyberleninka.ru (2014). Özbekistan'daki Bütçe Reformlarının Yeni Aşaması: Verimlilik Oranı. Alınan adres: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-etap-byudzhethnyh-reform-v-uzbekistane-kurs-na-rezultatnost>. Erişim tarihi: 04.02.2020.
3. Forinsurer.com (2020). Devlet Bütçesi ve Piyasa Ekonomisindeki Önemi. Alınan adres: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennyy-byudzheth-i-ego-znachenie-v-usloviyah-rynochnoy-ekonomiki/viewer>. Erişim tarihi: 02.02.2020.
4. Gazeta.uz (2019). Senato 2020 Yılı İçin Devlet Bütçesini Onayladı. Alınan adres: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/11/30/budget/>. Erişim tarihi: 08.02.2020.
5. Gazeta.uz (2019). 2020 Devlet Bütçesi. Alınan adres: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/12/16/budget-2020/>. Erişim tarihi: 06.02.2020.
6. Gazeta.uz (2019). 2020 Yılı İçin "Vatandaşlar İçin Bütçe" Yayınlandı. Alınan adres: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/11/01/budget/>. Erişim tarihi: 07.02.2020.
7. Kommersant.uz (2019). 2020 Yılı İçin Özbekistan Devlet Bütçesi. Alınan adres: <https://kommersant.uz/gosbyudzheth-uzbekistana-na-2020-god/>. Erişim tarihi: 05.02.2020.
8. Online.zakon.kz (2020). Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Bütçe Kanunu. Alınan adres: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31489498. Erişim tarihi: 02.02.2020.
9. Skachatreferat.ru (2020). Ülkenin Bütçe Sistemi. Alınan adres: <https://www.skachatreferat.ru/referaty/%D0%91%D1%8E%D0%B4%>

ÜLKENİN BÜTÇESİ; CUMHURİYET BÜTÇESİ, KARAKALPAKSTAN BÜTÇELERİ, BÖLGELERİN YEREL BÜTÇELERİ VE TAŞKENT ŞEHİRİ BÜTÇESİNDEN OLUŞMAKTA DİR

EL BÜDJETİ RESPUBLİKALIK BÜDJETTEN, KARAKALPAKSTAN- NIN BÜDJETTERİ- NEN, OBLASTARDIN JÄNE TAŞKENT QALASININ JERPLIKTI BÜDJET- TERİNEN TÜRÄDİ

болады деп күтілуде. Егжей-тегжейлі талдау нәтижесінде білім беруге жұмсалатын шығындар 2020 жылы 10%-ға артып, 30 трлн. сомды (3,1 млрд. доллар) құрайтын болады. Денсаулық сақтау саласын қаржыландыру 14,8 трлн. сомға (1,5 млрд. доллар), білім саласына бағытталған шығындар 1 трлн. сомға (104,6 млн. доллар), мәдениет және спорт шығындары болса 2,3 трлн. сомға (240,7 млн. доллар) артады. Бұл шығындардың бір бөлігі республикалық бюджеттен қаржыландырылатын болады, ал қалған бөлігі жергілікті бюджеттер есебінен жабылады. Алдағы үш жылда жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) өсу қарқыны 5,5%-дан 6,2%-ға дейін өседі деген болжамдар бар (Gazeta.uz, 2019). Екінші жағынан, 2021 жылғы бюджет тапшылығы ЖІӨ-нің 0,2%-ын (150 млн. доллар) құрайды және бұл көрсеткіш 2022 жылы оң көрсеткішке айналу арқылы бюджеттің 0,2% профицитіне жетеді деп болжануда.

Сонымен қатар, 2020 жылы заңда алғаш рет өнеркәсіп пен ауылшаруашылық саласындағы жобаларға бағытталатын 4 млн. доллар көлемінде мемлекеттік кепілдеме бойынша сыртқы қарызға шектеулер енгізілді. Мұндай шектеу орта мерзімді перспективада елдің сыртқы қарызын басқаруға мүмкіндік береді. Қаржы министрлігінің мәліметінше, 2020 жылы мемлекеттік бюджет тапшылығын жабу үшін халықаралық қаржы мекемелерінен 2019 жылдағыдай 450 млн. доллардан астам сомаға несие алу жоспарланып отыр (Uz.sputniknews.ru. 2019). Қорытындылай келе, мемлекеттік қаржыны тиімді пайдалану жаңа заңның және тұтастай алғанда елдің бюджет жүйесінің басты міндеті деп айтуға болады. Осылайша, әлемдегі ұзақ қаржылық дағдарыс кезінде төмендеу тенденциясына тек кірістердің ғана емес, сонымен бірге бюджет шығындарының да әсері болып тұр. Өзбекстан үкіметінің экономиканы жаңғыртуды қамтамасыз ету, инвестициялық тар-

D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B/67967.html. Erişim tarihi: 03.02.2020.

10. Uza.uz (2019). Özbekistan Cumhuriyeti "2020 yılı için Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Bütçesi" Yasasının Uygulanmasına Yönelik Önlemler Hakkında. Alınan adres: <https://uza.uz/ru/documents/o-merakh-po-obespecheniyu-ispolneniya-zakona-respubliki-uzbe-31-12-2019>. Erişim tarihi: 07.02.2020.
11. Uz.sputniknews.ru (2019). Özbekistan Cumhurbaşkanı 2020 Yılı İçin Bütçeyi İmzaladı. Alınan adres: <https://uz.sputniknews.ru/economy/20191210/12979641/Prezident-Uzbekistana-podpisal-byudzheta-na-2020-god.html>. Erişim tarihi: 08.02.2020.

тымдылықты арттыру, жаңа заң аясында көзделген макроэкономикалық көрсеткіштердің өсу қарқынына қол жеткізу үшін қабылдаған шаралары халықтың әл-ауқатын жақсартуға ықпал етеді.

Дереккөз:

1. Biznes-daily.uz (2014). Бютче системинин өзелликлери. Сілтеме: <http://biznes-daily.uz/uz/mering-mulkim/20862-osobnosti-byudjtnoy-sistmo>. Алынған күні: 05.02.2020.
2. Cyberleninka.ru (2014). Өзбекистандаки бютче роформларынын йени ашамасы: Веримлилик ораны. Сілтеме: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-etap-byudzhethnyh-reform-v-uzbekistane-kurs-na-rezultativnost>. Қаралған уақыты: 04.02.2020.

ARALIK 2019'DA ÖZBEKİSTAN CUMHURBAŞKANI, "2020 ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLET BÜTÇESİ" YASASI İLE İLGİLİ MEVZUAT DEĞİŞİKLİKLERİNİ İMZALAMIŞTIR

2019 ЖЫЛДЫҢ
ЖЕЛТОҚСАНЫНДА
ӨЗБЕКСТАН
ПРЕЗИДЕНТІ
«ӨЗБЕКСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
2020 ЖЫЛҒА
АРНАЛҒАН
МЕМЛЕКЕТТІК
БЮДЖЕТІ» ТУРАЛЫ
ЗАҢДАҒЫ ТҮЗЕТУ-
ЛЕРГЕ ҚОЛ ҚОЙДЫ

3. Forinsurer.com (2020). Девлет бютчеси ве пияса экономисиндеки өнеми. Сілтеме: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennyy-byudzheta-i-ego-znachenie-v-usloviyah-rynochnoy-ekonomiki/viewer>. Қаралған уақыты: 02.02.2020.
4. Gazeta.uz (2019). Сенато 2020 йылы ичин девлет бютчесини онайлады. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/11/30/budget/>. қаралған уақыты: 08.02.2020.
5. Gazeta.uz (2019). 2020 Девлет бютчеси. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/12/16/budget-2020/>. қаралған уақыты: 06.02.2020.
6. Gazeta.uz (2019). 2020 Йылы ичин Ватандашлар ичин бютче басып шығарылды. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/11/01/budget/>. Қаралған уақыты: 07.02.2020.
7. Kommersant.uz (2019). 2020 Йылы ичин Өзбекистан девлет бютчеси. Сілтеме: <https://kommersant.uz/gosbyudzheta-uzbekistana-na-2020-god/>. Қаралған уақыты: 05.02.2020.
8. Online.zakon.kz (2020). Өзбекстан Джумхурийети Девлет Бютче Кануну. Сілтеме: https://online.zakon.kz/document/?doc_id31489498. Қаралған уақыты: 02.02.2020.
9. Skachatreferat.ru (2020). Үлкенин бютче системи. Сілтеме: <https://www.skachatreferat.ru/referaty/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8B/67967.html>. Қаралған уақыты: 03.02.2020.
10. Uza.uz (2019). Өзбекистан Джумхурийети "2020 йылы ичин Өзбекистан Джумхурийети девлет бютчеси" Иасасынын уйгуланмасына йөнелик өнлемлер хаккында. Сілтеме: <https://uza.uz/ru/documents/o-merakh-po-obespecheniyu-ispolneniya-zakona-respubliki-uzbe-31-12-2019>. Қаралған уақыты: 07.02.2020.
11. Uz.sputniknews.ru (2019). Өзбекистан Джумхурбашканы 2020 йылы ичин бютчейи имзалады. Сілтеме: <https://uz.sputniknews.ru/economy/20191210/12979641/Prezident-Uzbekis-tana-podpisal-byudzheta-na-2020-god.html>. Қаралған уақыты: 08.02.2020.

AZERBAIJAN PARLAMENTO SEÇİMLERİ SONRASI YENİ DEĞİŞİMLER

ERKINBEK TURGINOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ӘЗЕРБАЙЖАНДАҒЫ ПАРЛА- МЕНТ САЙЛАУЫНАН КЕЙІНГІ ӨЗГЕРІСТЕР

9 Şubat 2020 tarihinde Azerbaycan'da 6. Milli Meclis (Parlamento) seçimleri yapıldı. Son parlamento seçimleri 1 Kasım 2015'te yapılmıştı. Azerbaycan Anayasası'na göre, parlamento seçimlerinin normalde 1 Kasım 2020'de yapılması gerekmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı "Yeni Azerbaycan" partisinin 28 Kasım 2019'da düzenlenen kongresinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkede devam eden siyasi reformların idarenin tüm alanlarında yapılması gerektiğini ifade etti. Bunun üzerine Parlamento, bu reform ve modernizasyon sürecinin dışında kalmak istemediklerini beyan ederek parlamentonun feshedilmesi yönündeki teklifini Cumhurbaşkanı'na sundu. 99 milletvekili tarafından desteklenen teklif, 5 Aralık 2019'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edilmiş ve 9 Şubat 2020'de 6. Meclis'te görev yapacak olan Parlamento üyelerinin seçimlerinin yapılmasına ilişkin kararname imzalanmıştır (President.az, 2019).

Ülke tarihinde ilk kez erkene alınan parlamento seçimleri, birçok değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Örnek vermek gerekirse, 125 sandalye

**125 SANDALYE İÇİN
1,314 KİŞİ ADAY OLMUŞ-
TUR. BU KADAR BAŞ-
VURU, ŞİMDİYE KADAR
GÖRÜLEN EN BÜYÜK
RAKAMDIR**

**125 ДЕПУТАТТЫҚ
ОРЫН ҮШІН БҒАН
ДЕЙІНГІ ПАРЛАМЕНТ
САЙЛАУЛАРЫНА
ҚАРАҒАНДА ЕҢ КӨП
1,314 КАНДИДАТ
РЕТІНДЕ ТІРКЕЛГЕН**

2020 жылдың 9-ақпан күні Әзербайжанда 6-шы шақырылым Мейли Межилис (Парламент) сайлауы өтті. Соңғы рет парламент сайлауы 2015 жылдың 1-қарашасында өткен болатын. Әзербайжан Конституциясы бойынша кезекті парламент сайлауы 2020 жылдың 1-қарашасында өтуі тиіс еді. Әзербайжан Республикасының Президенті Илхам Алиевтің жетекшілігіндегі «Жаңа Әзербайжан» партиясы – 2019 жылдың 28 қарашасында партияның құрылтайында елде жүргізіліп жатқан саяси реформалар биліктің барлық тармағында жүруі керектігін ортаға қойды. Осыған орай, Заң шығарушы орган өкілдері парламенттің де саяси реформалар мен жаңғырулардан шет қалмауы үшін Президентке парламентті тарату туралы ұсыныс дайындады. Ал 29-қарашада парламент отырысында 125 орынының 69-на ие «Жаңа Әзербайжан» партиясының депутаттары парламентті тарату туралы ұсынысты ортаға қойды. Ұсынысты парламенттің 99 депутаты қолдап, Президент И.Алиевке парламентті тарату туралы ұсыныс жолдады (Eadaily.com, 2019). 2019 жылдың

ішін 1,314 кіші aday olmuştur. Bu kadar başvuru, şimdiye kadar görülen en büyük rakamdır. 2010 parlamento seçimlerinde 743, 2015 seçimlerinde ise 768 aday katılmıştır (Jam-news.net, 2020). Son seçimlere 19 partiden 246 aday, 1,057 bağımsız aday ve sivil toplum kuruluşlarını temsilen 11 aday katılmıştır. Adayların %79'u erkek, %21'i ise kadındır (Lb.ua, 2020). Merkez Seçim Komisyonu (MSK), 5,329,460 seçmen için 5,573 sandık açmıştır. Seçimlere katılım oranı % 48,71 olarak gerçekleştirilmiştir.

Yapılan parlamento seçimlerindeki bir başka göze çarpan konu ise yabancı gözlemci sayısındaki artıştır. 2015'deki parlamento seçimlerinde yaklaşık 500 yabancı gözlemci görev alırken bu seçimde 59 uluslararası kuruluştan 883 gözlemci görevli olarak seçimlere izlemiştir. Yabancı gözlemciler arasında en çok katılım 380 gözlemci ile Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Demokratik Ku-

5-желтоқсанында Президент И.Алиевтің 5-ші шақырылымдағы парламентті тарату және 2020 жылдың 9-ақпанында 6-шы шақырылымдағы парламентті жасақтау үшін парламент сайлауын өткізу туралы жарлыққа қол қойды (President.az, 2019).

Ел тарихындағы алғашқы кезектен тыс парламент сайлауының өзіндік өзгешеліктері көп болды. Мәселен, 125 депутаттық орын үшін бұған дейінгі парламент сайлауларына қарағанда ең көп 1,314 кандидат ретінде тіркелген. Мәселен, 2010 жылғы парламент сайлауына 743 үміткер қатысса, 2015 жылы осы додада 768 үміткер бақтарын сынаған еді (Jam-news.net, 2020). Саяси додаға сайлау құқығына ие 19 партиядан 246 кандидат партиялық тізім бойынша қатысқан болса, 1,057 адам өзін-өзі ұсынды және 11 кандидат қоғамдық ұйымдар атынан қатысты. Кандидаттар арасындағы гендерлік қатынаста 79% ерлер, 21% әйел-

rumlar ve İnsan Hakları Bürosu ile 250 gözlemci ile Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan (BDT) olmuştur. Bu seçimlerde ilk defa Şanghay İşbirliği Örgütü de (ŞİÖ) seçimlere gözlemci göndermiştir.

Yerel gözlemci sayısı ise 24 partiden 35,000 kişi ve 21 sivil toplum kuruluşuna ait temsilci ile 77,000'i bulmuştur (Tass.ru, 2020). Azerbaycan Cumhuriyeti Seçim Yasası'nın 75. maddesine göre, seçim öncesi seçim reklamı yapan şirketlerin çalışmaları, 23 takvim günü boyunca kesintisiz olarak yapılabilir. Öte yandan, Azerbaycan seçim yasasına göre seçimlere asgari katılım kotası bulunmamaktadır. Yani seçmenlerin yarısından fazlası seçime katılmasa dahi seçim geçerli kabul edilir. İlk sonuçlar, seçim gününün akşamında açıklanır. Birçok ülkede olduğu gibi, Azerbaycan ülke dışındaki vatandaşları için parlamento seçimlerinde oy kullanma imkanı sunmaktadır (Ria.ru, 2020). MSK, seçim sürecine ilişkin bazı sandıklarda çeşitli düzeylerde ihlallerin yaşandığını açıklamıştır. Bunlar arasında bazı seçim merkezlerinde video gözetim ekipmanlarının çalışmadığı belirtilmiştir. Öte yandan bazı adayların da seçim kampanya yasalarının başladığı süre içerisinde kampanyalarına devam ettikleri bildirilmiştir. Bu konularla ilgili olarak MSK, gelen tüm şikayetlerin incelendiğini açıklamıştır (Mir24.tv, 2020). Bu tür ihlaller, AGİT ve diğer bazı yabancı gözlemciler tarafından da dile getirilmiştir (Bbc.com 2020).

MSK, 9-25 Şubat 2020 tarihleri arasında tüm şikayetleri inceleyerek seçime dair raporlarını da hazırlamış ve gerekli süreçleri başlatmıştır. MSK'nin kesin sonuçları açıklamasının ardından 6. Meclis görevine başlamıştır (Az.mirtv.ru, 2020). MSK sonuçlarına göre Cumhurbaşkanı İlham Aliyev

YEREL GÖZLEMCI SAYISI İSE 24 PARTİDEN 35,000 KİŞİ VE 21 SİVİL TOPLUM KURULUŞUNA AİT TEMSİLCİ İLE 77,000'İ BULMUŞTUR

ЖЕРГІЛІКТІ БАҚЫЛАУШЫЛАР САНЫ 77 МЫҢ БОЛСА, ОНЫҢ ІШІНДЕ 35 МЫҢЫ 24 ПАРТИЯ МЕН 21 ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМНЫҢ МҮШЕЛЕРІ БОЛҒАН

дер болған (Lb.ua, 2020). Елде дауыс беруге құқылы 5,329,460 адам Орталық сайлау комиссиясы (ОСК) құрған 5,573 сайлау учаскесінде өз таңдауларын жасаған. Ел халықының 48,71% қатысып дауыс берген.

Биылғы сайлау шетелдік ұйымдар тарапынан да қызығушылық тудырды. 2015 жылғы парламент сайлауына шетелден 500-ге жуық бақылаушы келсе, биыл 59 халықаралық ұйымнан келген 883 бақылаушы сайлаудың әділ өтуін қадағалаған. Шетелдік бақылаушылардың ішінде ең көпшілігі 380 бақылаушы Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕКЫҰ) жанындағы Демократия және адам құқықтары институтынан келген. Екінші орында Тәуелсіз мемлекеттер достастығы миссиясынан 250 бақылаушы сайлау барысын қадағалаған. Әзербайжандағы парламент сайлауына бірінші рет Шаңқай ынтымақтастық ұйымынан бақылаушылар келген.

Жергілікті бақылаушылар саны 77 мың болса, оның ішінде 35 мыңы 24 партия мен 21 үкіметтік емес ұйымның мүшелері болған (Tass.ru, 2020). Әзербайжан Республикасының Сайлау кодексінің 75 бабы бойынша сайлау алды үгіт-насихат компанияларының жұмысы 2020 жылдың 17-қаңтарынан 8-ақпанына дейін күнтізбелік 23 күн бойы аралықсыз жүргізілді. Әзербайжан заңдарында халықтың сайлауға қатысуының төменгі шегі көрсетілмеген. Соған байланысты елдің жартысынан астамы сайлауға қатыспаса да, сайлау өтті деп есептелінді. Сайлаудың алғашқы қорытындысы сайлау өткен күннің кешінде айтылды. Көптеген мемлекеттердегідей Әзербайжан да парламент сайлауында шетелдегі азаматтары үшін республикадан тыс аймақтар-

баşkanlığındaki Yeni Azərbaycan Partisi'nin parlamentodaki sandalye sayısı 72'ye yükselmiştir. Geri kalan sandalyelerin 43'ü bağımsız adaylarla diğer 10 partinin milletvekilleri arasında paylaşılmıştır. Bu seçimlerle bir önceki parlamentoda bulunan 80 milletvekili yeniden seçilirken parlamentoya 45 yeni isim girmiştir. Yeni mecliste 22 kadın milletvekili görev almıştır (Aa.com.tr, 2020). Bu şekilde, parlamentonun üçte biri yenilenmiştir. 2015 seçimleri ile karşılaştıracak olursak yeni seçilen milletvekillerinin sayısının 29'dan 45'e yükseldiğini görebiliriz. Öte yandan bu seçimlerle Meclis Başkanı ve başkan yardımcıları da 15 senenin ardından ilk defa değişmiştir. Genel olarak milletvekili yaş ortalamasının da düştüğü söylenebilir. 30 yaş altındaki milletvekili sayısı birden üçe yükselirken, 31-45 yaş arası milletvekili sayısı da 26'dan 35'e çıkmıştır. Öte yandan, 46-60 yaş arası milletvekili sayısı ise 54'den 47'ye düşmüştür (Report.az, 2020). Bu değişim içerisinde, Azerbaycan tarihinde

да сайлау учаскелерін ұйымдастырмайды (Ria.ru, 2020).

ОСК кейбір сайлау учаскелерінде түрлі дейгейде талаптардың бұзылғанын мойындаған. Сайлау уақыты басталған тұста кейбір учаскелерде бейнебақылау құралдары істемей қалған. Сонымен қоса, кейбір үміткерлер заң аясынан тыс, тыныштық күні де үгіт-насихат жұмыстарын жүргізген. ОСК өкілдері сайлау өткен соң, келіп түскен барлық арыз-шағымдарды сараптамадан өткізген (Mir24.tv, 2020). ЕЫҚҰ бақылаушылары сайлау барысында біршама ағаттықтың болғанын мәлімдеген (Bbc.com 2020).

ОСК 9-25-ақпанда ОСК Сайлау кодексіне сәйкес барлық іс-шараларды қорытындылап, шешім мен хаттаманы Әзербайжан Республикасы Конституциялық Сотына жіберген. ОСК қорытындысы және қа-

ilk defa parlamento başkanlığına bir kadın milletvekilinin seçilmiş olması da dikkate değerdir (Azerbaijan24.com, 2020).

Özetle, Azerbaycan'da gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde kendine özgü bir yenilenme dikkat çekicidir. Uzun yıllar milletvekilliği yapmış simaların yeniden seçilememesi ve yeni seçilen milletvekillerinin sayısındaki önemli artış ile meclisin yaş ortalaması olarak daha genç kişilerden oluşacak olması bu değişimin göze çarpan başlıkları olarak sayılabilir. Öte yandan adayların sayısındaki artış ve bağımsız adayların sayısındaki yükseliş de diğer önemli bir gelişme olarak gösterilebilir. Belirtilen bu değişim rüzgarı, ile görevine başlayan yeni parlamentonun Azerbaycan siyasetindeki etkilerini önümüzdeki dönemde hep birlikte göreceğiz.

Kaynaklar:

1. Aa.com.tr (2020). Azerbaycan'da yeni bir parlamento kuruldu. Alınan yer: <https://www.aa.com.tr/ru/%>. Erişim tarihi: 24.03.2020.
2. Azerbaijan24.com (2020). Ulusal Meclis başkanı yeni milletvekilleri seçildi. Alınan yer: <https://www.azerbaycan24.com/ru/izbrani-novie-vitse-spikeri-milli-medzhli-sa/> Erişim tarihi: 26.03.2020.
3. Az.mirtv.ru (2020). Anayasa Yargı Kurulu erken parlamento seçimlerinin sonuçlarını onayladı. Alınan yer: <http://az.mirtv.ru/news/99348>. Erişim tarihi: 26.03.2020.
4. Bbc.com (2020). Azerbaycan Seçimleri: AGİT birçok skandal tespit etti. Alınan yer: <https://www.bbc.com/russian/news-51443856>. Erişim tarihi: 26.03.2020.
5. Eadaily.com (2019). Parlamento Azerbaycan'da dağıtılacak. Alınan yer: <https://eadaily.com/ru/news/2019/11/28/v-azerbaydzhan-raspuskayut-parlamenton-tormozit-resheniya-ilhama-alieva>. Erişim tarihi: 24.03.2020.
6. Jam-news.net (2020). Azerbaycan'da erken parlamento seçimlerinde adayların sayısı rekor bir seviyeye ulaştı. Alınan yer: <https://jam-news.net/ru/%>. Erişim tarihi: 26.03.2020.
7. Lb.ua (2020). Aliyev'in partisi parlamento seçimlerini kazandı. Alınan yer: https://lb.ua/world/2020/02/09/449439_partiya_alieva_pobedila.html. Erişim tarihi:

**CUMHURBAŞKANI
İLHAM ALİYEV
BAŞKANLIĞINDAKİ
YENİ AZERBAIJAN
PARTİSİ'NİN
PARLAMENTODAKİ
SANDALYE SAYISI
72'YE YÜKSELMİŞTİR**

**PREZİDENT
İ. ALİYEVİN
TƏRƏFƏLİYİNDƏGİ
«JAN
ƏZƏRBAYCAN»
PARTİYASI
PARLAMENTTE 72
ORINDI İELƏNDİ**

byldanğan sheşimge sәykес 6-шы шақырылым парламенті жұмысын бастады (Az.mirtv.ru, 2020). ОСК келтірген нәтижесі бойынша сайлауда Президент И.Алиевтің төрағалығындағы «Жаңа Әзербайжан» партиясы парламентте 72 орынды иеленді. Қалған орындар бойынша парламент – 43 өзін-өзі ұсынған тәуелсіз депутаттар және 10 партияның депутаттарынан жасақталды. Алғашқы қорытынды бойынша алдыңғы шақырылымнан 80 экс-депутат қайта сайланған. 45 жаңа есім оның ішінде 22 әйел бар. (Aa.com.tr, 2020). Осылайша, парламенттің үштен бірі жаңарды. Салыстырмалы түрде қарастырар болсақ, 2015 жылғы сайлауға қарағанда жаңадан депутат болғандардың саны 29-дан 45-ке көбейген. Сондай-ақ, осы сайлаудың қорытындыларының ішінде ерекшелеп айта кетер жайт, 15 жыл еш өзгеріссіз парламент төрағасы және оның орынбасарлары қызметін атқарған тұлғалар өзгерді. Жаңадан жасақталған парламент депутаттарының орта жасы да біршама төмендеген. 30 жасқа дейінгі депутаттардың саны 5-ші шақырылымда 1 болса, бұл шақырылымда 3 депутатқа көбейді. 31-45 жас аралығындағы депутаттар саны 26-дан, 35 депутатқа артқан. 46-60 жас аралығындағы депутаттар саны 54-тен 47-ге азайған. (Report.az, 2020). Осындай өзгерістердің арқасында Әзербайжан тарихында тұңғыш рет парламент төрағасы әйел адам болды (Azerbaijan24.com, 2020).

Қорыта келе, Әзербайжанда өткен парламент сайлауы елдің жаңа бағыты мен дамуына жол айқындады. Көп жылдар бойы депутат болғандардың орнына жаңадан сайланған парламентпен бірге жастардың көптеп келуі сайлау

23.03.2020.

8. Meclis.gov.az (2020). Azərbaycan Cumhuriyyəti Anayasası. Alınan yer: <http://www.meclis.gov.az/?/ru/topcontent/67>. Erişim tarihi: 24.03.2020.
9. Mir24.tv (2020). BDT gözlemçileri Azərbaycan'daki seçimlerin bir reform girişimi olduğunu söylüyor. Alınan yer: <https://mir24.tv/news/16397365/nablyu-dateli-ot-sng-nazvali-vybory-v-azerbaidzhane-shagom-k-reformam>. Erişim tarihi: 24.03.2020.
10. President.az (2019). Azərbaycan Cumhuriyyəti Cumhurbaşkanı'nın Azərbaycan Cumhuriyyəti Parlamentosu'nun beşinci toplantıya son verilmesine ilişkin Kararnamə. Alınan yer: <https://president.az/articles/35112>. Erişim tarihi: 25.03.2020.
11. Ria.ru (2020). Azərbaycan'da parlamento seçimleri başladı. Alınan yer: <https://ria.ru/20200209/1564448102.html>. Erişim tarihi: 26.03.2020.
12. Report.az (2020). Rakamlar kendileri için konuşuyor: Azərbaycan'ın yeni parlamentosu. Alınan yer: <https://report.az/ru/analitika/issledovaniya-analitikov-o-proshedshih-v-azerbaydzhane-viborah-foto/>. Erişim tarihi: 26.03.2020.
13. Tass.ru (2020). Erken seçimlerde normal durum. Azərbaycan yeni bir parlamento seçti. Alınan yer: <https://tass.ru/mezhdu-narodnaya-panorama/7720929>. Erişim tarihi: 24.03.2020.

**AZERBAIJAN
TARİHİNDE İLK
DEFA PARLAMENTO
BAŞKANLIĞINA
BİR KADIN
MİLLETVEKİLİNİN
SEÇİLMİŞ OLMASI
DİKKATE DEĞERDİR**

**ƏZƏRBAYCAN
TARİXİNDƏ
TÜHÇYİŞ PƏT
PARLAMENT
TƏRƏFƏSİ ƏYƏL
ADAM BOLDY**

қорытындысының ең маңызды ерекшелігі болды. Өзін-өзі ұсынған және басқа да үміткерлер санының көптігі қоғамдық дамудың айрықша көрінісін айғақтады. Әзербайжан парламентінің жаңарған құмарымен бірге жасалатын жұмыс нәтижелерін болашақта көретін боламыз.

Дереккөз:

1. Aa.com.tr (2020). Инфографика Әзербайжанда жаңа парламент құрамы қалыптасты. Сілтеме: <https://www.aa.com.tr/ru/%>. Қаралған уақыты: 24.03.2020.
2. Azerbaijan24.com (2020). Милли межлиси спикерінің жаңа орынбасарлары сайланды. Сілтемесі: <https://www.azerbaijan24.com/ru/izbrani-novie-vitse-spikeri-milli-medzhlisa/>. Қаралған уақыты: 26.03.2020.
3. Az.mirtv.ru (2020). Конституциялық Сот алқасы кезектен тыс парламент сайлауы нәтижесін бекітті. Сілтеме: <http://az.mirtv.ru/news/99348>. Қаралған уақыты: 26.03.2020.
4. Bbc.com (2020). Әзербайжандағы сайлау: ЕҚЫҰ көптеген келеңсіздіктерді анықтады. Сілтеме: <https://www.bbc.com>

com/russian/news-51443856. Қаралған уақыты: 26.03.2020.

5. Eadaily.com (2019). Әзербайжанда парламент таратылады. Сілтеме: <https://eadaily.com/ru/news/2019/11/28/v-azerbaydzhane-raspuskayut-parlament-on-tormozit-resheniya-ilhama-alieva>. Қаралған уақыты: 24.03.2020.
6. Jam-news.net (2020). Әзербайжандағы кезектен тыс парламент сайлауына қатысқан үміткерлер саны рекордқа жетті. Сілтеме: <https://jam-news.net/ru/%>. Қаралған уақыты: 26.03.2020.
7. Mir24.tv (2020). ТМД бақылаушылары Әзербайжандағы сайлауды реформалық талпыныс екенін айтты. Сілтеме: <https://mir24.tv/news/16397365/nablyudateli-ot-sng-nazvali-vybory-v-azerbaidzhane-shagom-k-reformam>. Қаралған уақыты: 24.03.2020.
8. Lb.ua (2020). Алиевтің партиясы парламенттік сайлауда жеңіске жетті. Сілтеме: https://lb.ua/world/2020/02/09/449439_partiya_alieva_pobedila.html. Қаралған уақыты: 23.03.2020.

9. President.az (2019). Әзербайжан Республикасының бесінші шақырылым парламентін тарату туралы Әзербайжан Республикасы Президентінің Жарлығы. Сілтеме: <https://president.az/articles/35112>. Қаралған уақыты: 25.03.2020.
10. Ria.ru (2020). Әзербайжанда парламент сайлауы басталды. Сілтеме: <https://ria.ru/20200209/1564448102.html>. Қаралған уақыты: 26.03.2020.
11. Report.az (2020). Сандар сөйлейді: Әзербайжанның жаңа парламент құрамы. Сілтеме: <https://report.az/ru/analitika/issledovaniya-analitikov-oproshedshih-v-azerbaydzhane-viborah-foto/>. Қаралған уақыты: 26.03.2020.
12. Tass.ru (2020). Кезектен тыс сайлаудағы қалыпты жағдай. Әзербайжан жаңа парламент сайлады. Сілтеме: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/7720929>. Қаралған уақыты: 24.03.2020.

5 MART 2020 TARİHİNDE AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NDE DR. ZHAKSYLYK SABİTOV "MESLEKİ VE ULUSAL TARİH BAĞLAMINDA ALTIN ORDA DEVLETİ" KONULU SEMİNER VERDİ.

2020 ЖЫЛЫ 5 НАУРЫЗДА АХМЕТ ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНДА PHD ДОКТОРЫ ЖАҚСЫЛЫҚ СӘБИТОВ «КӘСІБИ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТАРИХ КОНТЕКСТІНДЕГІ АЛТЫН ОРДА МЕМЛЕКЕТІ» ТАҚЫРЫБЫНДА СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры доцент, доктор Вакур Сүмер кіріспе сөзін семинарға қатысқан құрметті қонақтармен сәлемдесумен бастады. Алтын Орда мемлекеті тек Қазақстанның тарих сахнасында ғана емес, сондай-ақ, Еуразия аймағында да көптеген жылдар бойы үстемдік құрған алып империя болғанын тілге тиек еткен доцент, доктор Вакур Сүмер бүгінгі күнге дейін Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты тарапынан Алтын Орда мемлекеті бойынша екі маңызды конференция ұйымдастырылғанын атап өтіп, конференция материалдары жақын арада кітап түрінде ғылыми ортаға ұсынылатынын хабарлады.

PhD докторы Жақсылық Сәбитов семинарында Алтын Орда мемлекеті бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізетін ғалымдардың саны аз екенін және Қазақстанда бұл бағыттағы

Seminerin açış konuşmasını yapan Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, seminere katılan değerli misafirleri selamlayarak sözüne başladı. Altın Orda Devleti'nin, sadece Kazakistan'ın tarih sahnesinde değil, aynı zamanda Avrasya topraklarında uzun yıllar hüküm süren önemli bir devlet olduğunu dile getirdi. Bugüne kadar Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından iki önemli Altın Orda konulu konferansı düzenlediklerini dile getiren Enstitü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, bu konferans bildirilerinin yakın zamanda kitap halinde bilim dünyasına sunulacağını açıkladı.

Dr. Zhaksylyk Sabitov, seminerinde, Altın Orda Hanlığı üzerinde bilimsel çalışma yapan akademisyenlerin az sayıda olduğunu ve Kazakistan'da Zhambıl Artıkbayev ve Aybolat Koshkinbayev gibi önde gelen tarihçilerin sayesinde bu alandaki ça-

жұмыстар Жамбыл Артықбаев пен Айболат Көшкінбаев сынды жетекші тарихшылардың арқасында ілгерілеп келе жатқанын мәлімдеді. Сондай-ақ, ол бұл тақырып бойынша қазақтың ұлы ғалымы Шоқан Уәлихановтың маңызды еңбектері бар екенін атап өтті.

Семинар жалғасында PhD докторы Жақсылық Сәбитов 1939 жылы жарық көрген «Алтын Орданың күйреуі» атты кітаптың тарихта үлкен із қалдырғанын айтты. Кітап жарыққа шыққан соң ғылыми ортада Алтын Орда тарихы осы кітап шыққанға дейінгі және одан кейінгі болып екі түрлі бағытта зерттелгенін атап өтті. Алтын Орда тарихы туралы 1939 жылдан бастап жарияланған ресурстар туралы библиографиялық ақпарат берген тарихшы, PhD докторы Жақсылық Сәбитов Алтын Орда мемлекетінің тарихын хронологиялық түрде айтып берді.

İşmaların ilerlediğini belirtti. Ayrıca bu konuyla ilgili Kazak Türkleri'nin ilk bilim adamlarından biri olan Şokan Valihanov'un önemli eserlerinin de bulunduğunu vurguladı.

Seminerin devamında Dr. Zhaksylyk Sabitov 1939 yılında yayımlanan "Altın Orda'nın Çöküşü" adlı kitabın tarihte çok büyük iz bıraktığını belirtti. Kitap yayımlandıktan sonra da bilim dünyasında Altın Orda tarihinin bu kitaptan öncesi ve sonrası olarak iki ayrı kolda incelendiğinin altını çizdi. Altın Orda tarihi ile ilgili 1939 yılından itibaren basılan kaynaklarla ilgili bibliyografik bilgiler veren tarihçi Dr. Zhaksylyk Sabitov, Altın Orda Devletinin tarihini kronolojik olarak anlattı.

Seminerin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüşlerini paylaştı. Seminerde Avrasya Gumi-lov Üniversitesi'nden akademisyenler ve Türkiye Cumhuriyeti Almatı Başkonsolosluğu temsilcisi de hazır bulundu. Seminer, teşekkür belgesi ve hediye takdimi ile sona erdi.

12 MART 2020 TARİHİNDE AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN UZMAN ARAŞTIRMACISI OMİRBЕК HANAYİ "ORTA ÇAĞ AVRUPA HARİTALARINDAKİ KAZAKİSTAN" BAŞLIKLІ SEMİNER VERDİ.

2020 ЖЫЛҒЫ 12 НАУРЫЗДА ЕУАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ ӨМІРБЕК ҚАНАЙ «ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ ЕУРОПА КАРТАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН» ТАҚЫРЫБЫНДА СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Haritaların tarih araştırmalarının vazgeçilmez materyallerinden biri olduğunu anlatarak seminerine başlayan Omirbek Hanayi, ana hatlarıyla Orta Çağ Avrupa haritalarındaki Kazak

Өмірбек Қанай семинарында карталар тарихты зерттеудің ажырамас бөлігі болып табылатынын атап өтіп, орта ғасырлық Еуропа карталарындағы Қазақстан аумағы мен тарихи топонимдер туралы баяндап берді. Өмірбек Қанай ерте және жоғары орта ғасырларда бүкіл Еуразия аймағын, соның ішінде Қазақстан жерін мекендеген көшпелі тайпалар Еуропаның тарихи дерек көздерінде «скифтер» немесе «сақтар» деп аталғанын, ал бұл аймақтар орта ғасырлық Еуропа карталарында «Скифия» ретінде белгілі болғанын айтты. Сонымен қатар, Өмірбек Қанай кейбір орта ғасырлық Еуропа карталарында барлық Түркі халықтары, әсіресе қазақтар мекендеген жерлер «Түркістан» немесе «Тұран» деп аталғанын тілге тиек етіп, Тұран және Түркістан ұғымдарының шығу тегі мен олардың қай жерлерге қатысты қолданылғанын баяндады.

Семинар жалғасында Өмірбек Қанай Алтын Орда мемлекеті құрылған соң Алтын Орда жері кейінгі орта ғасырлардағы Еуропа карталарында «Тартария» деп атала бастағанына тоқталып, аталмыш карталардағы «тартар» сөзі негізінен «көшпен-

тоpraklarını ve tarihi yer adlarını açıkladı. Erken ve Yüksek Orta Çağ dönemlerinde Kazak topraklarını kapsayan tüm Avrasya bölgesinde yaşayan göçebe toplulukların Avrupa'nın tarihi kaynaklarında İskitler veya Sakalar olarak adlandırıldığına değinen Omirbek Hanayi, Orta Çağ Avrupa haritalarında da söz konusu bölgelerin genelde İskitya "Scythia" olarak verildiğini belirtti. Ayrıca, Orta Çağ Avrupa haritalarının bazılarında Kazaklar dâhil tüm Türk halklarının yaşadığı toprakların genelde Türkistan veya Turan olarak da kaydedildiğini dile getiren Omirbek Hanayi, Turan ve Türkistan kavramlarının kökeni ve onların tam olarak hangi topraklar için kullanıldığını açıkladı.

Seminerin devamında Omirbek Hanayi, özellikle Altın Orda Devleti'nin kurulmasıyla beraber Altın Orda topraklarının Geç Orta Çağ Avrupa haritalarında Tartaria olarak adlandırılmaya başlandığını belirterek, söz konusu haritalarda Tartar kelimesinin aslında "göçebe" anlamında kullanıldığının altını çizdi. Fakat Altın Orda Devleti'nin dağılması ve Kazak Hanlığı'nın tarih sahnesine çıkmasıyla beraber Kazak topraklarının Avrupa haritalarında "Kazaki Tartaria" veya "Kazakya" olarak belirtildiğini açıklayan Omirbek Hanayi, o dönemdeki Avrupa haritalarında coğrafi bilgilerin ve yer adlarının daha ayrıntılı gösterildiğini ifade etti. Omirbek Hanayi, özet olarak söz konusu Orta

di» деген мағынаны білдіретінін нақты мысалдармен түсіндірді. Алайда, Алтын Орда мемлекеті ыдырап, Қазақ хандығы тарих сахнасына шыққаннан кейін Қазақ жері Еуропа карталарында «Қазақи Тартария» немесе «Қазақия» деп аталғанын айтқан Өмірбек Қанай, ол кездегі Еуропа карталарында географиялық мәліметтер мен жерсу аттары толығырақ көрсетілгенін сөз етті. Қорытындылай келе, Өмірбек Қанай жоғарыда аталған орта ғасырлық Еуропа карталарында кейбір кемшіліктер болғанымен, орта ғасырлық Еуропа карталары Қазақстан тарихын зерттеуде өте маңызды дереккөз бола алатындығын айтып өз сөзін аяқтады.

Семинар соңында Институт зерттеушілері тақырып төңірегінде өз ойларын ортаға салып, өзара пікір алмасты. Семинар сертификат табыстаумен аяқталды.

Çağ Avrupa haritalarında bazı eksikliklerin de bulunduğunu belirterek, buna rağmen Orta Çağ Avrupa haritalarının Kazakistan'ın tarih araştırmaları için oldukça önemli bir kaynak olabileceğini anlatarak sözlerini tamamladı.

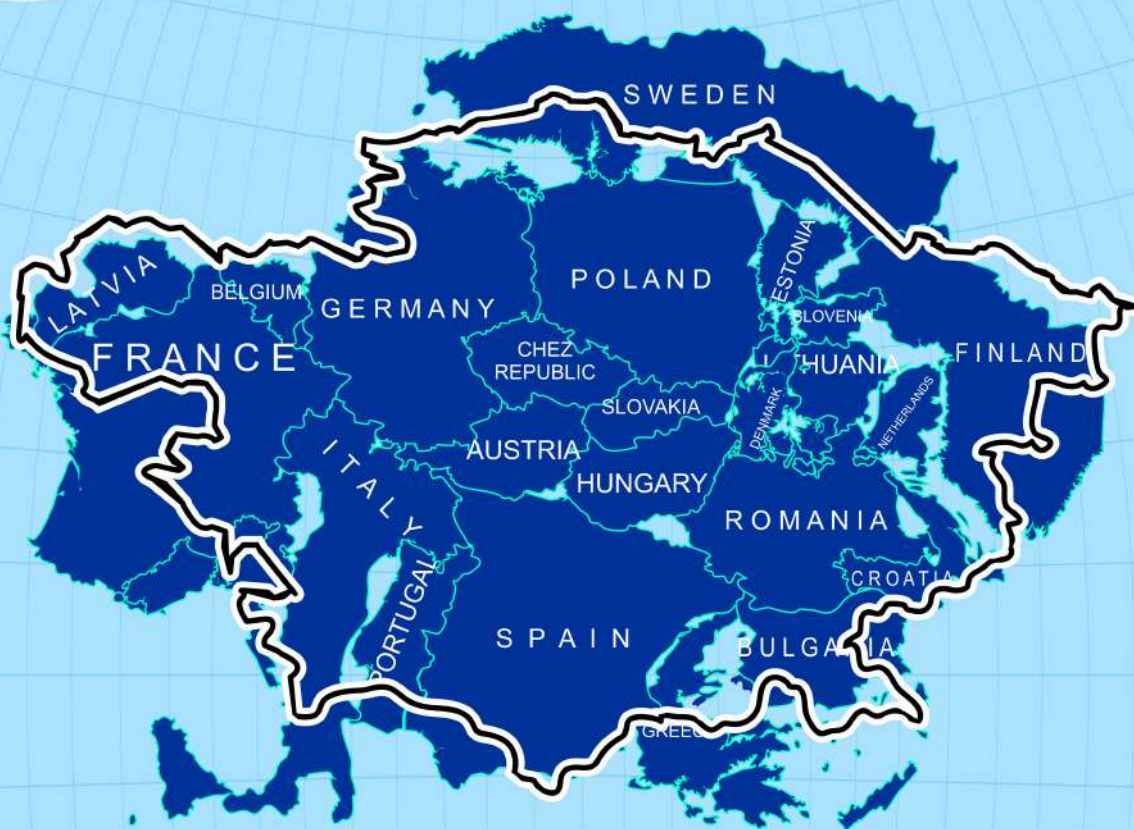
Seminer sonunda Enstitü araştırmacıları kendi görüşlerini ortaya sunarak, fikir alışverişinde bulundular. Seminer, sertifika takdimi ile sona erdi.

Еуропалық Одақ пен Орталық Азияның салыстырмалы картасы
 Avrupa Birliği ve Orta Asya Karşılaştırmalı Haritası
 Comparative Map of European Union and Central Asia

Area (sq. km)

Central Asia

4,003,451

European Union

4,464,166

Population (people)

Central Asia

74,338,950

European Union

513,044,930

Population density (people/sq.km)

Central Asia

18,6

European Union

114,9

Source: www.worldometers.info

www.ec.europa.eu/eurosta

How to Cite: Eurasian Research Institute, (2020). Comparative Map of European Union and Central Asia. ERI Infographics No. 27

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Nisan 2020 Sayı: 50
Сәуір 2020 жыл №50